

Dėl aukurų ir židinių kovoti

Liudvikas GIEDRAITIS

Sulaukėme knygos apie Norbertą Vélius: lyg vainiko, nupinto jam daugelio Jį myléjusių ir gerbusiųjų (Norbertas Vélius. – Vilnius: Mintis, 1999). Knygos pristatymo vakaras (2000 03 14) Vilniaus rotušėj – vėl puiki proga gausiai susirinkusiems paminėti, prisiminti Jį, tuo pačiu gal pabandyt pasitikslinti, suderinti su Jo dvasia etninės kultūros baruose dirbančiųjų sielas ir siekius, nes N. Vélius, pasak M. Martinaičio, „prieklauso garsiam antrosios XX amžiaus pusės tyrinėtojų ir mūsų gyvenimo programuotojų kvartetui. Tai A. J. Greimas, M. Gimbutienė, V. Kavolis ir N. Vélius – atskleidę mūsų sąmoningumo trajektorijas, buvimą kultūroje... palikę įpareigojimą tęsti mūsų religinio, kultūrinio, mitinio bei istorinio buvimo Lietuvoje ir istorijoje paieškas”.

Bet laiko girnos nenumaldomas, tad mūsų kovoju su laikinumu viskas, anot R. Véliuvienės, šventa: kalbėti apie knygos kokias ydas ar kliautis – būtų net šventvagiška, o jos sudarytojams, leidėjams (I. Seliukaitė, P. Vitkuvienei, V. Visockui) dera išsakyti vien padéką ir pagarbą. Laiko, skirto gyventi, vertę, baigtinumą, žmonos liudijimu, itin skausmingai juto ir N. Vélius: genamas šio pojūčio, skubėjęs „ne labai, o tiesiog antgamtiškai”. Būtent tas negrįztamumo, prarandamumo „ypatingas pojūtis” vertė Jį, pasaulinio garso mokslininką, su visu sielos atsidėjimu (net mokslo sąskaita) burti kitus, pačiam nykti į užrašymą to, kas etninėj kultūroj ypač pažeidžiama, su kiekviena nueinančia karta vis labiau netenkama – tautosakos, kraštotorinės medžiagos rinkimą, išleidimą knygomis. Tas N. Véliaus suburiamas, šaukiamasis, vienijamas bendram darbui poveikis etnine kultūra besirūpinantiems buvo, sakyta, pačios Prigimties duotas – be agitavimų, balsavimų, balsų skaičiavimų, pagrįstas tik paties žmogaus intelektu, besalygišku atsidėjimu reikalui, meile, kurioj asmeninės naudos siekių – né dėmés. Tad minint, R. Véliutės, N. Véliaus brolio dukters žodžiais tariant, tą „meile ir žinojimu akyse” liepsnojusį žmogų, darbuose kupiną „energijos antplūdžio” – labai gera proga bent trumpam grįžti prie Jo minčių, siekių, vėl išgirsti Jo šaukiantį balsą, visus telkiantį, raginantį jausti bendrą tikslą – etninę kultūrą. Juk ir šiandien darbų, rūpesčių, šird-

gėlos dėl jos, mūsų prigimtinės kultūros (V. Daujotytės šauniu terminu tarus), būklės – nesenkantys ir vis pilnėjantys aruodai. Pirmiausia – laukia išbaigimo du viisiškai konkretūs paties N. Véliaus pradėti darbai: „ant pražūties slenksčio” (K. Grigas) atsidūrės Jo parengtas po ekspedicijos Seinų krašte dviejų tomų rankraštis, anot R. Véliuvienės, „šarlatano pradangintas, lyg ne teisinė valstybėj gyventume”. Dar paties N. Véliaus rūpesčiu buvo surašytas oficialus Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto raštas: Lietuvių tautinės jaunimo bendrijos „Lituanica” leidykla Kaune per 1 metus įsipareigoja tuos du tomus išleisti. N. Vélius iš Vyriausybės išsirūpino piniginę paramą, rankraštį įteikė bendrijos vadovui G. Bukauskui. Praėjo išspausdinimo terminas, o knygų nér. Nei rankraščių atgauti, nei galiausiai paties G. Bukausko surasti N. Vélius taip ir nespėjo. Beslapstanti, išsisukinėjant – šiaip taip surado I. Seliukaitė su R. Véliuviene. Per tą laiką bendrija bankrutovo, turtas jos areštuotas... Buvo surašytas vėl oficialus Instituto raštas, kuriuo, dėl neįvykdytos sutarties, įpareigojama neišspausdinamą rankraštį perduoti Kraštotyros draugijai, įgaliotai pasirūpinti knygų išleidimu. Bet reikalas – né krust: žmogėnas visais įmanomais būdais išsisukinėja, rankraštį savinasi, vaikšto su juo į Seimą, Vyriausybę, pasieké net Ameriką, rodo jį kaip įrodymą – kokį esą reikšmingą darbą daras, vėl ir vėl prašo paramos, ir nér, pasirodo, tiesos rankraštį su unikaliom iliustracijom net atgauti... Sakau: Lietuvių tautinė jaunimo bendrija „Lituanica“ (atleiskit, Soldine sudūžę mūsų šaunūs lakūnai)... Kitas konkretus rūpestis – „garbės skola” (K. Grigas) N. Véliui – Jo sudarytų mitologijos šaltinių trečiojo tomo galutinis sutvarkymas spaudai: vis neatsiranda, kas tai padarytų...

Atkreipus dėmesį į bendresnius etnokultūrininkų rūpesčius šiandien, pirmiausia pasidžiaugtina Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymo parengimui ir priėmimui, tik, deja, jo „igyvendinimo mechanizmas”, L. Klimkos apibūdinimu, skirtingu požiūriu, siekių, prieštaravimų – vis draskomas, ir vis nerandama bendro sprendimo. Tuo tarpu, I. Seliukaitės žodžiu, „tik girdėdami šalia esančius” galėtume būti veiksmingi.

R.Veliuvienė. Paparčio žiedas

Gerokai pasigendame šiandien ramaus, logiško kalbėjimo, pamatuoto, labai atsakingo, geranoriško vieni kitų veiklos vertinimo, stokojam pakantumo išgirdus bent kiek kritiškesnį žodį apie save: pristigom, sakau, Norberto Vėliaus, Dievo siusto autoriteto... Gyvenam Jo dvasios paunksmėj, o, matyt, žinybiškai susmulkėjom. „Sakytum, kokia piktoji dvasia (L. Purlienės, kilmingai gyvenančios ši gyvenimą, tylus liudijimas pašonėj) mus šiandien atkakliai bando lyg tyčia išskirstyti į grupes, supriešinti, išblaškyti, kad mūsų bendras reikalas žlugtų...“ Tuo tarpu masinio informavimo prie-monės ir toliau „pataikauja lėkštam vakariečių skoniui, tiesiog niekina etninę kultūrą“ (V. Visockas). N. Vėlius

jau 1996 m. konferencijoje „Etninė kultūra: pakilimas ar nuosmukis“ apie tai šnekėjo, bet viskas lieka kaip buvę. Šiemet net Kovo 11-osios dešimtmečio minėjimo meninė programa nuskambėjo lyg viešas lietuviškumo žeidimas (atrodo, net nebejaučiant, kaip išties žeidžiama – atvirai ir skaudžiai): kone ištisai – be lietuviško žodžio dainoj (apie lietuvišką dainą né kalbų, tuo labiau – apie liaudies dainą), be lietuviškos melodijos, tik dar V. Kernagio intarpai – lyg menka trapi sailė (kuri, taip ir žiūrék, ims ir užsitruauks, „laisvai“ dingdama po angliskumo taip šauniai besiplaikstančiais vandenais) – vis dar lietuvišku, prigimtiniu, žodžiu... Tautinės savigarbos dvasia, tautinės saviugdos pastangos – nublėso... Minėtoj konferencijoj N. Vėlius šnekėjo esą suvokus savo kultūros savitumą, šiandien būtina ieškoti, kaip ji gyvybingai galėtų reikštis moderniame gyvenime, kaip etninj savitumą suderinti su pasaulio moderniaja patirtimi, „numatyti, kaip nepažeisti gyvosios etninės kultūros raidos tradicijos... Kaip protingai paveikti ir valstybės institucijas, ir, svarbiausia, – save...“ Žodžiai – tarti lyg šiandien, ši vakarą, minint..., deja, bet ir – rūpiantis tuo, kas Jam buvo viso gyvenimo rūpestis.

In fight for credence altars and fire-places

Liudvikas GIEDRAITIS

Recently the presentation of the book *Norbertas Vėlius* (Vilnius, 1999) was held. Thus, once more an opportunity to remember the activities and the personality of this outstanding mythologist and the long-life fosterer of ethnic culture occurred. The present-day situation with regard to the ethnic activities in Lithuania was also under a discussion and, regrettably, a conclusion was made that ethnoculturists did not „understand“ each other.

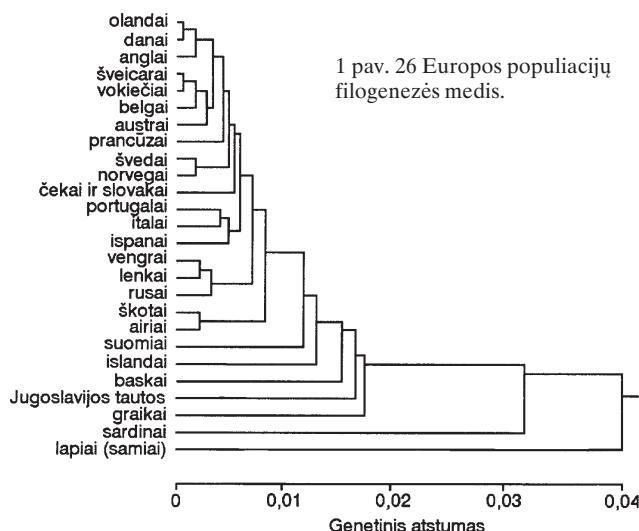
LIETUVIŲ GENŲ FONDO SAVITUMAI

Vaidutis KUČINSKAS

Skaitytojui, be abejo, kils ne vienas klausimas. Pirmiausia, ar tai – „Liaudies kultūros“ tema? Papročiai, folkloras, ir staiga – genai, genetika. Amžinoji problema: ką žmogus išgyja gyvendamas ir ką atsineša gimdamas. Šiuo atveju mus domina tasai „ką atsineša“. Nemažai mums gali pasakyti net viena organizmo ląstelė. Ne viskas joje užkoduota, bet vis dėlto glūdi daug dalykų, nuo kurių priklauso gyvensena ir netgi etika.

Straipsni parašė profesorius Vaidutis Kučinskas – Vilniaus universiteto ir Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų Žmogaus genetikos centro direktorius. Toli gražu ne vieniams bus suprantami jo vartojami terminai ir painios raidžių santrumpos. Nesiaiškindami kai kurių detalių esmės, žvelkime į jas algebriskai (a, b, c...). O esminės genetiko tezės yra aiškios ir įdomios. Argi ne įdomu, pavyzdžiui, kad jau iš ląstelės galima nustatyti, ar žmogus yra lietuvis, ar suomis, netgi – aukštaitis ar žemaitis?

Tiriant įvairių žmonių populiacijų genų fondus, nustatyti nemaži skirtumai tarp įvairių tautų (1). Pastaraisiais dešimtmečiais ypač pasmarkėjo gyventojų migracija bei rasių maišymasis, todėl šie skirtumai sparčiai nyksta. Taigi biologinė ir genetinė prasme populiacijos vienodėja, nes didžioji jų narių dalis pasidaro heterozigotiška. Iš pradžių heterozigotiškumas populiaciją gali veikti teigiamai, tačiau prarasta įvairovė gali sumažinti galimybes prisitaikyti prie besikeičiančių aplinkos sąlygų. Kita vertus, populiacijoms maišantis ir nykstant jų ypatumams bei įvairovei, mažėja galimybės nustatyti ir rekonstruoti pavienių populiacijų

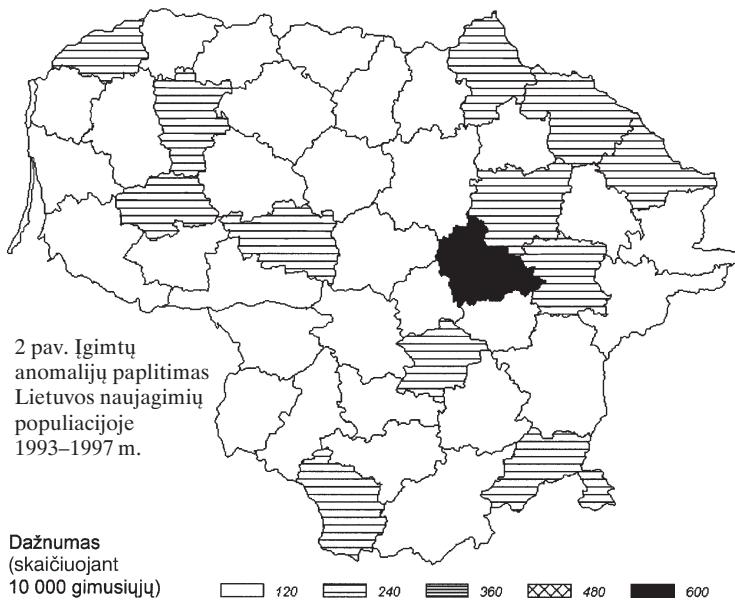

formavimosi eigą ir etapus. Tiesa, dabar jau mokame gauti genetinės informacijos tirdami seniai mirusių žmonių iškastines liekanas. Tačiau kokia bus tokios informacijos vertė, jei nebebus su kuo jos lyginti?

Ką mes šiandien galime pasakyti apie viso Žemės rutulio, Europos ar atskiro šalies, pavyzdžiui, Lietuvos, genetinį „kraštovaizdį“? Pažymėtinas didelis europiečių genetinis vienodusas palyginti su kitų pasauly dalių tautomis. Kita vertus, ir Europoje yra tautų, kurių genų fondas gerokai skiriasi nuo kitų europiečių. Šie skirtumai dažniausiai apskaičiuojami pagal vadinančius genetinius atstumus, o pastarieji įvertinami analizuojant konkrečių alelių genų dažnumą įvairiose populiacijose. Standartizavus 26 Europos tautų duomenis, apskaičiuoti genetiniai atstumai tarp tirtų populiacijų (1 pav.). Matyt, kad samių (lapių) genetinės charakteristikos labiausiai nutolę, ir ši tauta filogenezės medyje sudaro atskirą šaką. Samių genome vyrauja europiečių genai, tačiau manoma, kad 20–50 proc. genų gali būti Užuralės tautų (pavyzdžiui, Šiaurės Sibiro samodų) kilmės. Kita savita Europos populiacija susiformavo Sardinijos saloje. Ši sala buvo apgyvendinta prieš 10 000 metų. Nelabai aktyvūs buvo ryšiai su žemynu. Dėl to ir dėl salos gyventojų tam tikrų ypatumų susidarė ypač palankios sąlygos genų dreifui, kuris didžiaja dalimi ir nulémė sardinų genų fondo savitumą. Kiek mažiau nuo filogenezės medžio centro nutolę Ispanijoje ir Prancūzijoje gyvenantys baskai. Tai taip pat itin savita tauta. Baskų ir kalba labai skiriasi nuo kitų Europos kalbų. Tikėtina, kad svarbiausia baskų unikalumo priežastis yra jų izoliacija nuo rytinės Europos dalies. Tai nulémė paskutinis ledynmetis maždaug prieš 18 000 metų, o vėliau – labai riboti genetiniai ir kultūriniai „mainai“ su kitomis Europos populiacijomis. Daugelio kitų populiacijų – islandų, graikų, įvairių buvusios Jugoslavijos tautų – genų fondo ypatumus lémė kalbiniai barjerai ir geografinė padėtis.

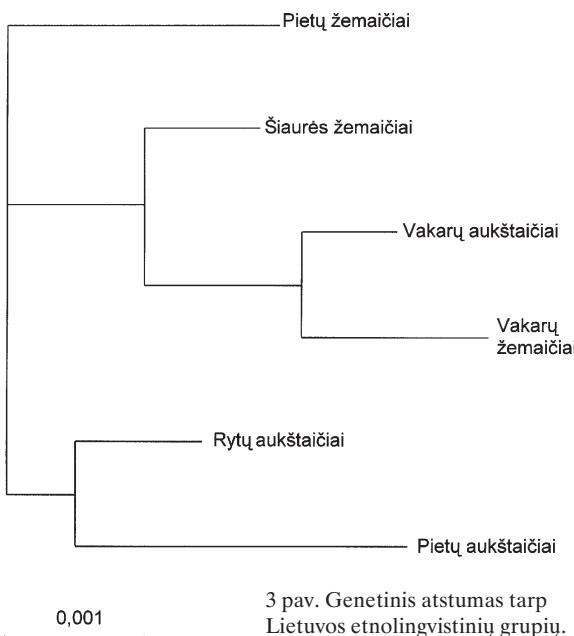
Pagrindinis Europos genetinio „kraštovaizdžio“ bruožas yra alelių dažnumo gradientas Artimujių Rytų – šiaurės vakarų kryptimi. Manoma, kad jis suformavo neolitinės žemdirbystės plitimą iš Anatolijos (Turkija) Viduržemio jūros pakrante per Balkanus ir centrinę Europą į Prancūziją, Angliją, Skandinaviją.

Kaip šiame genetiniame „kraštovaizdyje“ įsikomponuoja lietuvių kaip atskira Europos populiacija? Deja, apie lietuvių genų fondą šiandien nedaug težinome, nes sovietiniais laikais tokiemis tyrimams apskritai nebuvo skiriama

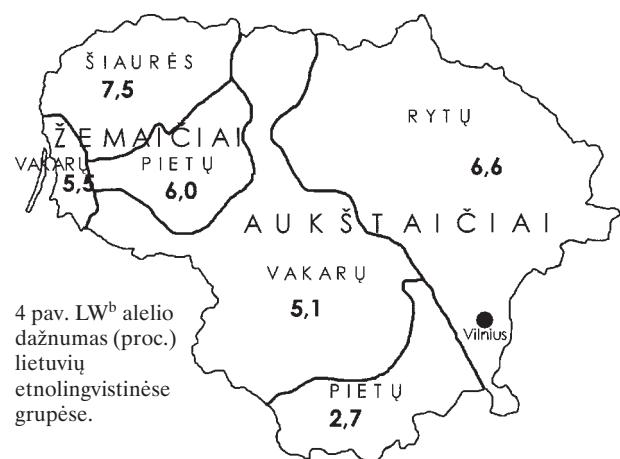
lėšų, o ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę dėl lėšų stygiaus mokslas vis dar nukenčia. Beveik visi Lietuvos genų fondo tyrimai atlikti per pastaruosius dešimt metų Žmogaus genetikos centre. Šis centras, būdamas Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų ir Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto sudėtinė dalis, daugiausia dėmesio skiria paveldimoms ligoms ir, žinoma, jas lemiantiems genams tirti.

Nuo 1992 m. Lietuvoje specialiose anketose registruojami paveldimų ligų ir igimtų anomalijų atvejai, t.y. vykdoma registro, kurio tarptautinis pavadinimas yra LIRECA, programa. Iš šio registro duomenų matyti, kaip įvairios igimtos anomalijos paplitę Lietuvos naujagimių populiacijoje. Atskirų rajonų rodikliai skirtiniai. Žemėlapje (2 pav.) rytinė Lietuvos dalis (Aukštaitija) nudažyta inten-

siviau nei vakarinė (Žemaitija). Kokios galimos šių skirtumų (jei jie iš viso nėra atsitiktinumas) priežastys? Apsvarsčius daugybę variantų, labiausiai tikėtina, kad tokį vaizdą galėjo nulemti per daugelį šimtmečių susiformavusi Lietuvos populiacijos genetinė struktūra. Ką žinome apie jos savitumus? Ištyrus 12 kraujo grupių sistemą – AB0, Rh, MNS, P, Lutheran, Kell, Lewis, Secretor (FUT2), Duffy, Kidd, Landsteiner – Wiener, Colton – atskirų alelinių genų dažnumą įvairiose Lietuvos vietovėse ir pagal gautos duomenis apskaičiavus genetinius atstumus tarp pagrindinių etnografinių ir lingvistinių grupių, paaiškėjo, kad genetiskai artimiausi yra vakarų aukštaičiai ir vakarų žemaičiai, o rytų ir pietų aukštaičiai sudaro atskirą šaką (3 pav.). Sunku paaiškinti, kodėl nuo kitų taip skiriasi pietų žemaičiai. Kiek lengviau suprasti šiaurės žemaičių išskirtinumą.

Lyginant lietuvius su kitomis pasaulio populiacijomis pagal šias 12 kraujo grupių sistemą ir jas lemiančių genų dažnumą, būtina padaryti keletą pastabų (2–4). Lietuviams

būdingas mažesnis alelinių genų Lu^a (Lutheran kraujo grupių sistema) dažumas, palyginti su kitomis populiacijomis žmonių, gyvenančių aplink Baltijos jūrą (1 lentelė). Taip pat atkreipia dėmesį labai didelis Rh (-) fenotipą lemiančių alelinių genų dažumas. Išimtinis atvejis yra Lansteiner–Wiener kraujo grupės sistemos alelinio geno LW^b dažnumas baltų populiacijoje, t.y. Lietuvoje ir Latvijoje (2 lentelė): čia jis pats didžiausias iš žinomų pasaulyje (4). Vakarų Europoje šis alelis aptinkamas tik 0–1,1 proc. dažnumu, ir tikėtina, kad jis apskritai nebūdingas Azijos ir Afrikos populiacijoms. Išanalizavus atskiras litevių etnolingvistinės grupės, taip pat matyti akivaizdūs skirtumai (4 pav.).

1 lentelė. Kai kurių alelinių genų dažumas populiacijoje žmonių, gyvenančių aplink Baltijos jūrą.

Populiacija	Alelinių genų dažumas (proc.)		
	Lu ^a	A ₂	LW ^b
Lietuviai	0,5–3	2–5	5,5
Estai	5,0	3–5	4,0
Suomiai	1,9	9,0	2,5
Švedai	3,3	8,0	0,2
Lenkai	2,5	5,0	1,5

Ko gero, ši aleli galima laikyti „gentiniu” baltų genu (4). Panašūs rezultatai gauti tiriant mitochondrinės DNR (mt-DNR) įvairių haplotipų pasiskirstymą Lietuvoje (5). Iš 3 lentelės matyti, kad vienintelis pirmasis mt-DNR haplotipas yra bendras ir aukštaičiams, ir žemaičiams, o visi kiti nustatyti haplotipai būdingi tik arba vienai, arba kitai pagrindinei Lietuvos etnolinguistinėi grupei. Du paskutiniai šioje lentelėje pateikti haplotipai aptiki tiriant JAV lietuvius.

Ne mažiau įdomūs duomenys gauti tiriant genus, lemiančius ligas arba atsparumą tam tikroms ligoms (AIDS). Pabréžtinas dvių ligas lemiančių mutacijų dažnumas Lietuvos populiacijoje. Pirmoji – tai CFTR geno mutacija F508, lemianti sunkią paveldimą ligą – cistinę fibrozę (mukoviscidozę). Jos dažnumas šioje geografinėje platumoje labai nedidelis. Lietuvių kaimynams lenkams, rusams, latviams ir estams būdingas daug didesnis šios mutacijos dažumas – tai nustatyta tiriant sergančius cistinę fibroze. Dažniausia CFTR geno mutacijos Δ F508 dažnumas yra 88 proc., o Lietuvoje – tik 30 proc. Antroji svarbi mutacija – tai fenilalaninhidroksilazės geno mutacija R408W, lemianti paveldimą ligą feniketonurią. Jos dažnumas Lietuvoje yra didžiausias palyginti su kitomis Centrinės, Rytų ir Vakarų Europos populiacijomis.

Neseniai buvo aprašyta β -chemokino receptoriaus geno CCR5 mutacija cccr5 Δ 32, lemianti atsparumą AIDS sukeliančiam žmogaus imunodeficitu virusui (ŽIV-1). Manoma, kad asmenys, kurie šiuo atžvilgiu (turime galvoje minėtą mutaciją) yra homozigotos, negali užsikrėsti šio tipo (tik šio!) virusu, o heterozigotos

2 lentelė. LW^b alelio dažnumas (proc.) įvairiose populiacijose

Populiacija	LW ^b alelio dažnumas (proc.)
Latviai	5,98
Lietuvių	5,67
Estai	4,00
Suomiai	2,45
Lenkai	2,01
Rusai	2,00
Švedai (Gotlando sala)	1,02
Švedai	0,25
Šveicarai	0,10
Belgai	0,00
Japonai	0,00
Afrikiečiai	0,00

3 lentelė. mt-DNR haplotipų dažnumas Lietuvos populiacijoje (morfa: HpaI-BamHI-HaeII-MspI-AvalI-HincII).

mt-DNR haplotipas	Lietuvių		Aukštaičiai	Žemaičiai
	n	dažumas	dažumas	dažumas
2-1-1-1-1-2	125	0,8117	0,791	0,889
2-1-1-1-8-2	2	0,0130	0,018	0
2-1-1-1-2-2	7	0,0454	0,064	0
2-1-2-1-1-2	5	0,0325	0,046	0
2-1-1-1-3-2	1	0,0065	0,009	0
2-3-3-1-2-2	3	0,0194	0,027	0
2-3-3-1-1-2	1	0,0065	0,009	0
2-1-6-1-1-2	1	0,0065	0,009	0
2-1-1-1-15-2	1	0,0065	0,009	0
2-1-12-1-2-2	1	0,0065	0,009	0
5-1-1-1-1-2	1	0,0065	0,009	0
2-1-4-1-1-2	1	0,0065		0,028
2-3-1-1-3-2	2	0,0130		0,055
2-3-12-1-1-2	1	0,0065		0,028
2-1-1-4-1-2	1	0,0065		
1-3-3-1-2-1	1	0,0065		

serga lengviau, liga progresuoja lėčiau. Ištyrus šios mutacijos dažnumą Europos populiacijose, paaiškėjo, kad Lietuvoje jis vienas didžiausių (12 proc.), o kai kuriose Viduržemio jūros šalyse tesiekia 2–5 proc. (6).

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad jau šiandien turima informacija apie Lietuvos populiacijos genų fondą leidžia teigti, kad mes tikrai esame savita tauta. Lietuvius pagal genų galima nesunkiai atskirti nuo kitų Europos, o juo labiau Azijos ar Afrikos populiacijų.

Kai kurios genetinės sistemos pasirodė ypač informatyvios tiriant lietuvių populiaciją: tai LW krauso grupės sistema, CFTR ir fenilalaninhidroksilazės genų mutacijos, lemiančios sunkias paveldimas ligas, taip pat CCR5 geno mutacija, suteikianti atsparumo ŽIV-1 virusui. Tikėtina, kad per artimiausius metus bus dar daug įdomių ir vertinę atradimų, jei tik lietuvių genų fondo tyrimams bus skirti nors minimalus dėmesys.

LITERATŪRA

- Kučinskas V. Tu ir tavo genai. – Kaunas, 1998.
- Kučinskas V., Radikas J., Rasmuson M. Genetic diversity in the Lithuanian rural population as illustrated by variation in the AB0 and Rh (D) blood groups // Hum. Hered. – 1994, Nr. 44 (12), p. 344–349.
- Kučinskas V., Ambrasienė D., Sistonen P. A1A2B0 (AB0) and C, c, D, E, e (Rh) blood groups polymorphisms and geography in six ethnolinguistic regions of Lithuania // Biologija. – 1998, Nr. 4, p. 3–6.
- Sistonen P., Virtaranta-Knowles K., Denisova R., Kučinskas V., Ambrasienė D., Beckman L. The LWb blood group as a marker of prehistoric Baltic migrations and admixture // Hum. Hered. – 1999, vol. 49, Nr. 3, p. 154–158.
- Kučinskas V. Human mitochondrial DNA variation in Lithuania // Anthropol. Anzeig. – 1994, Nr. 52 (4), p. 289–295.
- Libert F., Couchaux P., Beckman G. et al. The Δ ccr5 mutations conferring protection against HIV-1 in Caucasian populations has a single and recent origin in Northeastern Europe // Hum. Mol. Genet. – 1998, Nr. 7 (3), p. 399–406.

Peculiarities of the Lithuanian gene pool

Vaidutis KUČINSKAS

Numerous investigations show high degree of genetic uniformity of Europeans. Nevertheless, there are differences in gene pools of European populations, mostly caused by language and geographical barriers. Contemporary genetic investigation of the Lithuanians started 10 years ago. The results obtained show genetic differentiation within the population, particularly between the South Aukštaičiai and North Žemaičiai ethnolinguistic groups. The analysis on the relationship between Lithuanians and other European populations based on 12 blood group systems and some other molecular genetic traits (i.e. mitochondrial DNA haplotypes, gene mutations related to some inherited diseases) points to some peculiarities of the Lithuanian population. Landsteiner Wiener blood group allele Lw^b seems to be the Baltic „tribal gene”. Further investigations promise to reveal much more interesting and valuable aspects of the Lithuanian gene pool.

Ar reikalingos Lietuvai Indijos muzikinės kultūros studijos?

Daiva TAMOŠAITYTĖ

*Viešas atsiliepimas į patyliukais įsigalėjusias nuostatas
Lietuvos akademiniame muzikos pasaulyje.*

Rodos, Lietuvos mažumas nėra vien tik geografinis dydis. Kartais tasai smulkumas, mažumas, nedidumas atsispinди žmonių pažiūrose. Rasi tie mikroskopinio dydžio žvilgiai ir paskatino sėstis prie šio rašinio. Dar smagiau stebėti vadinamąjį lietuviškos specifokos fenomeną: kaip nuostabu būti, buvoti, tūnoti savo vietoje, tereikia įsivaizduoti, jog tas lopinėlis, ant kurio stovi, yra daug didesnis, nei iprasta manysti, netgi milžiniškas, nusidriekęs iki neužmatomų horizontų, todėl ir svarbus, ir be galio reikšmingas, ir apskritai visa tai, ir tik tai, kas Jame vyksta, yra įgave neprilygstamos svarbos. Ir nieko čia nepadarysi – visais laikais žmonės, mėginę pažvelgti į save ir savo kultūrą iš šalies, iš kito krašto, kito žemyno ar net visatos mastu bandę patyrinėti taip mielei iprastą būtį, kaip mat būdavo apšaukiami keistuoliais, paklydėliais, o kad kokios – ir tėvynės išdavikais. Bet pikta ir skaudu ne dėl to – o tik dėl visiško nenorejimo kitą kultūrą suprasti ir atvirai pašaipaus, nepagarbaus požiūrio į ją. Ir tai dar būtų pusė bėdos, jei – šiuo atveju indų muzikos atžvilgiu – pasibjaurejimą ar abejingumą demonstruotų koks šimtametis kaimo smuikininkas (ar čia keista būtų, kad jis indų klasikinę vokalinę muziką pavadintų, tarkim, gargaravimu), bet ne Lietuvos muzikinės kultūros ugdytojų, jos puoselėtojų ir apskritai mokslingųjų kastai prilausančių ar save jai priskiriančių atstovas. Ir ne vienas. Todėl ir pradedi mąstyti, kodėl taip yra. O gal tai oficiali „kultūros darbuotojų“ pozicija? Tačiau gal įmanoma į tąjį „svetimą“ kultūrą pažvelgti ir kitu kampu, taip, kaip į ją visais laikais gebėjo žvelgti tokie rafinuoti Vakarų pasaulio protai kaip Romanas Rollandas, Richardas Wagneris, Arthuras Schopenhaueris ar vienas žymiausių šio šimtmecio ne tik Prancūzijos, bet ir pasaulinio masto muzikų intelektualų Alainas Danielou? Žinoma, taip. Tik reikia būti atviro proto ir geros valios žmogumi. Pažvelgus į problemą iš arčiau, aiškėja, jog kultūrinį akirači nepakantumo ledais kausto istorinės perspektyvos ignoravimas, pasitenkinant pastarųjų poros trejų šimtmecių Vakarų kultūros tyrinėjimais, be to, dažnai remiantis tik XX a. aktualijomis ir viską spraudžiant į būdingas sovietinio mokslo sistemos specifiškai suformuoto mentaliteto schemas. Iki graikų, kuriems mūsų dviejų tūkstančių metų Vakarų kultūra ir civilizacija turėtų būti labiausiai dėkinga, neretai ir nebeprieminama, arba bendrame kultūriname horizonte jiems skiriamą nepelnytai mažą vietos, išskyrus klasikinės filologijos specialistų, menotyrininkų ar istorikų paštangas nepamiršti Europos kultūros ištakų. Tačiau muzi-

kos mokslo vyrai ir moterys, berods, pristigo spėkü. Geriausiu atveju pakanka padūsauti, girdi, Pythagoro laikais muzika buvo taip pat gerbiama kaip ir tikslieji moksmai, o ir pati buvo viena iš jų – ne taip, kaip šiandien, kai muzikantui, kad ir kokio aukšto rango jis būtų, tenka atliki turčių linksmintojo vaidmenį, apsivilkus liokajaus drabuži. Kita vertus, kultūrinį uždarumą salygoja, net ir nesąmoningai, religinio pobūdžio idiosinkrazijos, todėl šiuo metu Lietuvoje beveik išimtinai akceptuojamas tik krikščioniškosios pasaulėtvarkos inspiruotas menas ir kultūra, nepaisant to, jog šioji atkeliavo į mūsų kraštą ne iš kur kitur, kaip tik iš Rytų, ir, kol nebuvo apsivėlusi iškreipto idealistinio romantizmo, vėliau ir pozityvizmo mitais, legitimuojančiais tarinam „savumą“, nuolat sémési įkvėpimo iš gyvo Vakarų–Rytų kultūrų polilogo. Deja, tai truko maždaug iki XVI a. Šiaip ar taip, žingeidus protas, nesvarbu, didesniu ar mažesniu talentu apdovanotas, nesustoja ties oficialiosios kultūros formuotojų iškelta kartele, bet per sekularizuoto pasaulio atvašynus, vartotojiškos povyzos brūzgus bei užmaršties pelkes veržiasi į tas sritis, kurios tijo ir anapus mūsų eros pradžios, pradingdamos ūkanotuose istorijos toliuose. Užmetės akį į Persijos (dabartinio Irano), Kinijos, Indijos ar Egipeto muzikos pasaulio valdas, mūsų vienišasis keliautojas netrunka pastebėti, jog jo gimtosios Vakarų kultūros ištakos nesibaigia antikiniais graikų laikais. Sulyginės, tarkim, arabų ir vediškuosius tonus, senąsias indų ir graikų muzikines sistemas, jis logiškai prieina išvadą, jog sėnosios Azijos kultūros pirklių ir keliautojų dėka ne tik nuolat turtino viena kitą, bet ir padarė įtaką senovės Romos, Mesopotamijos, Asirijos, Japonijos, būsimosios Vokietijos ir kitų šalių kultūrai. Antai septynių tonų garsaeilio ir trijų oktavų sistema senovės Indijoje buvo žinoma šimtmecių šimtmeciais anksčiau nei Graikijoje. Kruopštūs mokslinai tyrinėjimai Alainui Danielou leido paskelbti išvadą, jog graikai adaptavo muzikinę sistemą, atėjusią iš rytų, jog heleniškosios tonalinės sistemos ištakos glūdi Indijoje, galbūt ir Kinijoje, o graikų instrumentai visi be išimties buvę azijinės kilmės (graiķų lyra ir fleita – indų *vīṇā* ir *bānsari*); jog kai kurios konцепcijos, sudarančios indų muzikos teorijos pagrindą, buvo žinomas ir velyvujų viduramžių Europoje, tačiau perimtos veikiausiai ne tiesiogiai, bet atkeliausios su pitagoriškaja tradicija iš Arabijos ir Bizantijos. Ernestas G. McClainas teigia, jog babiloniečiai ir egiptiečiai ne mažiau kaip du šimtus metų iki graikų žinojo apie tono ir skaičiaus santykį ir buvo iš-

vystė derinimo sistemos simbolizmą, todėl Pythagoras, nuolat keliavęs po šias sritis, ne išrado, bet importavo senųjų Azijos šalių muzikinį žinojimą į Graikiją. Rimti muzikologai – Johnas Malcolmas, Lecy O’Leary ir kiti – istorinės per davos klausimais laikosi panašios nuomonės. Ir tai tik mokslinių tyrimų pradžia, jie prasidėjo iš esmės XX šimtmečje; į daugelį klausimų atsakyti teks jau XXI a. mokslininkams, nes senųjų tebegyvojančių Rytų klasikinių muzikinių tradicijų tyrinėjimai Vakaruose tebéra kūdikystės amžiuje. Muzikologė Peggy Holroyde visai pagrįstai kelia klausimą, kodėl naujoje „Pasaulio muzikos istorijoje“ Graikijos, Kinijos, Egipto ir Indijos muzikai skirta tik 10 puslapių iš 400, tuo tarpu likusieji pašvēsti vien tik Rusijos, Europos ir Amerikos muzikai. Nesuprantama, kodėl tai vadinama „pasaulio“ muzikos istorija. Ar tik todėl, kad leidėjams vienas pasaulis telpa į Rusiją, Europą ir Ameriką? Akivaizdu, kad konvencionalizuotas ir industrializuotas muzikos „gerumo“, „svarbumo“ ir „žinomumo“ suvokimas meta iškreipia šešėli ir ant enciklopedinio pobūdžio leidinių.

Dabar galima būtų paklausti: na ir kas, ką gi tai turi bendro su Lietuvos muzikine kultūra? Visa tai taip tolima! Nieko panašaus. Kol konservatyvioji Vakarų muzikinio pasaulio dalis gyvena kelių dešimtmečių (pasirinktinai) pa siekimais (kas uždraus kur nors Amerikoje melomanams devyniuose koncertuose iš dešimties klausytis taip pamégto P. Čaikovskio koncerto fotepijonui su orkestru b-mol, sumušusio visus klausymo rekordus, o atlikėjams jį skambinti ir daryti kol kas pelningus įrašus), progresyvioji – analizuoją, stebi, prognozuoją, ir ne tiek patį muzikinio gyvenimo vyksmą, kiek jį sąlygojančius vidinius procesus ir dësningsumas, aktyviai remia atviros visuomenės modelį, pagaliau skatina fundamentaliąsias muzikos mokslo sritis, naujas mokslines idėjas ir alternatyvius projektus. Ir tai svarbu ne tik todėl, kad išsiaiškintume sasajas, mus siejančias su tolimomis kultūromis, bet ypač dėl to, kad suvokume pamatinį pasaulinės kultūros bendrumą ir, nepaisant esamų skirtumų, išmoktume branginti tai, kas jose skatina draugystei, o ne priešskumui. Manau, kad „provincija“ visų pirma yra kone metafizinė sąvoka, tapati ne geografiniam vietovės kontūram, o tam tikrai vyraujančiai joje gyvenančių žmonių dvasinei būsenai, galvosenai ir atmosferai. Provincialus mąstymas neigia bet kokį atvirumą, žingeidumą, kitoniškumą, apskritai bet kokią gyvybę ir toleruoja tik esamo kultūrinio diktatoriaus (plačia prasme) skonių bei veiklą. Tai provincija, kurioje pakrikusi pagrindinių geriausiajų žmogaus dalį pabréžiančių etinių, estetinių ir dvasinių pradų hierarchija. Krytis iki pliko pragmatizmo, korumpuotos sąmonės, abejingumo ir nepridengto prekavimo nuosavu ir svetimu „profesionalumu“ yra, ko gera, jau ne provincijos turgavietė, bet inferno prieangai. Ir toli gražu ne viskas remiasi pinigais, arba, teisingiau, jų stoka, nes, deja, kiekvienas turi laisvą valią ne tik pats apsispręsti, bet – jei tai žmogus, kurio užimamos pareigos pačios savaime turi didelį svorį bei reikšmę kultūriame šalies gyvenime, – nulemti ir kito žmogaus, galbūt kūrėjo, iniciatoriaus, entuziasto likimą. Ar galima apibūdinti, tarkim, Vil-

niaus kultūrinę ar muzikinę situaciją kaip provincialią, nepaisant puošnios ir turtingos fasadinės kultūros demonstravimo? Tam tikra prasme, deja, – taip. Ir ne dėl to, kad čia ne Niujorkas. Dėl vyraujančio agnosticizmo, paremtos klano ideologija, kuris iš esmės užkerta kelią kultūrinės sąmonės plėtrai. Todėl skausmingas demagogico agnostiko šūkis „to Lietuvai (t.y. jam) nereikia!“ indikuoja ne tai, kad Lietuvai nereikia, sakykime, mokslinio Rytų kultūrų pažinimo, o tik jo paties kultūrologinę trumparegystę.

Bet grįžkime prie temos. Lietuva taip pat turi asmenybų, pažiūrų platumu pranokusiu savo laikmetį ir provincialaus kultūrinio gyvenimo kanonus. Tai ir Vyduinas, ir Krėvė, ir Šalkauskis; tai Kavolis, Greimas, Gimbutienė ir daugelis kitų. Svarbiausia yra suvokti, jog kitų kultūrų pažinimas ne tik neprieharauja giliai įdiegtam tautinės savimonės jausmui, bet igalina jį plėtoti universaliais, naujais metodais, t.y. kurti ateities nacionalinę kultūrą, neapsiribojančią vien tiesmukomis tautinės meninės raiškos citatomis. Muzika néra jokia išimtis. Priešingai, plačiaja prasme – būdama neverbalinė ir itin lankstai susikalbėjimo priemonė, ji natūraliai peržengia valstybių sienas. Neretai kultūrinę sąveiką skatina net okupacija, tremtis, cenzūra, represiniai nuostatai laisvos kultūrinės sąžinės atžvilgiu. Kuomet Platono įkurta Aténų mokykla 529 metais imperatoriaus Justiniano potvarkiu buvo uždaryta, Damaskijus su savo mokiniais buvo svetingai priimtas Persijos karaliaus Chosrovo rūmuose, kur sugebėta tinkamai įvertinti jų puoselėjamus neoplatonizmo ir neoptagorizmo idealus. Egzilėje vykė kultūriniai mainai paliko žymų pėdsaką ir Viduramžių, ir Renesanso epochose. Tokių dalykų, be abejo, būta visais laikais, todėl sąmoningai atsekti iš pažiūros nepastebimas įtakas kultūrologijai labai svarbu jau vien dėl to, kad tai igalina įžvelgti nors ir menkutes, nors ir transformuotas kultūrinio tėstinumo žymes – kaip pažadą naujajam tūkstantmečiui. Šia prasme pažintis su Indijos klasikine muzika yra ir be galio įdomi, ir aprépianti žymiai didesnį požiūrių lauką, ir išskleidžianti neįsivaizduojamai gausų galimybių spektrą tiek kūrybinei, tiek mokslinei veiklai. Lietuviškoji kultūra, pati savaime būdama autentiška senosios indoeuropietiškosios kultūros dalis, turi milžinišką potenciją plėtotis, be kitų, ir šia linkme.

Is Lithuania in need of the studies on India's musical culture?

Daiva TAMOŠAITYTE

This is a public response to the attitude that became imperceptibly established throughout the academic sphere of music in Lithuania. According to the authoress, the fosters of Lithuanian musical culture have an inclination to cultural isolation. To the authoress opinion an example of this is an ignorance of the studies on India's musical culture. The authoress affirms that a wider outlook, the studying of other cultures would be in aid not only for the discoveries of the connections between world's diverse cultures but also would promote fundamental researches on music and would aid in revealing common traits in world's culture.

Sutvėrimas

„Kūrybinės“ žodžio reikšmės motyvacija

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnio objektas – pasaulio sutvėrimo kaip jo sutirštimo, sutvirtinimo iš pirminės materijos „vandenyno“ samprata įvairiose pasaulio tradicijose, atispindinti ir lietuvių etiologinėse sakmėse. Tikslas – remiantis tokia pasaulio samprata, parodyti visiškai pagrįstą esant veiksmažodžio tverti kosmogeninę reikšmę, o kadangi kosmogenija, kaip teigia M. Eliade, yra bet kokios kūrybos modelis, tai ir apskritai „kūrybinę“ šio veiksmažodžio reikšmę. Darbo metodas – lyginamasis. Išvada: lietuvių veiksmažodis sutverti turi, be kitų, žodyninę reikšmę ‘padaryti, kad rastuši kas tvirtas, kietas, tirštas’, kurią tad ir galima laikyti reikšmės ‘padaryti, kad būtų, egzistuotų’, o galiausiai ir apskritai ‘sukurti’ pagrindu.

Vienas iš pagrindinių, labiausiai paplitusių kosmogeninių motyvų yra pasaulio atsiradimas iš vandens. Pasak M. Eliade's, „vandenys simbolizuja bendrą potencialumo visumą; jie yra visų būties galimybių *fons et origo* [šaltinis ir ištakos], telkinys; jie yra pirmesni už bet kokią formą ir laiko bet kokią sankūrą. Vienas iš pavyzdinių pasaulėkūros įvaizdžių yra sala, staiga iškylyanti vidury vandenų“ (Eliade ŠP 91).¹ Vienoje lenkų sakmėje Dievas, kurdamas žemę, į vandenį kreipiasi žodžiais: „Tu būsi pirmiausias iš visų, be tavęs niekas negalės gyventi, ir ant tavęs aš padėsiu žemę“ (СД I 386). N. Laurinkienės žodžiai, „vanduo senuosiuose poetiniuose kūriniuose visų pirma manifestuoja universumo prieistorę – chaosą, nebūties periodą. Lietuvių etiologinės sakmės, aiškinančios žemės atsiradimą, pradedamos tokiais konstatavimais: ‘Nebuvo nieko, tik vanduo’ (LTR 2991/38/). ‘Pradžioje pasaulyje nebuvo nei žemės, nei saulės, nebuvo nieko, tiktais vien vanduo’ (LMD I 85/1/). Tokiame fone vaizduojamas žemės atsiradimas“ (Laurinkienė MAL 44).²

Vanduo – tai visa ko „pirminė materija“, *materia prima* Europos tradicijoje (Becker 293). Kita vertus, kartais pats vanduo jau yra ankstesnių pasaulėkūros žingsnių padarinys. Pasak Laurinkienės, „vandens telkinys lietuvių kosmogeninės tematikos tautosakoje gali reikšti ne tik pirminį vandenį, egzistavusį visa ko pradžioje, bet ir produktą, kuris sukuriamas kosmogeninio proceso metu. Dainoje apie grūšelę (LTR 205/647/) marios atsiranda, nukritus kibirkštėlei nuo kriausės su žvakele“ (Laurinkienė MAL 46). Racionaliai suprasti šiuos poetinius lietuvių dainos įvaizdžius

padeda vienas senovės indų upanišadų teiginys (*Taittirīya Upaniṣad* 2.1.1): „Iš Atmano, įdėm, rados erdvę [arba eteris]; iš erdvės [arba eterio] – oras; iš oro – ugnis; iš ugnies – vanduo; iš vandens – žemė“, toliau – augalai ir galiausiai žmogus (PU 542). Gana iškalbingai apie tai senovės Graikijoje samprotauja Platonas, tik oras ir ugnis čia sukeisti vietomis: „Bet pradžioje imkimės kad ir to, ką dabar vadiname vandeniu: kai jis sutankėja, mes manome stebi akmenų ir žemės gimimą, o kai išsisklaido ir išretėja, atitinkamai gimsta vėjas bei oras, ir pastarasis užsidegdamas pavirsta ugnimi. Po to prasideda atvirkštinis vyksmas, taigi ugnis, sutankėjusi ir užgesusi, vėl įgyja oro būseną, oras susitelkia ir sutirštėja į debesis bei miglą, iš kurių, šiemis toliau tankėjant, liejasi vanduo, idant savo ruožtu duotų pradžią žemei bei akmenims“ (Platonas 92-93).³ Įdomūs mums šie vaizdiniai visų pirma tuo, kad visiškai atvirai, tiesiai ir nedviprasmiškai atskleidžia žemę, materialujį kietų kūnų pasaulį esant lakesnių, „skystesnių“ pirminį elementą, arba atitinkamų „pirminės materijos“ aggregatinį būvių, sutirštėjimo, sustandėjimo padarinį.

Apskritai vanduo – tai skystis, atstovaujantis skystam medžiagos aggregatiniam būviui, o žemė – tiršta, standi, tvirta ir atstovauja kietam. „Plačiausia prasme ‘vandens’ savoka, be abejo, mena bet kokią skystą materiją. O kartu ir visi kieti kūnai, dar prieš jiems sukietėjant ir įgaunant griežtą pavidalą, jau glūdėjo toje pirminėje materijoje, simbolizuojamoje pirmykščio vandenyno“ (Cirlot 364). Taigi kosmogenijos kaip žemės atsiradimo iš vandens esmė yra būtent „pirminės materijos“ sukietėjimas, sutvirtėjimas, t. y. sustandėjimas, sutankėjimas, sutirštėjimas, susitelkimas. Šiaip ar taip, senovės graikai iš tikrujų chaosą tapatino su vandenimis, kuriems tirštėjant, pavyzdžiui, Zenono nuomone, atsiranda dumblas, o dumblui toliau tirštėjant bei standėjant – žemė (Jloceb 580). Tardami pasaulį esant sukurta Dievo, Jo kūrybinį veiksmą tad galėtume pavadinti sukietinimu, sutvirtinimu, sustandinimu, sutankinimu, sutirštinimu, sutelkimu. Kaip tik šiaip, norint, galima suprasti ir Bibliją: „Dievas tarė: ‘Tebūna sutelkti vandenys po Dangumi į vieną vietą ir tepasidaro sausuma!‘ Taip ir įvyko. Dievas pavadino sausumą Žeme“ (Pr 1.9-10). Kartais žemė tiesiog ir apibrėžiama kaip „sausa“, t. y. kaip iš vandens iškilusi ir nuo vandens pradžiūvusi sausuma, plg. lo-

tynu *terra* ‘žemė’ iš italikų *tersa ‘sausa, išdžiūvusi’ bei pan. (Pokorny 1078). „Daugelui Azijos tradicijų, – pasak V. Toporovo, – kurios pripažista beribj, amžiną pirmykštį Vandenyną (arba jūrą), būdingas toks žemės sukūrimo motyvas, kai kokia nors dangiškoji būtybė nusileidžia iš dangaus ir pradeda vandenyno vandenis maišyti geležiniu vėzdu, ie-timi ar pan. Dėl to atsiranda sutirštėjimas, iš kurio ir prasideda žemė [...]. Mongolų tautelių mitologijoje vandenų standintojo vaidmenį atlieka vėjas, kuris sukuria iš jų tam tikrą ypatingą pienišką substanciją, virstančią žemės tvirtuma [...]. Šios versijos primena indų mitą apie vandenyno plakimą” (Toporov OM 249). Antai vedų pasaulyje išplakimasis „sukūrimui pradžią dave vandenys, iš vandenų giminė visata, vandenys – jos pagrindas. Iš vandenų kilo žemė (paprastai vandenims tiesiog sutirštėjant, o sulig vėlesne versija – plakant vandenyną [...])” (Toporov BM 224). Upanišadų žodžiai (*Bṛhad-āraṇyaka Upaniṣad* 1.2.2), „kas buvo vandens puta, sutvirtėjo – ir tapo žeme” (PU 151; žr. Ėliade CTHM 114). Pasak japonų tradicinių tekstų, „tada du dievai, atsistoję ant plūduriuojančio Dangaus tilto, nuleido brangiają ietį ir ēmësi plakti ja vandenyno vandenis tol, kol tie sutirštėjo” (Ėliade CTHM 96). Pietų Amerikos uitotų požiūriu, pradžioje nebuvu nieko, tik regimybė, kuri sapnavosi Nainemai ir kurią jis sutvirtino savo sarno gjomis. Tada „jis pamégino sužinoti, kas gi yra pačiam dugne, tačiau nieko nerado. ‘Aš sutvirtinau tai, ko nebuvu’, – tarė jis”, o paskui „jisikibo į regimybės dugną ir ēmësi ją grūsti, taigi galų gale jis jau galėjo atsiremti į žemę, kurią pats sapnavo” (Ėliade CTHM 87).⁴ Čia pirmykštio vandenyno téra vien užuomina (dugnas), tačiau labai aiškūs plakimo, grūdimos bei tirštėjimo, standėjimo, sutvirtėjimo motyvai. Ir t. t. Neatsitiktinai žemė savaime suvokiamas būtent kaip tvirta, t. y. sutvirtėjusi, plg. rusų *твёрдь* ‘tvirtuma, bet koks tvirtas pagrindas, ant kurio galima stoveti, į kurį galima remtis’ ir būdingą frazeologizmą *твёрдь земная* ‘žemės tvirtuma’ reikšme ‘žemynas, sausuma’ bei tiesiog ‘žemė’ (Даль IV 394). Savo ruožtu lietuvių *tvirtuma* reiškia ne tik apskritai ‘1. kas tvirta, patvaru’, bet ir ‘2. kieta, tvirta žemė’, ir tiesiog ‘3. sausuma, žemė’, štai atitinkamas šio žodžio vartojimo pavyzdys J. Skvirecko Biblijos vertime (Pr 1.6): „Tepasidaro tvirtuma tarp vandenų” (LKŽ XVII 323-324).

Įsidémétina šiuo atžvilgiu viena latvių kosmogoninė sakmė. „Kai Dievas sukūrės žemę, toji buvusi kitokia nei dabar. Ji buvusi minkšta [mīksta] kaip kokia putra. Nebuvujoje nė vieno kalno, nė vieno slėnio, nė vienos upės nei ezero. Tada Dievas jadavęs šitą milžinišką gumulą velnui, kad palaikytų, kol tas truputį sukietės [sacietėjot]. Velnias ir pastvėrės minkštajį gumulą į savo letenas, ir ēmës laikyti. Bet kai atėjo Dievas pažiūrėti, ar velnias savo užduotį deramai atlieka, pamatė, jog didžiulės velnio letenos visai susmegusios į gumulą. O stori jo plaukai buvo išraižę milžiniškas griovas. Dievas barėsi, kam velnias šitą gumulą taip baisiai spaudžia. Dievas prięjės ir norėjės nelygumus kiek

aplyginti, bet žemė jau buvo sukietėjusi, ir Dievas nebe-galėjės nieko padaryti. Kur buvo velnio milžiniškos letenos ir pečiai, ten dabar vandenynai ir jūros, o kur plaukai išraižė latakus, ten dabar teka upės” (TPD 5; už nurodytą šią latvių sakmę labai dėkoju habil. dr. Nijolei Laurinkienei). Beje, lietuvių *putrā*, kuriuo verčiu latvių *biezputra* ‘košė, tyrė’, pažodžiu ‘tiršta putra’, gali reikšti ir apskritai ‘5. maišalynė, sąmyšis, netvarka’ (LKŽ X 1140), esmiškai būtent „chaosas”.

Todėl visiškai įtikėtinas yra S. Daukanto teiginys, esą senovės lietuviai Kūrėjų vadino tiesiog „Sutvaru nuo žodžio sutverti, beje, kuris šilima pasauly sutvirtino arba sukrekino iš dumpių, nesgi pirma dumpys, beje, amžina migla, pasaulyo vietoje viešpatavusi” (Daukantas 491).⁵ Lietuviai *dumpys* arba *duņpis* reiškia tiesiog ‘chaosas’ (LKŽ II 844), o *krēkinti* – tai ‘daryti, kad sukrekėtų, tirštinti’, *su-krēkinti* – ‘sutirštinti’ (LKŽ VI 518). Kitaip sakant, Sutvaras pasauly iš dumpio būtent „sutirštino”. Tačiau pagrindinis dalykas, į kurį reikia atkreipti dėmesį cituotame sakinyje, – tai reikšmė, kurią Daukantas pavartoja veiksmažodį *sutverti*, dargi pabrėždamas ją bendrašakniu *sutvirtinti*⁶ – plg. savaiminį *sutvirtinti* reikšme ‘3. pasidaryti patvaresniams, sukietėti’ (LKŽ XVI-II 315) ir pan. Sinonimas (*su*)*krēkinti* nepalieka jokių abejonių, jog veiksmažodis *su-tvérsti* čia pavartotas reikšme ‘sutirštinti’, būtent žodynine reikšme ‘9. padaryti, kad rastuši kas tvirtas, kietas, tirštas’, pvz.: „Tie kiaušinukai čiut sutverti (minkštu lukštu)”; „Maž susitvérė (apvirė) ben kiek kiaušinis, ir valgysiu”;⁷ „Smetona tik ką sustvérus”; plg. dar sangrąžinių *tvérēs* reikšme ‘10. darytis, rastis kam tirštam’, pvz.: „Neteliuskok pieno – matai, kad smetona tverias” bei pan. (LKŽ XVII 257, 264). Todėl kaip tik šią konkretių reikšmę – reikšmę ‘sutirštinti, sukietinti, sutvirtinti’ ar pan. – ir galima laikyti smarkiai praplėstos kosmogoninės *tvérēs* reikšmės ‘11. daryti, kad būtų, egzistuotų’, taip pat *su-tvérēti* ‘10. padaryti, kad būtų, egzistuotų’ šaltiniu bei pagrindu, pvz.: „[...] kaip tvérēs pasauly, i tie akminys tokie buvo minkšti” (ten pat), t.y. dar nesukietėję, nesutvirtėję (prisiminkime dar ir pateiktą latvių kosmogoninę sakmę). Taigi dėl galimybės suprasti sutvērimą kaip sutirštinimą, sutvirtinimą neturėtų likti nė mažiausią abejonių.

Prisimintinas čia savo ruožtu minėtas daugelio kosmogonijų motyvas apie pasaulyo sutvērimą plakant, mušant pirmykštį skystą chaosą (vandenis) – visai taip pat, kaip iš skystos grietinėlės ar grietinės mušamas tirštas sviestas. Juo-ba kad, pavyzdžiu, mongolų tautelių mitologijoje, kaip sakytą, vėjas suplaka iš pirmykštį vandenų „tam tikrą ypatingą pienišką substanciją, virstančią žemės tvirtuma”. Pažymėtina, jog latvių kalbininkas K. Karulis indoeuropiečių (ide.) prokalbės šaknį **tuer-*, kuriai priklauso ir lietuvių *tvérēti*, kildina iš pirminės ide. *(*s)teu-* kaip tik reikšme ‘grūsti, mušti’ (Karulis II 447).

Kitas būdingai „tveriamas” pieno produktas yra varškė. Čia reikia turėti galvoje tai, kad senovės lietuviai pasauly Sutvérėją, savo šilima jį sutvērusi, sutvirtinus iš dumpio,

pasak Daukanto, „vadino Perūnu, arba Perkūnu” (Daukantas 489). Dalykas tas, kad būtiname lygmeny, kulinariniame kode, taip sakant, lietuvių Perkūnas iš tikrujų pasižymi krekinamaja, rauginamaja galia: jis nedviprasmiškai susijęs su rūgusiui pienui⁸ ir būtent su varške. Antai iš jo vardo padarytas žodis *perkūnainė* tiesiog reiškia ir ‘2. rūgės pienas’, ir visų pirma – būtent ‘1. varškė, gaunama, pakaitinus pasukas’ (LKŽ IX 833). Kad šios būtinės sąsiųjos néra koks atsitiktinumas ar vietinis nesusipratimas, bet mena gilu archajišką simbolizmą, patvirtina žymus XX a. pirmosios pusės tradicinio simbolizmo tyrinėtojas René Guénomas. Kalbėdamas apie Vedu griausmavalžio Indros ginklą „vadžrą”, sen. ind. *vajra-*, jis apibendrina, jog apskritai senosiose tradicijose Griausmavalžio ginklą „žaičią, kaip jau esame sakę anksčiau, laikyta išreiškiant dvilype kuriamają ir griaunamają galią .../. Iš tikrujų tai jėga, sukelianti bet kokią ‘kondensaciją’ ir ‘disipaciją’, kurias Tolimųjų Rytų tradicija sieja su dviem tarpusavyje papildančiais in ir jang principais, atitinkančiais savo ruožu dvi Visatos kvėpavimo fazes – ‘iškvėpimą’ ir ‘iškvėpimą’, hermetinėje doktrinoje žinomas kaip *coagulatio* ir *solutio*” (Guénon 127). Lot. *coagulatio* reiškia būtent ‘stingimas, krešimas, tirštėjimas’, o *solutio* – ‘suirimas’ arba ‘tirpimas, tirpdymas’. Vadinas, griausmavalžiu Perkūnui apskritai būdinga „tveriamoji” ir „tirpdomoji” galia, o jo ryšiai su pieno produktais, varške – tik atskiras atvejis, tik būtinė tos galios apraiška, lygia greta galinti pasireikšti ir kosmogeniškai. Beje, kosminę varškės simboliką mena ir lietuvių mišlė: „Juodas katilas, pilnas varškės prikratytas (dangus ir žvaigždės)” (LKŽ XVIII 312). Šiaip ar taip, rusų *meopoz* ‘varškė’ tiesiog yra vienos šaknies su *meopum* ‘kurti’ ir toliau su liet. *tvérati*, tos pat kilmės dar, pavyzdžiui, graikų *τυρός* ‘sūris’, Avestos *tūiri-* ‘rūgpienis’ bei kt. (Φαсмер 31). Be to, rusų *meopum* reiškia ne tik ‘kurti’ (pačia plačiausia kūrybos prasme), bet ir ‘skiesti’, plg. *pac-meopum* ‘ištirpinti, ištirpdyti, atskiesti’, *pac-meop* ‘tirpalas, skiedinys’,⁹ taigi mena kartu ir *coagulatio*, ir *solutio*. Toliau dėl įvairių varškės pavadinimų darybos, tai „štai yra prancūzų kalbos žodis *fromage ‘sūris’* (*fromage frais* ‘varškė’). Jis kilęs iš liaudies lotynų kalbos formos *formaticum*. Tokios pačios kilmės yra ir italių *formaggio ‘sūris’*. Nesunku įžiūrėti, kad šių pavadinimų pirmoji dalis galima sieti su žodžiu *forma*. Senosios rusų kalbos paminklai rodo, kad rusų *meop* reiškė ‘forma, pavidalas, kūrinys’. Vadinas, kaip romanų kalbose iš žodžio *forma* atsirado sūrio pavadinimas, taip rusų kalboje šalia *meop* ‘forma’ galėjo atsirasti ir *meopoz* ‘varškė’. [...] Na, o iš kur kilo mūsų *varškė*? Kazimieras Būga šį žodį siejo su veiksmažodžiu *virksti* ‘trauktis, krekėti, džiūti’. Latviai šį daiktą vadina žodžiu *biezpiens*. Dėl jo kilmės galvos niekam sukti nereikia: *biez* reiškia ‘tirštas’, na, o *piens* – tas pats, kas ir mūsų *pienas*” (Sabaliauskas IKJ 357-358).¹⁰

Taigi „daryti varškė” reiškia mažne tiesiog „formuoti sukrekinant, sutiršinant”, būtent tverti. Plg. šia prasme

tvérati reikšmę ‘9. lipdant daryti, formuoti’ bei atitinkamai sangrąžinio *tvératis* reikšmę ‘sulipti, susi-lieti’ (LKŽ XVII 257), o kartu – iš veiksmažodžio *lieti* padarytą daiktavardį *lytis* bendriausia reikšme ‘4. forma’ (LKŽ VII 594). Beje, K. Būga rusų *meop* reikšmę lietuviškai nurodo ne ‘forma’, o būtent ‘lytis’ (Būga II 131). Veiksmažodis *lieti* iš tikrujų reiškia ‘2. daryti, spausti (sūri)’, tačiau visų pirma – apskritai ‘1. daryti ką iš sulydyto metalo, vaško ar kito ko; formuoti’ (LKŽ VII 444), kaip ir rusų *meopum*. Šiais ir panašiais pavyzdžiais remiantis varškės, taip pat kitų iš piešino vienaip ar kitaip sutirštinamų produktų gamybą galima laikyti metonimiškai atspindint tiek būtent kosmogenijos (plg. *lieti* šaknies daiktavardį *laitas*, žymintį plūktą molio aslą, krosnies padą ar pan., esmiškai namų kosmoso „žemės tvirtumą”, padarytą, beje, plūkiant, t. y. plakant, mušant), tiek apskritai gamybos, kūrybos sutirštinant, sutvirtinant – t. y. tveriant – modelį. Nes „kosmogenija, – pasak M. Eliade’s, – yra visokios ‘kūrybos’, visokios ‘darybos’ modelis” (Eliade ŠP 57).¹¹ Reikia pasakyti, kad lietuvių veiksmažodžių *kurti* davusi ide. šaknis **kur-* kaip tik reiškia ‘daryti, formuoti’ (‘machen, gestalten’ – Pokorný 641-642). Taigi *tvérati* iš tikrujų gali reikšti ir tiesiog ‘12. kurti’, o *su-tvérati* – tiesiog ‘11. sukurti’ (LKŽ XVII 257, 265).

Nors toli gražu ne visiems taip atrodo. Štai K. Būga šio lizdo žodžių, tarp jų ir rusų *meopum* ‘kurti’, pirmine reikšme laiko anaipolt ne ‘tirštinti, krekinti, sukietinti, sutvirtinti’ ar pan., o ‘rišti’: „Slavėnų veiksmažodžio šių dienų reikšmė (daryti: pasaulį, žmogų leisti ‘creare’) yra išsirūtuliusi iš senesnės ‘rišimo’ arba ‘pynimo’ reikšmės. Iš pat pradžių, žiloje senovėje, slavėnai *творили*, *tworzyli* tvoras ir pintinius trobesius, nes čia iš tikrujų reikėjo *tverti* ‘vázat, rišti’. [...] Ir mūsų veiksmažodis *tverti* būtų galėjęs išrutulos keliu įgauti ‘darymo’, ‘kūrimo’ ir ‘leidimo (Schaffen)’ reikšmę. Bet tosios išrutulos pėdsakų mūsų kalboje nematyti. Reikia manyti, kad ‘leidimo (Schaffen)’ reikšmę lietuviui bus gavę iš savo kaimynų slavėnų kalbos” (Būga II 131-132). J. Jablonskis, 1920 m. kritikuodamas J. Barono gamtos mokslų vadovėlį, kaip „dirbtinius, labai negyvai, neįmanomai išreikštus” dėl juose išskirtų atitinkamų žodžių apibūdina tokius sakinius: „Gamta *tveria* savo padarus”; „*Tveriasi* ir čionai naujas kūnas”; „Medžiaga degdama *tveria* vandenį” (Jablonskis II 229, 230). Ir A. Pupkio „Kalbos praktikos patarimuose” randame pasiūlymą veiksmažodžio *tvérati* „geriau nevertoti reikšme ‘kurti, steigt’”, o tarp taisystinų pavyzdžių – ir tokį: „Biblia teigia esą pasaulį Dievas su tvéręs (– sukūręs) per šešias dienas” (KPP 320). Taigi ketinama paneigti net ir kosmogeninė šio veiksmažodžio reikšmė. Kita vertus, J. Balčikonis žodį *tvarinai* ‘padarai’ fonetiniai sumetimais siūlo keisti žodžiu *tvérinai*, pačia reikšme né kiek neabejodamas (Balčikonis I 149). Ir P. Skardžius be jokių abejonių nurodo, tarp kitų, *tvérati* reikšmę ‘schaffen’ (Skardžius I 464), t. y. ‘kurti, daryti (ką)’, tą pačią reikšmę, kurią kaip esą svetimą lietuvių kalbai atmetė Būga. Ir E. Fraenkelis šiam žodžiui skirtame savo žodyno

straipsnyje palieka reikšmę ‘formen, (er)schaffen’ (Fraenkel 1152), būtent ‘formuoti, (su)kurti’. Pagaliau V. Mažiulis reikšmę ‘(su)tverti (sukurti)’ atstato tiesiog baltoslavų prokalbės šaknai **tvēr-* (Mažiulis II 236), tuo kartu patvirtindamas jos istorinį pagrįstumą ir lietuviškajam *tverti*.

Taigi kalbininkų nuomonė šiuo klausimu anaipoltol nėra taip jau vieningai neigama, todėl atmesti tiek apskritai „kūrybinę”, tiek juolab kosmogoninę veiksmažodžio *tvērti* reikšmę kaip svetimą lietuvių kalbai, ypač po viso to, kas anksčiau pasakyta, būtų tiesiog nerimta. O už pirminę imant ne reikšmę ‘rišti’, bet ‘tirštinti, krekinti, sukietinti, sutvirtinti’ ar pan., netenka pagrindo ir palyginti atsargi K. Būgos abejonė.

Negana to, reikšmės ‘rišti’ ir ‘tirštinti, sukietinti’ ar pan. savaimė yra pakankamai artimos, mat *rišti* reiškia ne tik apskritai ‘1. jungti pritvirtinant, sutvirtinant’ bei kt., bet ir (nors ši reikšmė šiuo atveju, matyt, yra išvestinė) būtent ‘14. jungti kietėjančiu skiediniu’, pvz: „Jo tešla neestei nei taip gerai rišanti, nei taip greitai susikietėjanti”, „Rišamosios medžiagos turi sąvybę iš skysto arba tešlos pavidalo pavirsti į akmenį, sukietėti”; dar plg. *su-rišti* ‘2. sujungti raiščiu, gržte į krūvą (javus, linus, žabus ir pan.)’ ir tokiu būdu ‘rišant padaryti’, apskritai ‘3. sudėti į krūvą daiktus ir suveržti kuo, kad nepasileistų’ ir, žinoma, ‘11. sujungti kietėjančiu skiediniu’ (LKŽ XI 707, 708, 718, 720). Būtent šitaip „rišdamas” pirmykštį skystą chaosą, „chaoso skiedini” Dievas, reikia manyti, ir su-tvėrė pasaulį. Kartu būtent šitaip iš paskirų dalių ar dalelių sutvertas, „surištas, kad nepasileistų”, yra kiekvienas bent kiek tvirtas ir tvarus daiktas pasaulyje. Šiap ar taip, kieto kūno kietumą lemia kaip tik pakankamai tvirti jį sudarančiu dalelių tarpusavio ryšiai. Ir kai tik šie ryšiai dėl vienokių ar kitokių priežasčių liaujasi buvę pakankamai tvirti, daiktas vėl išsiskaido į dalis, paskysta ir galiausiai ištirpsta aplinkoje tarp kitų. Taip ištirpsta pavasarį žiemos ledas ir, virtęs vandeniu, išgaruoja bei susigeria žemén, išnyksta ligi kitos žiemos. Taip, pavyzdžiu, supūva žemėje pernykščiai lapai, kad jų trašos dėka ant šakų kitąmet „susitvertų” nauji. Ir panašiai. Taip pasaulio „alcheminėje retortoje” be paliovos vyksta *coagulatio* ir *solutio*, *solutio* ir vėl *coagulatio*, ir kaip tik todėl visa, kas apčiuopima, visa, kas bent kiek tvaru, yra būtent „sutverta”.

Prisiminkime, jog, pasak cituotos upanišados, „iš Atmano, įdėm, rados erdvę [arba eteris]; iš erdvės [arba eterio] – oras; iš oro – ugnis; iš ugnies – vanduo; iš vandens – žemė” (*Taittiriya Upaniṣad* 2.1.1). Taip čia apibūdinama pasaulio *coagulatio*. Atitinkamai upanišadose apibūdinama ir visutinė *solutio*, t. y. pasaulio pabaiga (*Subala Upaniṣad* 2.1): „Pabaigoje Jis, virtęs Vaišvanara [Ugnimi], visiškai sudegina visa ką, ir žemę pasilieja į vandenį, vanduo pasilieja į ugnį, ugnis išsilieja į orą, oras išsilieja į eterį” (PU 864-865). Žodžiai *pasi-lieja*, *išsi-lieja* verčiu gimininkus sanskrito *praliyante*, *vi-liyate*, žymincius būtent tirpimą, skystejimą, lydymąsi, liejimąsi (Pokorný 662, 664; Kucherina 439, 555, 603). Kitur vėl: „Jis žemę išlydo, išlieja (*vi-liyate*) į vandenį, van-

denį – į ugnį, ugnį – į orą, orą – į eterį” (PU 917). Ir pati „pasaulio pabaiga” sanskrite vadinama tos pat šaknies daiktavardžiu *pralaya-*, pažodžiu ‘pasiliejimas, išsilydymas, ištirpimas, išnykimas’ (Mayrhofer III 102; Kucherina 439).¹² Panašiai visa ko pasaulyje pradžią ir pabaigą, kaip matėme, supranta Platonas: kai vanduo „sutankėja, mes manome stebi akmenų ir žemės gimimą, o kai išsiskaido ir išretėja, atitinamai gimsta vėjas bei oras, ir pastarasis užsidegdamas pavirsta ugnimi” ir t. t (žr. aukščiau). Taigi ir pasaulis, ir visa kas pasaulyje yra būtent sutverta, o paskui – išsiskaido, paskysta, ištirpsta, pasilieja. Prisiminkime, jog rusų *meopúmъ* reiškia ne tik ‘kurti’, bet ir ‘skiesti’, plg. *pac-meopúmъ* ‘ištirpinti, ištirpdyti, atskiesti’. Panašiai lietuvių *lieti* reiškia ‘1. daryti ką iš sulydyto metalo, vaško ar kito ko; formuoti’, t. y. tverti, kurti, o *lydyti* – ‘tirpdyti’, plg. *su-lydyti* reikšmes atvirkščia tvarka ‘1. sutirpdyti’, tada – ‘2. sumaišyti, sujungti du ar kelis ištirpdytus daiktus (metalus ir pan.)’ ir todėl galiausiai apskritai ‘3. sujungti, suvienyti’ (LKŽ VII 406, 444), t. y. surišti, sutverti.¹³

Šitaip „sutvertas” gali būti ir žmogus. Persų musulmonų mastytojo šeicho Ahmado Aħsā’i žodžiais, „dvasia – tai šviesos esybė skystame būvyje. Kūnas taip pat yra šviesos esybė, tik kietame būvyje. Skirtumas tarp jų tokis pat kaip tarp vandens ir sniego. [...] Nesgi skysta žemė – tai tirštas vanduo. Šia prasme kūnas irgi yra ta pati dvasia” (Corbin 206, plg. 99), tik sutirštėjusi, susitvėrusi nelyginant varškė, būtent „sutverta”. Senovės Graikijoje panašiai mąstė filosofas Herakleitas, kurio nuomone, „sieloms mirtis – tai jų virtimas vandeniu, o vandeniu mirtis – kai jis tampa žeme. Bet iš žemės atsiranda vanduo, o iš vandens – siela” (FICh.A 44). Idomi šiuo požiūriu alchemikų „takaus” ar „skystojo kūno” samprata, kuri jie tiesiog vadino „vandeniu” (Cirlot 364). Taigi santykis tarp dvasios ir kūno yra maždaug tokis, kaip tarp skirtingu medžiagos aggregatinių būvių, pavyzdžiu, vandens garų ir sniego arba ledo – plg. šia prasme latvių *gars* ‘dvasia’, kilme bei pirmine reikšme būtent *garas*, garai. Panaši sutvėrimo sampratą, galimas daiktas, mena ir tokie lietuvių kalbos žodžiai kaip *virkštēlė* ‘žmogaus ar kito gyvūno vaisiaus bambos žarnelė’, *virkščià* ‘4. t. p.’ bei ‘3. galvio bamba’, bei dargi ‘1. kai kurių žolinių augalų (ankštinių, bulvinių) stiebas’ ir pan. (LKŽ XIX 557-560), vienos šaknies su *virksti* bei *varškē* (Fraenkel 1260-1261, taip pat žr. aukščiau). Žmogaus, žinduolio gemalas tarsi „išvirkšta” ar „suvirkšta” gimdos vandenye (kaip kad „susitveria” paukštukas kiaušinyje). Kita vertus, G. Beresnevicius žodžiais, ir „siela su drégme, vandeniu ryši tebe-išlaiko, jei ne tiesiogiai, tai bent etiologinėse sakmėse, kuriose žmogus atsiranda iš Dievo seilių arba iš nukritusio drégmės lašo” (Beresnevicius SFJ 124). Pavyzdžiu: „Ponasdievs, eidams pavandeniu, nusispjovęs. Grždamas antrą kartą tuo pačiu šmotu, atradęs žmogystę” (ŠLSA 117).¹⁴ Arba: „Kartą Dievas plovė pačiuną veidą, nes krosnį bekūrendamas buvo susitepęs. Jam besiprausiant, vienas lašas vandens nukrito žemén. Tas vandens lašas, nukritęs žemén,

pavirto žmogum. Taip ir buvo sutvertas pirmasai žmogus” (KAŽ 24; LT IV 425). Galimas daiktas, čia sutvėrimas irgi mena sutirštinimą iš vandens. Sutvėrimą kaip sutirštinimą, sukrekinių, sukietinimą iš esmės mena ir būdingi iš molio nulipdyto žmogaus vaizdiniai, plg. *lieti* reikšmę ‘3. lipytis kuo, glieti’, *laistyti* ‘1. tepti, lipinti minkštū moliu, tešla ar kuo kitu, glaistytis’ (LKŽ VII 444, 65), tos pat šaknies prūsų *laydis* ‘molis’, *layso* ‘molija (molžemis)’, vokiečių *Lehm* ‘molis’ bei kt. (Mažiulis III 20-21, 29-30, 343; Pokorny 662).

O kadangi, kaip sakė Eliade, „kosmogonija yra visokios ‘kūrybos’, visokios ‘darybos’ modelis”, tai būtent sutverta gali būti laikoma ir visa tai, ką apčiuopiamo sukūrė, padarė pats žmogus – tiek tiesiogine „apčiuopiamumo” prasme, pavyzdžiu, kalbant apie varškę, sūri, gal ir duoną, „sutvertą” kepant iš minkštost tešlos, keramikos dirbinius bei pan., tiek ir pačia plačiausia perkeltine. Sutverta, tveriama galiausiai gali būti, tarkim, ir kalba, kaip kad rodo veiksmažodžio *tvérti* reikšme ‘12. kurti’ vartojimo pavyzdžiai: „Kultūringos tautos tvérė savo rašomają kalba per ištisus metų šimtus ir tūkstančius”; „Per kritiką ir sveikus ginčus kalbos tveriasi ir eina geryn” (LKŽ XVII 257).

NUORODOS:

1. Neminint begalės kitų šaltinių, trumpai ir kartu išsamiai apie tai dar žr. Toporov KM 6-9, OM 249-250, XII 581-582; Averinčev B 240.
2. Taip pat žr. KAŽ 18; plg. LT IV 423; ŠLSA 117-118.
3. Galima pastebėti, jog ir Lietuvoje prieš vandenį kitasyk dar būta miglos, rūko: „Seniai dar labai seniai, kol dar nebuvu nieko, nei žemės, nei dangaus, o tik rūkas ir vanduo, Viešpats Dievas su šv. Mikalojumi [...] išmislio, kad reikia sutvert žemę” (LTR 1560/20); „Labai seniai, kuomet nebuvu dar pasaulio, gyveno tiktais vienas Dievas. Jisai gyvено miglose” (LMD I 513/11) (cituota pg. Laurinkienė SPS 53). Taigi ir čia galima įtarti vandenį kondensavusis, t. y. sutankėjus būtent iš rūko, miglos.
4. Prisimenant pasaulio sutvėrimą iš miglos, gal verta atkreipti dėmesį į tai, kad lietuvių žodžiai *migla* ir *migt*, *miegoti*, *miegas* yra bendrasakiniai (Karulis I 593-594; Mayrhofer II 680-681; Pokorny 712; Sabaliauskas LKL 50; ƏCCЯ XIX 28; sekdamas E. Benveniste' u, tuo abejojo E. Fraenkelis [447, 451], M. Vasmeris [Фасмер II 619]). Taigi ir „sutvėrimo iš miglos” atveju galima įtarti esant užkoduočiai atitinkamą „sutvėrimą iš sapno” ar „iš miego”, miegant. Plg. šiuo atžvilgiu lietuvių kosmogoninę sakmę, kurioje, sutvėrės vandenye pirmają sausumos salelę, „Dievas išlipo ant salelės, atsigulė ir užmigo”, o velnias „nutarė Dievą prigirdyti. Nutvėrės ji miegant, émė tempti prie kranto už kojų. Bet krantas vis tollyn ir tollyn slenka. Tada velnias émė tempti priešingon pusē į kita krantą. Bet ir tasai tolo ir plėtési. Taip velnias tąsė miegantį Dievą už kojų po salą ir pagalbiau pastebėjo, kad sala jau nebe sala, o be galio be krašto dide lis žemės plotas” (KAŽ 18; plg. LT IV 423). Taigi Dievas su velnio pagalba sutveria žemę užmigęs, miegodamas.
5. Čia ir toliau Daukantą taip pat žr.: LM I 147-149; plg. Dundulienė 15.
6. Nors tai ir akivaizdu, griežtai dė šių žodžių etimologinio tapatumo žr. Büga II 130-131; Fraenkel 1152, 1154-1155; Sabaliauskas LKL 32, 191 ir kt.
7. Plg dar: „Višta lejas: kiaušinis tik kad sutvertas”; ir ypač: „Kai klau srai prie ausies, čypsia [kiaušinyje], matyt, sutvertas (užperetas)” (LKŽ XVII 264).
- Cia gal verta atkreipti dėmesį į tai, kad senovės lietuvių išminčiai Sutvarą, savo šilima pasaulį sutvėrusi, pasak Daukanto, dar „vadino Perūnu, arba Perkūnu, nuo žodžio perėti, beje, jog jis išperėjo visa,
- kas vien yra regimu šiame pasauly [...]. Tarė jį kaipodidžiai gerą ir malonų tévą esanti, kursai, išgūžęs savo šilima perą, paleido jį į pasaulį” (Daukantas 489). Žodis *perūnas* čia, nors, žinoma, sutampa su atitinkamu slavizmu (plg. rusų *nepýn* ‘griausmas, perkūnas’ bei kt.), panašu, Daukanto yra pasidarytas su veikėjo priesaga -ūnas tiesiog iš lietuvių veiksmožodžio *perēti*. Plg. Lietuvių kalbos žodyne būtent prie *iš-perēti* reikšmės ‘iškurti’ nurodomą atitinkamą Daukanto pavyzdį: „Perūnas yra įkūrėjis visos pasaulės, beje, kursai išperėjo, arba įkūrė, visą pasaulę”; dėl aptartų kosmogoninių sąsajų plg. ir *pa-perēti* reikšmę ‘padaryti, sukurti’ bei atitinkamus pavyzdžius: „Ugnis šią pasaulę paperėjusi” (S. Daukantas); „Skaitė už aukščiausį dievą Perūną, arba Perkūną, nes tikėjo, jog jis viską paperėjo, arba sutvėrė” (M. Valančius) bei pan.; ypač plg. daiktavardį, veikėjo pavadinimą *perētojas* ‘1. kas perė’ reikšme ‘2. kas kuria, tveria’ (iš A. Juškevičiaus žodyno) (LKŽ IX 822-824). Priesagos -tojas ir -ūnas – tai dvi nuo pat pirmųjų lietuviškų raštų plačiai žinomas ir vartoamos veikėjų pavadinimų priesagos (žr. Ambrazas 112-117, 148-150), todėl *perētojas* ir *perūnas* abu lygiai gali būti laikomi taisyklingais lietuviškais žodžiais, daugmaz lygiai verčiais bendrasakiniais sinonimais (visų etimologijos klausimo svorį perkeliant į *perūno* santykį su *perkūn*).
- Šiaip ar taip, kosmogonijos iš kiaušinio vaizdiniai ne mažiau paplitę už aukščiau minėtuosius. Štai ką mums atskleidžia, pavyzdžiu, japonų kosmogoninis mitas: „pradžioje Dangus ir Žemė (Idzanagis ir Idzanamis) buvo neatskiriami; kartu jie sudarė chaosą, kuris buvo tarsi kiaušinis su užuomazga vidury” (Элиаде MCM 208, žr. CTHM 96). Iš kiaušinio pasaulis randasi polineziečių kosmogonijoje (Элиаде CTHM 90). Iš anties kiaušinio pasaulis atsiranda senų baltų kaimynų finų-karelų Kalevaloje (I.233-240), pavyzdžiui: „Iš vienos kiaušinio pusės / Žemė motina išėjo, / Iš kitos kiaušinio pusės – / Mélynas padangių skliautas; / Iš dalies geltono trynio / Saulė šviečianti pakilo, / o iš baltymo padangėj / Ménèsélis pasirodė” (Kalevala 12) ir t. t. Kaip žinoma, ir indų Brahma išsirito iš aukso kiaušinio pirmykščiame vandenyne, iš kurio tada surukė (būtent sutvėré?) dangų ir žemę (PU 36-37; Элиаде CTHM 112; žr. Toporov BM 224, PMMЯ 81-99, X 592, ЯМ 681; plg. Rigveda X.121.1.a). Kosmogoniją iš kiaušinio tad galima laikyti atskiru to paties „tvérimo(mis)” atveju.
8. „Lietuvių liaudis mano, kad perkūno ugnies kitaip užgesinti negalima, kaip tik su rūgusių pienu, nes Perkūnas tą skanestą labiausiai mėgsta” (Jucevičius 166). Dar žr. Buračas 24, 34; Laurinkienė SLDP 188 ir čia nurodomus gausius tautosakos šaltinius: LMD I 639/15/; LTR 303/166/; LTR 760/15/; LTR 828/105, 242, 307/. Apie Perkūno ryšį su rūgusių pienu ir rūgimiui apskritai žr. Vaitkevičienė 57 ir toliau.
- Tarp kitokio, verta dar atkreipti dėmesį į tai, kad aukštaičių (rytinė puntininkų) tarmėje susitvėrės pienas – tai dar ne visai surūgės, bet jau patirštėjės, émės krekėti („laikosi krūvoj”), o, pavyzdžiu, *krēkenas*, *krēkenà* – tai ‘1. tik apsiveršiavusios ar tuo apsiveršiuosiančios karvės pienas’, pvz., „Krekena yra geltonas tirštas pienas”; „Krekena yra gelsva ir tirštesnė už paprastą pieną, verdama sukietėja yt varškė”, taip pat ‘2. iš apsiveršiavusios karvės pieno pagamintas valgis’ ir, be to, ‘3. liustas surūgusio pieno ar sukrejėjusio krauju’ (LKŽ VI 516). Už šiuos nurodytus pavyzdžius bei kai kurias kitas pastabas dėkoju Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyr. m. bendradarbei dr. Lilijai Kudirkienei.
9. Žr. RLKŽ III 614, IV 280; Dalys IV 75, 394-395.
10. Plačiau žr. Buck 387; Büga II 323; Fraenkel 1203; Karulis I 125; Фасмер IV 33.
11. Plg. dar 58, taip pat Eliade ASM 80, PCR 410-411 bei kt.
12. Dar žr. Eliade ASM 106; Эрман 540; MHM II 671.
13. Plg. tos pat kilmės (Fraenkel 368; Mažiulis III 342-343) *lieti* ‘1. piliti (skysti)’, ‘6. daryti, kad tekėtų, versti tekėti’ bei pan. reikšmę ‘12. dėti minkštus kiaušinius’, t. y. nesutvirtėjusius, nesutvertus, pvz.: „Vištos pavasarį tik lėja, lėja”; „Gal labai riebios vištos, kad lėja?” ir t. t. – žr. aukščiau apie kiaušinių tvėrimą, plg. minėtą pavyzdį „Višta lejas: kiaušinis tik kad sutvertas” bei kt.

14. Ši sakmės ištrauka ypač įdomi turint galvoje pirmynkštių kosmogeninių vandenų simbolinį tapatumą su įsčiu vandenimis, taip pat seiliu – su sėkla (apie vandens, sielos, seilių ir sėklas tarpusavio sasajas plačiau žr. Razauskas 109-121). Galimas daiktas, „eidams pavandeniu” ir nusispjovęs (i vandenį?) Dievas čia atstoja motinos įscias apvaisinusį tėvą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

- Ambrasas A. Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai. – Vilnius, 1993.
- Balčkonis J. Rinktiniai raštai. – T. I, II. – Vilnius, 1978-1982.
- Becker U. Simbolijų žodynas. – Vilnius, 1995.
- Beresnevičius G. SFĮ – Sielos fenomenologijos įvadas // Lietuvos kultūros tyrinėjimai 1. – Vilnius, 1995
- Buck C. D. A dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. – Chicago, 1949.
- Būga K. Rinktiniai raštai. – T. I-III. – Vilnius, 1958-1962.
- Buračas B. Pasakojimai ir padavimai. – Vilnius, 1996.
- Cirlot J. E. A Dictionary of Symbols. – London, 1996.
- Corbin H. Spiritual Body and Celestial Earth. From Mazdean Iran to Shi'ite Iran. – London, 1990.
- Daukantas S. Raštai. – T. I. – Vilnius, 1976.
- DLKŽ: Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / J. Kruopas ir kiti. – Vilnius, 1972.
- Dundulienė P. Senovės lietuvių mitologija ir religija. – Vilnius, 1990.
- Eliade M. ASM: Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė. – Vilnius, 1996; PCR: Patterns in Comparative Religion. – Sheed & Ward, 1958; ŠP: Šventybė ir pasaulietiškumas. – Vilnius, 1997.
- FICh.A: Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika. – Vilnius, 1977.
- Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, Göttingen, 1962-1965.
- Guénon R. Fundamental Symbols. The Universal Language of Sacred Science. – Oxford-Northampton, 1995.
- Jablonskis J. Rinktiniai raštai. – T. I, II. – Vilnius, 1957-1959.
- Jucevičius L. A. Raštai. – Vilnius, 1959.
- Kalevala / Vertė Justinas Marcinkevičius. – Vilnius, 1986.
- Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Sēj. I-II. – Riga, 1992.
- KAŽ: Kaip atsirado žemė. Lietuvių etiologinės sakmės / Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. – Vilnius, 1986.
- KPP: Kalbos praktikos patarimai. II pataisytas ir papildytas leidimas / Sudarė Aldonas Pupkis. – Vilnius, 1985.
- Laurinkienė N. MAL: Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. – Vilnius, 1990; SLDP: Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose. – Vilnius, 1996; SPS: Sakmėi apie pasaulio sukūrimą paplitimas ir prasmė // TD V(XII). – Vilnius, 1996.
- LKŽ: Lietuvių kalbos žodynas. – T. I-XIX. – Vilnius, 1956-1999.
- LM: Lietuvių mitologija. – T. I / Parengė Norbertas Vėlius. – Vilnius, 1995; T. II / Sudarė Norbertas Vėlius †. – Vilnius, 1997.
- LMD: Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LT IV: Lietuvių tautosaka. – T. IV. Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos. – Vilnius, 1967.
- LTR: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- Mayrhofer M. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary. – T.I-III. – Heidelberg, 1956-1976.
- Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. – T. I-IV. – Vilnius, 1988-1997.
- Platonas. Timajas. Kritijas / Iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus paraše Naglis Kardelis. – Vilnius, 1995.
- Pokorný J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I. – Bern, München, 1959.
- PU: The Principal Upaniṣads / edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. – London, 1968.
- Razauskas D. Ryto ratų ritimai. Pagrindinio koslomologinio modelio rekonstrukcija su etimologiniais priedainiais. – Vilnius, 2000.
- RLKŽ: Rusų-lietuvių kalbų žodynas / Sudarė J. Kardelytė, J. Macaitis, A. Mankevičienė. – T. I-IV. – Vilnius, 1982-1985.
- Sabalaiuska A. LKL: Lietuvių kalbos leksika. – Vilnius, 1990.
- Skardžius P. Rinktiniai raštai. – T. I-V. – Vilnius, 1996-1999.
- ŠLSA: Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai / Surinko Matas Slančiauskas. – Vilnius, 1975.
- TD: Tautosakos darbai. – T. V (XII)- XI (XVIII).
- TPD: Teikas par Dievu. Izlase. – Riga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
- Vaitkevičienė D. Duonos gimimas // TD. – T. IX (XVI). – Vilnius, 1998.
- Аверинцев С. С. Вода // МНМ. – Т. I.
- Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. I-IV. – Москва, 1981-1982.
- Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь / издание 3-е, исправленное и дополненное. – Москва, 1996.
- Лосев А. Ф. Хаос // МНМ. – Т. II.
- МНМ: Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. – Т. I. – Москва, 1980; Т. II. – Москва, 1982.
- СД: Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах / Под редакцией Н. И. Толстого. – Т. I, II. – Москва, 1995, 1999.
- Топоров В. Н. BM: Ведийская мифология // МНМ. – Т. I; КМ: Космогонические мифы // МНМ. – Т. II; ОМ: Океан мировой // МНМ. – Т. III; РММЯ: К реконструкции мифа о мировом яйце // Труды по знаковым системам. – Т. III. – Тарту, 1967; X: Хираньягарбха // МНМ. – Т. II; XII: Хаос первобытный // МНМ. – Т. II; ЯМ: Яйцо мировое // МНМ – Т. II.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. I-IV. – Санкт-Петербург, 1996.
- Элиаде М. МСМ: Мифы, сновидения, мистерии. – Москва, 1996; СТНМ: Священные тексты народов мира. – Москва, 1998.
- Эрман В. Г. Индуистская мифология // МНМ. – Т. I.
- ЭССЯ XIX: Этимологический словарь славянских языков. Православянский лексический фонд / Под редакцией академика РАН О. Н. Трубачева. – Т. XIX. – Москва, 1993.

The Creation

Dainius RAZAUSKAS

The possibility to represent the Creation in terms of the consolidation of the primeval matter, or the “cosmic waters”, is emphasized in the article. This corresponds with the meaning ‘to consolidate’ of the Lithuanian verb *tvérти*. Thus the creational usage of the verb in the old written Lithuanian sources may be convincingly grounded and justified, although some lithuanists consider it being borrowed from the Slavonic. Furthermore, such meanings of the aforementioned verb as these of making curd, (sour) cream, butter, and of brooding eggs are indicated with regard to the respective cosmogonical symbolism in different traditions.

Liaudies kultūros redakcija,
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

Gauta 2000 01 13
Iteikta spaudai 2000 04 21

Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje

Gegužinės ir birželinės pamaldos. Sekminės.

Alfonsas MOTUZAS

Gegužinės pamaldos

Po Gavėnios kitos pridedamosios pamaldos – Gegužinės. Religinėje praktikoje jos yra labai senos ir atliekamos kiekvieno krašto kalba.

Jau V a. Mažosios Azijos koptai visą mėnesį, vadinamą *Kiahc* (gruodij), kuris gamta atitinka mūsų gegužės mėnesį, buvo skyrę ypatingai Marijos garbei. Iš vėlesnių amžių žinoma tiek, kad Bizantijos imperijos graikai Mariją ypač garbindavo rugpjūčio mėnesį. Romos imperijoje nuo seniausių laikų balandžio 13 – gegužės 3 d. švēsta pagonių pavasario šventė Flora. Tuo metu cirkuose būdavo rengiami žaidimai, žmonės, apsirengę tokiais drabužiais, kokie kitu metu buvo draudžiami (apsiuoginė), namus ir galvas papuošė gėlių vainikais, keldavo orgijas, vadinamas Florealia. Su šiomis pagoniškomis apeigomis krikščionybė kovojo ne ginklu: išsaugodama idėją, ji keitė pamaldumo formą. Šio pamaldumo pradininku laikomas šv. Karolis Boromejus (1538–1584), o jo suvienodinimo ir apibendrinimo nuopelnai priklauso italų jėzuitui A. Dionisi, kuris 1725 m. Veronoje išleido knygelę „Mese di Maria, ossia Mese di Maggio, consacrato a Maria”. Gegužinių pamaldų tvarka nustatoma tokia: papuošti gėlėmis Marijos paveikslą ar altorių, prieš jį vakarais sukalbėti rožinį, litaniją ir kitas maldas, paskaityti ką nors apie Marijos dorybes. Kai popiežius Pijus VII 1814 m. laimingai grįžo į Romaną iš nelaisvės, jis šią gegužinių pamaldų praktiką paskelbė visai Bažnyčiai, o 1822 m. suteikė atlaidus, kuriuos 1859 m. dar labiau sureikšmino Pijus IX. Nuo to laiko visose katalikų bažnyčiose gegužės mén. laikomos pridedamosios pamaldos Marijos garbei (1; 122–127). Apie 1853 m. šios gegužinės pamaldos buvo įvestos ir Lietuvoje, Seinų katedroje. Jų pradininku laikomas Seinų vyskupijos valdytojas prelatas B. Butkevičius. Netrukus Seinų vyskupijos pavyzdžiu pasekė Vilniaus bei Žemaičių vyskupijos (2; 294).

Gegužinėms pamaldoms nėra nustatyta privalomų maldu. Lietuvoje bažnyčiose, namuose, prie koplyčių, kryžių ar lurđu skaitomos ar giedamos Marijos litanijos, šv. Bernardo maldos, giedama „Sveika, Marija, Motina Dievo” bei tradicinė „Marija, Marija”. Kas negali ateiti į bažnyčią, gegužinės pamaldas atlieka namie. Tam tikslui kambaryste parengiamas

altarėlis su Marijos paveikslu. Išairiose Lietuvos vietose skirtingai kviesta vakarais prie kryžių, koplyčių, lurđų ar namuose atlikti šias pamaldas. Pietryčių Lietuvoje (Dzūkijoje ir Pietų Suvalkijoje) – trimituojant kerdžiaus trimitu, Aukštaitijoje – skambinant varpeliu ar koplyčios varpu, o Žemaitijoje vėlgi trimitu ar mušant į pakabintą ore noragą arba kokį metalinį daiktą (3). Tie garsiniai signalai buvę trumpi, natūralaus eilėgarsio, tercijos apimties. Pamaldose giedama Marijos litanija vadinama Loreto (*Lauretana*), nes pradžioj, XIII a., ji buvo kalbama Loreto Marijos šventovėje, kurioje yra maža koplytėlė, žmonių laikoma Nazareto nameliu, kur esą gyveno Marija. Dabartinė litanija – nuo 1531 m. (4; 294). Lietuvoje ji atsirado kartu su gegužinėmis pamaldomis.

Pamaldose giedama „Sveika Marija, Motina Dievo” išversta iš lenkų kalbos, bet vertimas labai nutolęs nuo originalo. Lenkijoje gegužinės pamaldos pirmą kartą suskambo Varšuvoje, Šv. Kryžiaus bažnyčioje 1852 m. (4; 171–172). Nors nemaža dalis per Gegužines giedamų giesmių bei litanių yra išversta iš lenkų kalbos, bet pas mus jos gerokai pakostos, savaip sulietuvintos (5; 135–142).

Pridedamųjų pamaldų maldu ir giesmių melodijų lietuviškumas griauna kai kurių muzikologų tezę, kad „[...] lietuvių religinių giesmės yra beveik visos paimtos iš lenkų, kurie buvo pirmieji lietuvių misininkai ir dėl to pasisavintos visos Lenkijos religinio gyvenimo formos” (6; 285).

Birželinės pamaldos

Gegužinės pamaldas keičia birželinės pamaldos. Birželis skiriamas Švč. Jėzaus Širdžiai garbinti. Trečiąjį penktadienį po Sekminiu minima Švč. Jėzaus Širdies diena, kasdien laikomas pamaldos, kurių metu sėdint arba stovint giedama bei grojama muzikos instrumentais.

Birželiniai pamaldų turinį sudaro Švč. Jėzaus Širdies litanija, išairūs pamastymai, o pabaigoje giedama giesmė „Iš šios žemelės”. Negalintiemis birželiniai pamaldų atvykti į bažnyčią dera jas atlikti namie prie Švč. Jėzaus Širdies paveiksllo (7; 267).

Melstis Švenčiausiajai Jėzaus Širdžiai biržely pradėta 1673 m. Prancūzijoje, kai vienuolė šv. Margarita Marija Alocoque patyrė apreiškimą – matė reginį, šviečiančią Jėzaus širdį ir iš jos einančius spindulius. Širdis buvo apsupta er-

kėčių vainiko. Virš jos žibėjo kryžius. Vienuolei Jézus skundėsi, kad žmonės nevertinga jo rodomas meilės. Tai įvyko ypatingu laikotarpiu, kai Prancūzijoje plito jansenizmas, neigiantis valios laisvę bei svarbiausių prieš laikantis jézuitus. Tačiau pamaldumas ir pasišventimas Švenčiausiajai Jézaus Širdžiai nėra paremtas vien mistiniu Viešpaties apsireiškimu Margaritai Marijai Alocoque, jis turi pagrindą Šventajame Rašte ir yra kompetentingai pagrįsta krikščioniška dogma (8; 70–71).

Tarpukario Lietuvoje birželinės pamaldos buvo itin populiaros. 1928 m. jézuitai Lietuvoje buvo net išleidę knygelę „Jézaus širdis ir kunigas“ (9). Kitas lietuvių tautos pamaldumo į Švč. Jézaus Širdį ženklas – 1934 m. liepos 1 d. Pirmojo tautinio eucharistinio kongreso metu Lietuvos kunigai vyskupai, valstybės prezidentas, vyriausybė ir kariuomenė viešai pasiaukoją Jézaus Širdžiai (10; 97).

1995–1998 metų ekspedicijų metu surinkti duomenys liudija, kad visoje Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo (sovietmečiu) kaimuose žmonės birželines pamaldas mieliau atlikdavo namuose nei bažnyčioje. Pamaldos vykdavo viename iš sodžių. Toks sodžius arba jo tvoros vartai būdavo apkaišomi berželių šakomis, o kambaryje gélémis ir žolynais papuošiamas Švč. Jézaus Širdies paveikslas. I pamaldas žmonės buvo kviečiami tais pačiais būdais kaip ir į Gegužines (11).

Švč. Jézaus Širdies litanijos atsiradimas siejamas pirmiausia su Visų Šventųjų litanijos atsiradimu, kurios pavyzdžiu buvo sukurtos vėlesnės litanijos. Didžiausią impulsą jai susiformuoti davė Švč. Jézaus vardo kulto atsiradimas.

Giesmės „Iš šios žemelės“ tekstas ir melodija į Lietuvą atėjo iš Vakarų Europos. Melodijos autorius jézuitas T. Lambilotte (12; 80), tad ji yra atneštinė ir nieko tautiško neturi.

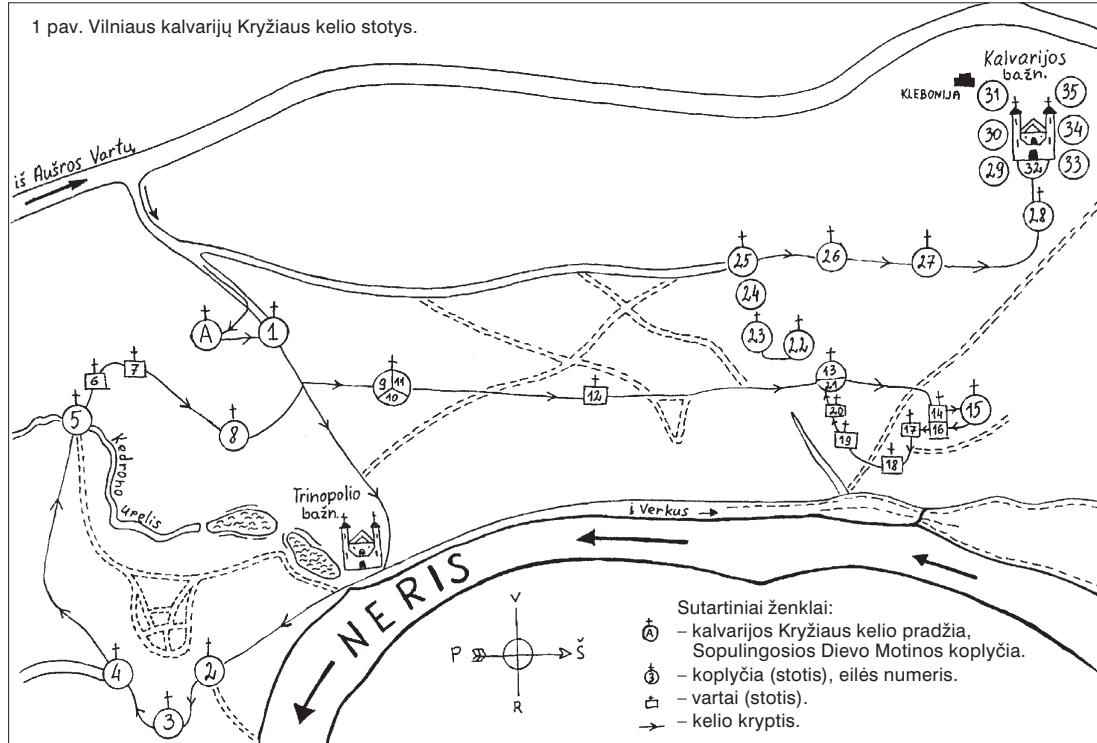
Sekminės

Sekminės – katalikų šventė, švenčiama 50-ąją dieną po Velikų. Per Sekmines minimas šv. Dvasios nužengimas ant apaštalo, Bažnyčios kūrimo pabaiga ir jos viešojo veikimo pradžia (13; 409). Tai piemenėlių, gamtos pabudimo ir Šventosios Dvasios atsiuntimo šventė. Ji pasitinkama įvairiomis giesmėmis, piemenėlių instrumentų muzika.

Lietuvoje Sekminų pridedamųjų pamaldų apeigas geriausiai iliustruoja Vilniaus ir Veprių kalvarijų Kryžiaus kelio apvaikščiojimo papročiai ir atliekama muzika. Vilnius per Sekmines tarsi pražysdavo baltomis moterų skarelėmis. Buvo sena tradicija nuo Aušros Vartų, iš Šventosios Dvasios (Dominikonų) bažnyčios miesto gatvėmis su bažnytinėmis vėliavomis, giedant religines giesmes, procesija traukti į Verkius, kur gražioje kalvotoje pušynais apaugsusioje vietovėje nuo XVII a. stovėjo Kryžiaus kelio stočių mūrinės koplytėlės. Šie nedideli kulto pastatai yra ir istorijos, etnokultūros bei meno paminklai. Prie Kristaus susitikimo su Motina Marija koplyčios stoties maldininkės išsipindavo kansas, prasidėdavo dzūkiškos raudos. Atgailos ir reikiamų malonių išprašymo ženklai, kaip auką, daugelyje Kryžiaus kelio stočių moterys palikdavo karolių, rūtų ir kitų žolynų vainikų, juostų, rankšluosčių, plonos drobės stuomenų. Ypač merginų ir moterų pamėgtą buvo šv. Veroniką vaizduojanti stotis. (14; 83).

Apeiginis paprotyς per Sekmines rengti procesijas siekia pirmuosius krikščionybės amžius Jeruzalėje. 1884 m. viename Areco vienuolyne buvo aptiktas iki tol nežinoto lotyniško teksto rankraštis. Tai buvo vienos kilmingos damos, dabar vadinamos maldininke Eterija, pranešimas „seserims“

1 pav. Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelio stotys.

(galbūt ji buvo jų abatė) apie kelionę po Palestiną ir Egiptą. Nuo 381 m. pavasario iki 384 m. pavasarį Eterija keliavo Jézaus pėdsakais ir parašė knygą „Peregrinatio ad loca Sancta“ („Piligriminė kelionė po Šventąsias vietas“), kur apraše ir liturginius papročius Jeruzalėje. 50 dienų po Velykų, t.y. sekmadienį, Sekminiu šventimas prasidėdavo nuo pirmosios gaidgystės ir vigilijos Anastazėje [Šventojo Kapo bažnyčioje], po to maldininkų procesija keliaudavo po visas Jeruzalés bažnyčias iki Alyvų kalno ir naktį žibintų šviesoje grįždavo atgal į Anastazę (15; 421–424).

Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelio steigimo ir apvaikščiojimo per Sekmines iniciatorius – Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius. Kryžiaus kelią įrengti vyskupas pavedė vienuoliams dominikonams. Tačiau ši projekta įgyvendinti suklidė Lietuvos ir Lenkijos karas su Maskva ir Švedija. Karui pasibaigus, imta gaivinti Vilniaus kalvarijos įkūrimo idėją. Tam ypač pritarė Vilniaus vyskupas Jurgis Bialozaras, artimas vysk. J. Tiškevičiaus bičiulis. 1661 m. vysk. J. Bialozaras, norédamas jamžinti išsivadavimą iš rusų okupacijos (1655–1661), pavedė kapitulai nedelsiant pasirūpinti, kad būtų įsteigta kalvarija. Vyskupo įpėdinis Aleksandras Sapiega, kuris prieš tapdamas Vilniaus vyskupu (apie 1655 m.) buvo vysk. Jurgio Tiškevičiaus sufraganu (pagalbininku), o nuo 1659 iki 1667 metų Žemaičių vyskupu, tėsė steigiamajį kalvarijų darbą Vilniaus apylinkėse. Kalvarijos įsteigtos 1669 m. per Sekmines (16; 9).

Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelias yra vienas pirmųjų Rytų Lietuvoje. Jį sudaro 35 stotys (1 pav.).

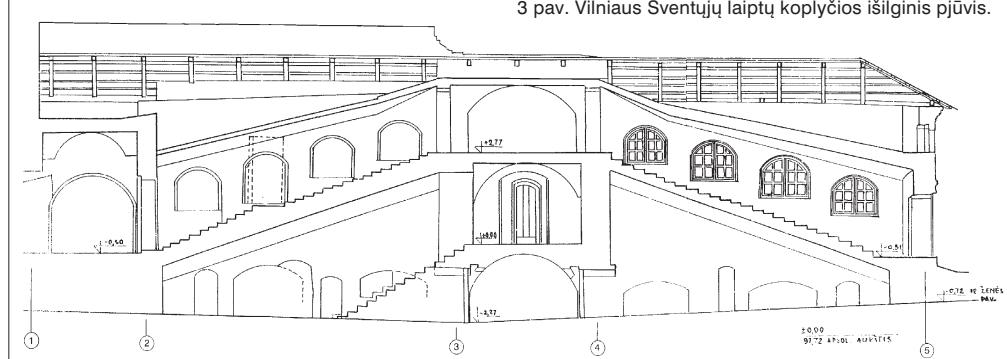
Manoma, kad pirmosios kalvarijos Lietuvoje buvo Vilniaus Bernardinų bažnyčios šventoriuje nuo 1610 iki 1749 metų vaikščiotas Kryžiaus kelias. Jį sudarė 7 stotys ir Kristaus, arba Šventųjų laiptų, koplyčia (toliau – Šventųjų laiptų koplyčia) (2 pav.). 1794 m. rusų kariuomenės antpuolio metu šventorius buvo sugriautas, išliko tik Kristaus laiptai (17; 196). Jézaus kančios, septynių Jo (nešančio kryžių) parpuolimą apmąstymai kilę iš Via Dolorosa (Kančios kelias) Jeruzalėje.

Nuo imperatoriaus Konstantino Didžiojo laikų, t.y. IV amžiaus, ypač minima toji Kristaus kančios vieta, kur buvo paškelbtas nuosprendis mirti ant kryžiaus. Tai Poncijaus Piloto rūmų laiptai. Tikima, kad nuo čia pradėtas Kristaus kančios kelias į Kalvariją, kuri tais laikais buvo už miesto. Kristus viešai buvo teisiamas akmenimis gristoje paaukštintoje vietoje,

2 pav. Vilniaus šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios šventoriaus kalvarijų tipo Kryžiaus kelio stotys ir jų aplankymo planas.

3 pav. Vilniaus Šventųjų laiptų koplyčios išilginis pjūvis.

graikiškai vadintoje Lithostrotos („uolos grindys“), hebraiskai Dabata („pakelta, paaukštinta vieta“). Roménų prokuratorius Pilotas, pastatęs Kristų prieš minią, garsiai sušuko: „Ecce Homo!“ („Štai žmogus“). Paskui, nusiplovės rankas, kad šia simbolika apeiga parodytų, jog esas nekaltas dėl pralieto kraujo, atidavė Jézų žydams nukryžiuoti.

Legenda pasakoja, kad Romos imperatoriaus Konstantino Didžiojo motina šv. Elena tuos laiptus, kaip šventą relikviją, 323 m. perkélė į Romą. Popiežius Sikstas V 1585–1590 m. prieš Laterano rūmų koplyčią pastatė atskirą pastatą, kur buvo perkelti Šventieji laiptai. Tai 28 marmuriniai laiptai. Laiptų viršuje yra Šventų Švenčiausioji popiežiaus koplyčia (18; 14).

Šventųjų laiptų koplyčia Vilniaus Bernardinų bažnyčios šventoriuje buvo pastatyta 1617 m. Nuo 1664 m. tai viena stocių, iėjusių į Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelio kompleksą. Koplyčia suteikė galimybę atkurti biblinių įvykių eigą (3 pav.).

Maldininkai, atvykę į Vilniaus kalvarijas, būtinai apvaikščiodavo Vilniaus Bernardinų bažnyčios šventoriuje esančius Šventuosius laiptus, nes buvo manoma, kad jų neaplankius Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelio apvaikščiojimas yra nebaigtas ir esą negaunami Sekminiu atlaidai. Šventaisiais laiptais reikėjo lipti į viršų keliais ir ant kiekvieno laiptelio kalbėti šias maldas: po vieną kartą „Tėve mūsų”, „Sveika, Marija” ir „Garbė Dievui Tėvui.” Jei Šventieji laiptai būdavo lankomi už mirusiuosius, tada vietoj maldo „Garbė Dievui Tėvui” kalbėta „Amžinajai atilsj duok mirusiems, Viešpatie!” Užlipus laiptais į viršų, prie altoriaus, kurį iš abiejų pusių supo Kristaus statulos, buvo kalbamas tam tikras poterių skaičius (asmeniškai pasirinkus). Pagrindinė pridedamųjų pamaldų Šventuosiuose laiptuose forma – Švč. Jėzaus vardo rožinio giedojimas. Tai giedota ir kalbėta bendruomenei meldžiantis per Sekmines už mirusiuosius ir Gavėnios metu, ypač penktadieniais.

Kai Vakarų Europoje paplito baroko menas, Lietuvoje kartu su giesmėmis pripažinta ir instrumentinė muzika. Duomenų, kad ji skambėjo Vilniaus Bernardinų observantų Šventųjų laiptų koplyčioje, nėra. Istoriniuose šaltiniuose kalbama tik apskritai apie tuometinę bažnytinę instrumentinę muziką Vilniuje, bet galima manyti, kad ji galėjo skambėti giedant Rožinį ir šioje koplyčioje. Yra žinoma, kad nuo 1644 m. prie Vilniaus akademijos veikė kapela, kuri ne tik giedojo ir griežė bažnyčiose, bet ir uždarbiavo laidotuvėse – kur tik būdavo kviečiama ir kur būdavo gerai atlyginama. Uždarbiavimas griežiant kitose bažnyčiose turėjo skambų pavadinimą – Mišių

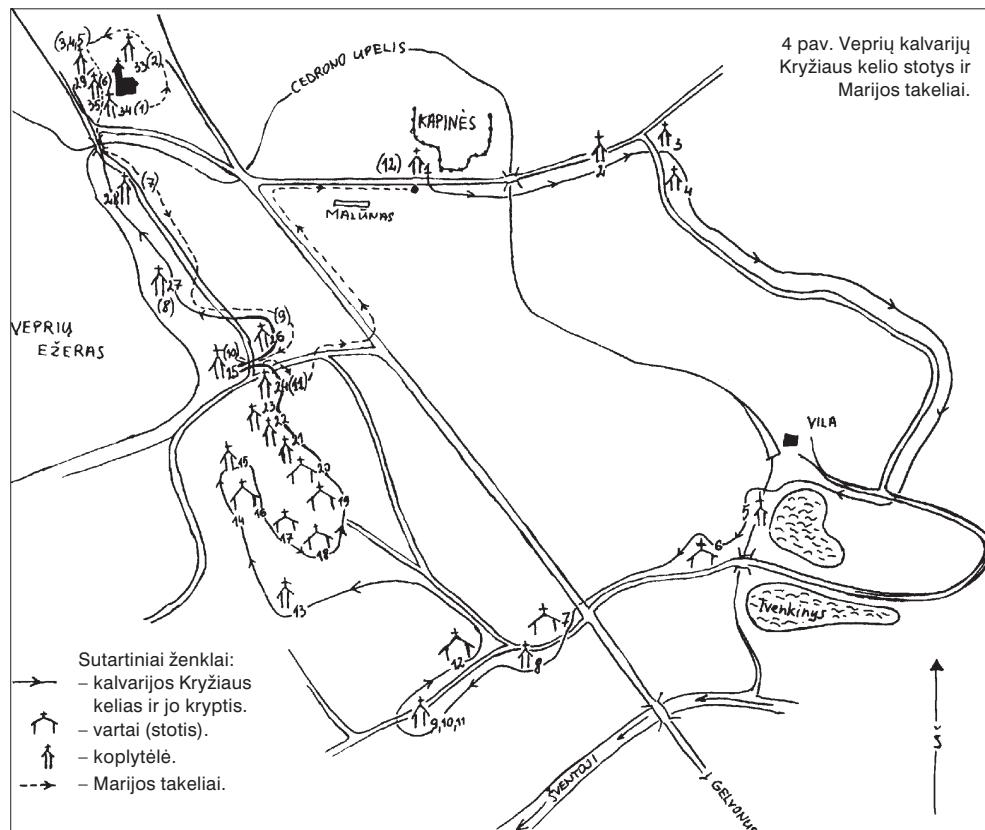
medžioklė (19; 41). Pagaliau ne tiek svarbus pavadinimas, kiek tai, kad kapela galėjo būti samdoma giedoti ir griežti Rožinį meldžiantis už mirusiuosius ir Šventuosiuose laiptuose. Švč. Jėzaus vardo rožinis, pradžioj kalbėtas tik Gavėnios metu, vėliau paplito ir šermenų apeigose, tapo visuotine Pietryčių, Rytų Lietuvos laidotuvų malda.

I Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelio kompleksą, be minėtų Šventųjų laiptų, įeina dar ir Aušros Vartų, Trijų kolonų bei Šnipiškių kryžiaus lankymas. Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelias buvo apvaikščiojamas tris dienas per Sekmines. Kiekvienna diena skirta atitinkamo socialinio sluoksnio žmonėms.

Pagrindinės Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kelio apvaikščiojimo apeigos yra šios: gulimas ant žemės kryžiumi, žemės bučiavimas, ējimas pro šoninius vartų skyrius, bridimas per Kedrono upelį, lipimas keliais į Ubagų kalną, moterų plaukų išspynimas ir raudojimas bei grojimas muzikos instrumentais.

Aukštaitijoje kitos kalvarijos su pridedamosiomis pamaldomis buvo įkurtos tik XIX a. viduryje Veprių kalvoje (4 pav.).

Žinomas trys Veprių kalvarijų įsteigimo versijos. Pirmoji – esą 1844 m. kalvarijas įrengė vietos klebonas Samuelis Vitkevičius ir zakristijonas Juozas Sinickas. Pastarasis aplankė Kristaus kentėjimų vietas ir parvezė iš ten šventos žemės. Medžiagą koplytėlėms statyti davė Veprių ponas Podbereckas (Podbereckis) (20; 97). Antroji: „Kai 1844 metais carinė rusų valdžia uždare Upninkų bažnyčią, Vilniaus vyskupijos administratorius įsakė Upninkų bažnyčios inventorių perkelti į Veprius ir čia įsteigti parapiją, kurią tvarkyti pavedė kunigui Samueliui Vitkevičiui. Bažnyčios inventorius perėmimo dieną žmonės iš Upninkų susirinko prie bažnyčios ir neleido paimti jos turto. Pusantros paros trukusias riaušes laimėjo vepriskiai. Pralaimėję upninkiečiai boikotavo vepriskius ir néjo į jų bažnyčią. Ilgai Veprių parapijos žmonės suko galvas, ką daryti? Pagaliau vienam šovusi išganinga minčis: reikia steigti Vepriuose kalvarijas, tada – galas upninkiečiams. Šiai minčiai pritarė klebonas. Netrukus į Vilniaus kalvarijas buvo nusiųsti žmonės, kurie ir parengė kalvarijų planą. Pagal jį Vepriuose buvo statomos koplytėlės ir vartai. Į Jeruzalę nusiųsta moteris iš ten atvežė dyliką maišelių šventosios žemės. Kai viskas jau buvo paruošta, iš Vilniaus vyskupijos atėjės įsakymas, kad Vepriuose leidžiamata steigti kalvarijas. 1846 m.

per Sekmines miškų apsuptame bažnytkaimyje pirmą kartą buvo apeitas Kristaus kančios kelias. Kiekvienais metais lantytojų vis daugėjo, ir upninkiečiams neliko vilčių atgauti savo bažnytinį turą” (21; 545).

Remiantis trečiaja versija, Kryžiaus keliui Vepriuose įsteigti nemažai įtakos turėjo netoliene, Milašiūnų kaime, apsistoję vienuolai: „Senieji vepriskiai dar gerai prisimindavo, kaip vienas vienuolis barstęs Veprių kalvarijų kelius šventomis žemėmis ir kalbėjės apie jas savo pamoksluose” (18; 545). Kitas šaltinis tai patvirtina: „Šia parapija labai rūpinosi netoliene buvęs Milašiūnų vienuolynas, kol 1863 metais carinės rusų valdžios buvo uždarytas” (20; 96). Šalia Veprių ir Upninkų veikusį dominikonų vienuolyną paliudijo ir kitas istorinis šaltinis: „Žemaičių vyskupijoje Upninkų – Veprių dominikonų bažnyčia ir koplyčia caro valdžios buvo uždarytos apie 1832 metus” (22; 12).

Veprių kalvarijų Kryžiaus kelias Lietuvoje įsteigtas pasutinis. Jame, kaip ir Vilniaus kalvarijų Kryžiaus kely, – 35 stotys. Visą apvaikščiojimo kompleksą sudaro dar ir Marijos takelių 12-os stočių apvaikščiojimas. Sekminės Vepriuose buvo švenčiamos tris dienas, penktadienis skirtas Kristaus kančios dienai, šeštadienis – Švč. M. Marijos, o sekmadienis – Šventosios Dvasios atsiuntimo apaštalamams dienai paminėti.

Veprių kalvarijos Kryžiaus kelio apvaikščiojimas susijęs su daugeliu apeiginiu papročių. Pavyzdžiu, Kryžiaus kelias apeinamas ne tik dieną, bet ir naktį, pagarbinamas Švč. M. Marijos Rožančinės paveikslas ir Švč. Sakramentas, Marijos takelių 12-a stočių apeinama priešinga kryptimi, žegnojama si, einant pro šoninius vartų skyrius, brendama per Cedrono upelį, lipama keliais į Ubagų kalną bei epizodiškai grojama muzikos instrumentais.

Tiek Vilniaus, tiek Veprių kalvarijose pagrindinė pridedamųjų pamaldų forma – 35 stočių Kryžiaus kelio apvaikščiojimas kalbant maldas ir giedant giesmes. Yra net specialūs vadovėliai, reglamentuojantys tai (23). Paskutiniajame vadovėlyje, parengtame ir 1940 m. išleistame Vilniuje, sudėtų giesmių pagrindą sudaro giesmės, skirtos giedoti Gavėnios laiku. Jų melodijos daugeliu požiūriu yra autentiškos.

Be Kryžiaus kelio, Vepriuose yra ir Sopulingosios Dievo Motinos 12-os stočių takeliai, vietinių žmonių vadinami Marijos takeliais (toliau – Marijos takeliai). Jų ilgis – 2 km. Tai 12 paskutinių (iš 35) Kryžiaus kelio stočių, apvaikščiojamų priešinga kryptimi; 6 stotys yra aplink bažnyčią, 6 – priešinga Kryžiaus kelio kryptimi (4 pav.).

Kodėl šioms pridedamosioms pamaldoms buvo pasirinkta 12 stočių? I klausimą padeda atsakyti Šventas Raštas bei religinės kultūros fenomeno ypatumai.

Pirmai versija. Naujajame Testamente rašoma: „Ir pasirodė didis ženklas danguje: Moteriškė saule apvilkta, ir mėnuo buvo po jos kojomis, ir ant jos galvos dvylikos žvaigždžių vainikas” (24; 39). Arkivyskupas Juozapas Skvireckas ši epi- zodą aiškina taip: „Ženklas pavadintas „didžiu” dėlei ypatingo savo svarbumo. Tuo didžiu ženklu buvo stebėtinos išvaizdos moteriškė. Anot šios 5. eil., reiktų spėti, kad ji yra Kristaus Motina, bet iš kitų tos moteriškės paminėtų žymių pasi-

rodo, kad čionai kalbama apie alegorinę ypatą, apie mistišką motiną ir kad pats Kristaus gimimas (5. e.) yra dvasiškas. Todėl ta moteriškė gali būti Bažnyčia, ypač paskutinių laikų, didžiuose skausmuose gimdanti Kristų žmonių širdyse. – „Saulė apvilkta...” Moteriškė pasirodo didžiausioje šviesybėje. Saulė jai yra lyg koks apdaras; ji stovi ant mėnulio; o ant galvos vainikas, papuoštas dvylika žvaigždžių. Skaitinė „Dvylika” yra ženklas Dievo tautos, kurios pranokėjais ir vadais S. Ist. Buvo 12 patriarchų, Naujame gi 12 apaštalu” (24; 39).

Antroji versija taip pat remiasi Naujuoju Testamente. Jėzus prieš Velykų šventes, Paskutinės vakarienės metu, „pakyta nuo stalo, nusivelka viršutinius drabužius ir persijuosia rankšluosčiu. Paskui įsipila vandens į prauštuvą ir ima mazgoti mokiniamas kojas bei šluostytį jas rankšluosčiu, kuriuo buvo persijuosės [...]. Numazgojės mokiniamas kojas, jis užsivilko drabužius ir sugrižęs prie stalo paklausė: „Ar suprantate, ką jums padariau? Jus vadinate mane ‘Mokytoju’ ir ‘Viešpačiu’, ir gerai sakote, nes aš tokis ir esu. Jei tad aš – Viešpats ir Mokytojas – numazgojau jums kojas, tai ir jūs turite vieni kitiems kojas mazgoti. Aš jums daviau pavyzdį, kad ir jūs darytumėte, kaip aš jums dariau” (Jn 13, 4–5, 12–15).

Lenkijoje bernardinų globojamose Zebrzydovskos kalvarijose Sopulingiausios Švč. M. Marijos takelių apvaikščiojimai prasidėdavo Didžių Ketvirtadienį 12-os kunigų ar vadovų kojų plovimu. Po to procesija išeidavo į takelius. Prie kiekvienos koplyčios buvo sakomas pamokslas. Kartais procesijos eidavo su degančiom žvakėm (25; 14).

Šie faktai rodo, kad skaičius 12 néra atsitiktinis. Kaip teigia vokiečių mokslininkas Gerhardas Krollis: „Jis atitinka Izraelio sūnų skaičių, kurie sudarė Dievo išrinktosios tautos branduoli. Būdami apaštala, tie Dvylika turėjo astovauti Mesijui, o, būdami Dvylika, jie reprezentavo Naujajį Izraelį. Šią nepakartojamą funkciją atliko tik tie Dvylika. Jie nuolat buvo su Jėzumi, nuo pat Jo veiklos pradžios iki pat Jo mirties. Jie girdėjo visus Jėzaus pasakyti pamokymus žmonėms; Jėzus juos mokė ypatingu būdu, jie buvo Jo Kančios, Mirties ir Prisikėlimo liudininkai. Šių vyru liudijimu turėjo remtis Bažnyčios tikėjimas. Ši užduotis suteikė Dvylikai nepakartojamos ir ypatigos reikšmės” (15; 230). Tokie teologiniai aspektai galėjo suformuoti skaičiaus 12 simboliką Veprių Marijos takeliuose.

Koplytėlių apvaikščiojimo atbuline tvarka tradicija atėjusi iš tų laikų, kai nuo 1320 m. Jeruzalės šventove pradėjo rūpintis pranciškonai. Jie ēmė vadovauti Kristaus kančios vietas lankančioms procesijoms, kurios eidavo priešinga kryptimi, negu ėjo Išganytojas (26; 44). Apie tai kalba ir Krokuvos pranešimai (reliacijos), datuojami 1509 metais. Nuo XVII a. iš šio kulto saugotojų ir puoselėtojų gretas įsitrukia ir Liublino Dominikonų ordiną (5; 133). Šis faktas liudija, kad Veprių kalvarijų Kryžiaus kelyje atliekamos 12-os stočių Marijos takelių pridedamosios pamaldos yra tiek pranciškoniskos, tiek dominikoniskos kultūrų reliktas.

Marijos takeliai, kaip ir Veprių kalvarijų Kryžiaus kelias, apvaikščiojami tris dienas – nuo penktadienio vakaro iki sekmadienio vakaro, ypač šeštadienį (5; 134). Bažnyčia nuo seno

Marijos garbei yra skyrusi vieną savaitės dieną – būtent šeštadienį. X a., vis labiau plintant Marijos kultui, šeštadienis skirtumas Marijai ypatingu būdu pagerbtai. Šeštadienis, kaip Marijos diena, yra fiksotas ir kai kuriuose dokumentuose, kurie susiję su Lietuva. Pavyzdžiu, Mikalojus Radvila 1482 m. užrašo Upninkų parapijai (ji ribojasi su Veprių parapija) iš savo žemiu dešimtinę, kad šeštadieniais būtų Marijos garbei giedamos šv. Mišios (27; 381–382).

Apvalkstant 12-os stočių Marijos takelius, buvo giedamos šios giesmės: „Karunka”, „Stovi Motina”, „Sveika, Marija, Motin mieliausia”, „Sveika, Karaliene”. Palyginę jų melodijas su lenkiškomis matome, kad „Karunkos” melodijos panašios. Giesmių „Stovi Motina”, „Sveika, Karaliene” – skirtingos (5; 142–153). Lietuviškos giesmės „Sveika, Marija, Motin mieliausia” melodija – kaip liaudies giesmės „Pulkim ant kelių”. Taigi vyrauja autentiškos giesmių melodijos.

Duomenų apie grojimą muzikos instrumentais katalikiškose Veprių kalvarijų apeigose turime nedaug. Ekspedicijoje užrašyta liudijimų, kad elgetos kalbėdavo poterius, giedodavo giesmes, grieždavo smuiku, armonikomis, tilindžiuodavo varpeliais, o procesijas kartais lydėdavo pučiamujų instrumentų orkestrai (5; 157). Negausūs duomenys apie instrumentinę muziką verčia manyti, kad Vilniaus vyskupijoje pridedamose pamaldoje ji turėjo daug menkesnę reikšmę nei giesmės ir maldos.

NUORODOS:

- Roschini G. M. *Mariologia*, t. II, pars. III – Roma, 1948.
- Kurczewski J. *Kościół Zamkowy*, t.I – Wilno, 1908.
- Šv. Antano religijos studijų instituto (Kretinga) prie Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto 1995–1999 m. ekspedicijų medžiaga (toliau – ARSI).
- Lenzenweger J., Stockmeier P., Amon K., Zinnhobler R. *Katalikų bažnyčios istorija*, d. 1 / vertė R. Grucė, G. Sodeikienė. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996.
- Motuzas A. *Sopulingosios Švč. M. Marijos kelių kilmė ir garbinimas Lietuvoje // Lietuvių katalikų Mokslo akademijos metraštis*, T. XIII. – Vilnius, 1998.
- Žilevičius J. „Aušra” ir lietuviškoji muzika // *Židinys*, T. XXI. – Kaunas, 1935, Nr. 11.
- Liturginius maldynas. – Lietuva, 1992.
- Piktturna V. *Šviesa ir gyvenimas*. – Brooklyn, 1985.
- Jézaus Širdis ir kunigas. – Kaunas, 1928.
- „Viešpatie, pasigailėk mūsų”. Išeivių maldų knygelė. – Pössneek, Thür, 1945.
- Pateik. Puraras P., g. 1929 06 27 Panevėžio apskr., Pabaisko par. Šiuo metu gyvena Kretingoje // ARSI 1995–1999 m. ekspedicijų medžiaga.
- Giedanti Bažnyčia / paruošė kun. Kazimieras Senkus. – Regensburgas, 1946.
- Bulota A., Benys L. *Šventųjų gyvenimai*. – Kaunas, 1994.
- Vyšniauskaitė A. *Mūsų metai ir šventės*. – Kaunas, 1993.
- Kroll G. *Jézaus pėdomis*. – Vilnius: Atkula, 1997.
- Meškuotytė-Laužikienė A. *Vilniaus kalvarijos // Katalikų pasaulis*. – 1994, Nr. 1.
- Janonienė R. *Vilniaus šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios dekoro ikonografinės programos: Kristaus kančios tema // Ženklas ir simbolis senojoje Lietuvos dailėje*, T. 7. – Vilnius, 1996.
- Ambrasas K. *Kryžiaus kelias // Katalikų pasaulis*. – 1994, Nr. 1.
- Trilupaitienė J. *Jézuitų muzikinė veikla Lietuvoje*. – Vilnius, 1995.

- Veprų kalvarijos // *Kregždutė* (Ukmergė). – 1936, Nr. 7.
- Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, T. 2. – Chicago, 1980.
- Kražių skerdynės / sudarė ir medžiagą surinko L. Mulevičius, dokumentus vertė ir knygą baigė rengti spaudai R. Strazdūnaitė. – Vilnius, 1993.
- Przewodnik po Kalwary dla obchodzących Pamiątkę Męki Chrystusa Pana / Przy Kościele Parafialnym Werkowskim Ś. Krzyża na Kalwarii. Ułożony przez X. Piotra Bornikowskiego I wydanie czternaste poprawione Wilno 1913 roku; arba: Jézaus Kristaus kančios kelių arba kalvarijų vadovélis taikomas Vilniaus ir Veprių kalvarijoms apvalkšcioti, kuri parašę J. K. sekdamas kunigo Bortnikovskio vadovéliu. – Ukmergė, 1927; Kiškis St. Vilniaus Kalvarijos. Vadovélis Kryžiaus keliui eiti. – Vilnius, 1940; Vilniaus kalvarijos arba Kryžiaus kelai / paruošę Vincas Taškūnas. – Vilnius, 1940.
- Šventas Raštas / vertė ir komentorių pridėjo kun. Juozapas Skivickas. – T. VI. – Kaunas, 1911.
- Wyczawski E. H. *Alwernia / Dzieje klasztoru OO Bernardynów*. – Kraków, 1957.
- Zedelgem A. *Historia del Via Crucis*. – Bilbao, 1958.
- Semkowicz F. *Codex diplomaticus Vilnensis*. – Sine lioco, sine anno.

Roman Catholic additional services in Lithuania Services of May and June. Whitsunday

Alfonsas MOTUZAS

After Lent additional services are held in May and they are called May services. In religious practice they are dated back to ancient time and now they are held in the language of that particular region. In Lithuania, May service is held in church, chapels, at the places of crosses and lourdes as well as at home. Mary litanies are chanted, „Maria, Maria, Mother of God” as well as traditional „Maria, Maria” are also chanted. In rural districts people used to be invited to evening service by trumpeting shepherd’s horn or by ringing a church or a chapel bell or by striking on a ploughshare or some other thing made of metal which was hanged in the air. May services are held in honour of Mary.

June services used to be held in June. They are devoted to the Most Sacred Heart of Jesus. On the third Friday after Whitsunday the Feast of the Most Sacred Heart of Jesus is celebrated. Services are held every day. Hymns are chanted and musical compositions are performed during these services. It is customary to hold services at home in front of the picture of the Most Sacred Heart of Jesus for those who are unable to come to church. It was more of a habit to hold May services as well as June services at home, most frequently, in one of the villages. The entire village or its gate used to be decorated with the lougs of a birch-tree, and the picture of the Most Sacred Heart of Jesus also used to be decorated with flowers and green plants.

Whitsunday is a Catholic feast which is celebrated on the fiftieth day after Easter time. During Whitsunday the Stepping Hour of the Holy Spirit over the apostoles and the End of the creation of the Church as well as its beginning for reviving are celebrated. It is a feast of the rebirth of nature and of shepherds, altogether.

In Lithuania, Whitsunday additional service rites are represented by the customs of the Way of the Cross of the Vilnius and Vepriai Calvaries.

*Vytauto Didžiojo Universitetas
Laisvės al. 53, Kaunas*

Gauta 1999 09 21
Spaudai įteikta 2000 04 21

Ką žmonės darydavo su šventinto vandens likučiais

Danguolė SVIDINSKAITĖ

Tyrimo objektu pasirinkta švēsto vandens sakramentalija. Tikslas – išsiaiškinti, ką Lietuvoje XX a. tikintieji darydavo su šventinto vandens likučiais. Naudojantis lygina-muoju metodu nustatyta, kad skirtumas lémē kaimo bendruomenės, šeimos tradicija, individualus suvokimas, asmenys amžius, teritorija, kunigo patarimai. Vieni asmenys mano, kad švēsto vandens likučiai sakraliosios galios nepradarė, kitiems atrodo, kad, terminui pasibaigus, toks vanduo jau „pasensta“.

Tradiciškai dauguma tikinčiųjų šeimų XX a. pirmojoje pusėje stengdavosi kiekvienais metais parsinešti iš bažnyčios švēsto vandens, kartais paprašydavo, kad kaimynai parneštų. Tokio vandens saugojimo trukmė XX a. buvo nevienoda. Šventintą vandenį tikintieji pabaigdavo ruošdamiesi eiti parsinešti ką tik pašventinto arba dar anksčiau, taip pat jau parsinešę naujo vandens, o ir dar vėliau. Likusį iš anksčiau švēstą vandenį straipsnyje vadinsime švēsto vandens likučiais. Bus kalbama apie įvairiu metu šventintą vandenį (ne tik prieš Velykas).

Lietvių etnologinėje literatūroje apie tai, kas buvo daroma su švēsto vandens likučiais, yra rašę Balys Buracas, Pranė Dundulienė, Juozas Kudirka, Vaclovas Kontrimas, Regina Versockienė–Globytė, Regina Merkienė, Asta Rudaitytė, Angelė Vyšniauskaitė.¹

Straipsnyje remiamasi lauko tyrimų medžiaga, autorei surinkta 1991–1997 m. per Lietuvos istorijos instituto ekspedicijas bei individualiai. Duomenis pateikė 117 asmenų, kurių dauguma gimę XX a. pirmajai–trečiajai dešimtmetyje, ir 4 katalikų dvasininkai, gimę 1910–1936 m. Dauguma apklaustų tikinčiųjų – Romos katalikai.²

Ne visi asmenys šventinto vandens turėdavo ištisus metus. Kai kurie jau būdavo jį baigę, kiti vienais metais vandenį saugodavo ilgiau, kitaip – trumpiau: „*Jo ilgai neišlai-kysi. Kur ten išlaikysi visus metus. Ten pusę metų kada išlai-kysi*“;³ „*Kitą kart sunaudoj, būna, ir neturi per sekantias Velykas seno vandens*“;⁴ „*Seno kad maža belikdavo. Nebe-likdavo*“;⁵ „*Kaip kas, gali ir anksčiau pabaigt, kaip kitas ir daugiau atsineša*“;⁶ „*Jei dar liko*“;⁷ „*Ne visada ir likdavo*“;⁸ „*Kad jo ir nelienka*“;⁹ „*Kai kada saugojom, kai kada ne*“.¹⁰

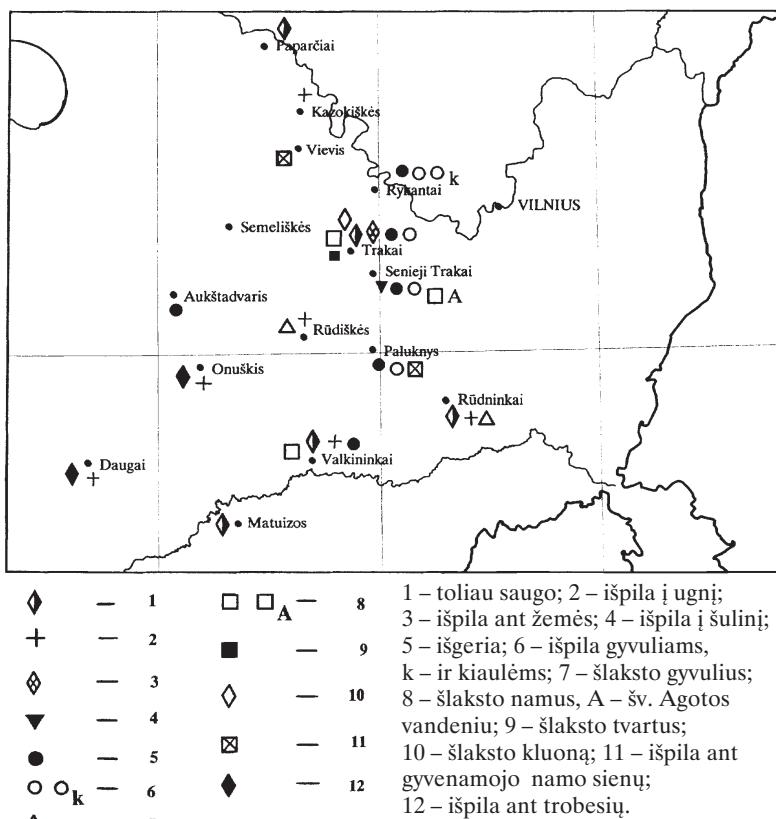
Iš dalies lémē parsinešto vandens kiekis. Kartais vandens parsinešdavo didesnės, kitą kart – mažesnės talpos inde: „*Nelabai daug atneša, tai ir nelieka*.¹¹ Vieni tikintieji jį saugodavo, kol parsineš šviežio: „*Nieko, ir anksčiau išnau-doji, bet jau gaili, kad jau toliau, kad jau toliau*“.¹² Kiti atvirkšciai – naudodavo, jei tik prireikdavo: „*Galima ir anksčiau baigt, tik vartot, jei tik reikia būtinai, tai ir reikia vartot*“¹³; „*Jei anksčiau baigsis, tai ir gerai*“.¹⁴ Kai kurie asmenys nevienodai saugodavo įvairiu metu šventintą vandenį: pavyzdžiui, dar turėdavo šiek tiek velykinio vandens, tačiau neužtekdavo kitokio: „*O Agotos, Blažiejaus mažą buteliuką atsineši, tai da pritrūksta*“.¹⁵ Be to, pats vanduo stovėdamas išdžiūdavo. Jį išgerdavo vaikai ar anūkai. Kartais Velykų vandenį laikydavo iki rudens, kad sėjant rūgias pašlakstytu.¹⁶

Parsinešus naujo švēsto vandens (ar dar iki tol) likuši sunaudodavo todėl, kad, anot tikinčiųjų, buvo pasibaigęs terminas, reikėdavo indo šviežiam vandeniu parsinešti, be to, buvo tokia tradicija. Suvokimas, ar švēstas vanduo genda ar negenda, ne visuomet lémē, kad vandens likučiai būtų išpilami ar toliau saugomi. Su likusiu švēstu vandeniu tikintieji pasielgavo skirtingai. Kai kurie žinojo tik vieną būdą ir taip eligesi visą gyvenimą. Kitii darydavo dvejopai, trejopai. Neretai vandenį supildavo tik i ugnį, nes, pasak tikinčiųjų, ir kitų šventintų daiktų nedera išmesti – juos reikia sudeginti. Priešingu atveju žmonės galėjo sulaukti net Dievo bausmės: „*Švēstą vandenį i ugnį tik jei pilt. Po metų. [...] Ir maldaknygę tik sudegint.*“¹⁷ Šiuo vandeniu ką nors šlakstyti nesa prasmės, nes netrukus turėsią ką tik pašventintojo, o išpilti ant žemės ar gėlių nedera.¹⁸ Išpilti ant žemės, atiduoti gyvuliams gerti taip pat negalima. O argi i šulinį, anot tikinčiosios, „*tū pažaliauvis koki, smirdantį pils?*“¹⁹ Tie, kas vandenį išliedavo tik i ugnį, kartais dvejoja, kalbėdami apie kitus jiems neįprastus būdus, nulemia tradičiškai iš tévų paveldėtasis: „*Aš nežinau, ar galima*“ (išlieti i vandenį).²⁰ „*Ti kas niba sako, kad i ugnį pilc reikia, o ti mož visap būtų, pila moma in ugnį, pila, po to užgesina, tai mano tévas nabašnikas juokias – po to užgesino mašiną*“;²¹ „*Gal ir nieko čia neškadys [išpilti ant žemės,*

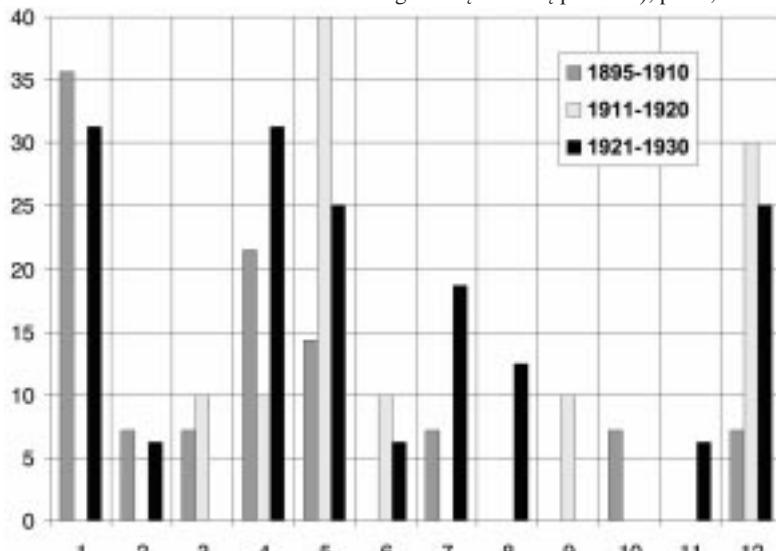
ant gėlių], bet... un liepsnos vis pildavo”.²² Vandenį išpildavo, pasak tikičiųjų, į sau- gią vietą. Tai galėjo būti daržas, sodas, gėlių darželis ar atitinkama jo dalis: „Kur gėlės aptvertos, specialiai kur gėlių krūmas ap- vertas, buvo viena gėlytė sunykus, po to ēmiau švēstu vandeniu, sakau, gal čia tokis atgaiviniemas, tokia graži pasidare”²³, „Seną, saky- davo, kad ant rūtų reik pilt daržely”.²⁴ Kartais pastebime tradicijos pasikeitimą laikui bėgant: mama vandenį išpildavo į gėlių darželį, dukra – ant kambarinių gėlių.²⁵ Seniau išliedavo į šulinį, vėliau – į kriauklę,²⁶ seniau – gyvuliams gerti, vėliau – ir į virdulį.²⁷ Likusio vandens kartais užtekdavo tik persižegnojimui, kiti ji išgerdavo, kadangi jau nedaug tebūdavo.²⁸ Velykų vandenį per Sekmines tikintieji supildavo į lakunkelę (indas švēstam vandeniu, kurį pritvirtindavo prie durų, lovos).²⁹ Šventinto vandens likučius duodavo tik gyvuliams gerti (kartais patikslinama: kiaulėms arba karvėms). Užfiksuoja nuomonę, kokie būdai nepriimtini: „Nei ugnin, nei gėlėm palaistyt. Kurti pilsi lau- kan, ti yr šventenybė”. Tačiau nepriestaraujama, jei ką nors pašlakstysi – vis dėlto lemia šeimos tradicija.³⁰ Pašlakstyda kambarij, pavilgę javų varpas, kad švēsto vandens mažiau kristų ant grindų, kurios, anot tikičio- sios, ne visuomet būdavo švarios, pašlaksto- ma ir lova: „Drūsiai tada miegu”.³¹ Žmonės saugodavosi, kad šlakstant švēsto vandens nepatektų į nešvarų kibirą.³² Likusį šventin- tą vandenį tikintieji išliedavo į pakūčią (krirkš- tasuolę),³³ po trobos slenksčiu,³⁴ juo pašlakstyda gyvenamojo namo pamatus.³⁵ Tie, kam švēsto vandens likdavo retai, neteikda- vo per daug reikšmės, kur jį dėti: „Galima kur pilt, kad nesimindytu po kojom”.³⁶

Dalis tikičiųjų su švēsto vandens likučiais pasielgavo keleriopai. Pavyzdžiu, išpildavo ant žemės arba kartais ant gyvenamojo namo sienų,³⁷ pašlakstyda namus arba kartais išpildavo gyvuliams gerti.³⁸ Kiti supildavo į vandenį arba į ugnį. Jų nuomone, toks vanduo netinkas kam nors pašlakstyti – pasibaigęs jo naudojimo terminas.³⁹ Dar vie- na moteris likusį vandenį išliedavo į ugnį arba ant žemės, nes „Marijos žemė gi šventa”, o pelenus vis tiek pilią ant žemės.⁴⁰ Kita tikičioji tokį vandenį išgerdavo, supildavo į

Šventinto vandens likučių panaudojimas
Trakų dekanate XX a. pirmojoje pusėje.
Piešė Rita Butvilienė

Šventinto vandens likučių panaudojimas
Trakų dekanate XX a. (1895–1910, 1911–1920,
1921–1930 m. gimusių asmenų požiūris), proc., n=40

1 – išpildavo į ugnį; 2 – išpildavo ant žemės; 3 – išpildavo į šulinį;
4 – išgerdavo; 5 – išpildavo gyvuliams gerti; 6 – šlakstyda gyvulius;
7 – šlakstyda namus; 8 – šlakstyda kitus trobesius; 9 – išpildavo
ant gyvenamojo namo sienų; 10 – išpildavo ant trobesių;
11 – išpildavo į kriauklę; 12 – toliau saugodavo.

šulinj arba į ugnį, tačiau sakė nematanti prasmės jį išlieti ant žemės: „*Kad ir taip auga*“.⁴¹ Kitas atvejis – išpilama į krosnį arba karvei gerti. Paklausta, ar išpildavo ant žemės, moteris suabejojo: anot jos, „*gal ir pasitaikydavo, vi-sas gyvenimas ilgas, o kas sakys, kas žino, kur galima, kur ne*“.⁴² Švēsto vandens likučiais pašlakstytai namus, jos nuomone, nėra prasmės – šlaksto kunigas kalėdodamas.⁴³

Panagrinėkime, kaip tikintieji elgdavosi su likusių švēsto vandeniu nedidelėje Pietryčių Lietuvos teritorijoje.

Trakų dekanate ir gretimose parapijose, parsinešus šviežio švēsto vandens ar dar prieš tai, vandenį, likusį nuo praėjusių metų, jei jo dar turėdavo, žmonės dažniausiai išliedavo į ugnį arba duodavo gyvuliams gerti (žr. žemėlapį). Apklaustuosius salygiškai suskirstėme į tris grupes: pirmoji, kurią dar vadiname vyresniaja karta, – gimę 1895–1910 m.; antroji grupė (salygiškai vidurinioji karta) – gimę 1911–1920 m.; trečioji grupė (jaunesnioji karta) – gimę 1921–1930 m. Vyresnioji karta švēsto vandens likučius dažniausiai išpildavo į ugnį, taip pat išgerdavo, vidurinioji karta – duodavo gyvuliams gerti, o jaunesnioji karta, kaip ir vyresnioji, išgerdavo, taip pat supildavo į ugnį (žr. diagramą). Antrosios ir trečiosios grupės respondentai švēsto vandens pasilikdavo ir kitims metams. Tie likučių, tiek ir velykinio vandens per ištisus metus naudojimo papročiais išsiskiria viduriniosios kartos asmenys. Jie rečiau velykiniu vandeniu šlakstę gyvenamuosius namus, tvartus, rečiau jį gérė ką tik parsinešę ar Velykų pirmosios dienos ryta, taip pat ir vėliau.⁴³ Visiškai neužfiksuo-ta, kad šios kartos žmonės likusį švēstą vandenį būtų pylę į ugnį, ant žemės, juo šlakstę gyvenamajį namą bei kitus trobesius. 21,43 proc. vyresniosios kartos, 31,25 proc. jaunesniosios kartos ir tik 10 proc. viduriniosios kartos žmonių likusį švēstą vandenį išgerdavo. Pastarieji ši vandenį dažniau palikdavo kitims metams (30 proc.). Vyresnioji karta taip elgesi retai (7,14 proc.). Antroji ir trečioji grupė likusį švēstą vandenį taip pat dažniau išpildavo gyvuliams gerti arba juos pašlakstydavo. Jaunesnioji karta dažniau nei vyresnioji likusiu vandeniu šlakstydavo namus, kitus trobesius, tačiau rečiau jį supildavo į ugnį.

Galima palyginti, kaip švētas vanduo naudojamas per ištisus metus ir kas daroma su jo likučiais. Yra ir bendrumų, ir skirtumų. Asmenys, kurie likučius išpildavo gyvuliams gerti, šventinto vandens dažniausiai ir anksčiau jiems duodavo. Kartais tik tokį būdą laikė tinkamu likusiam vandeniu sunaudoti, nes kitoks, anot tikinčiųjų, būtų nepagarbus: „*Išpilt negalima jo, paršiukui ar karvutei išgert duot jo*“;⁴⁴ „*Aš daug neim, kad seną išpildinėt, lauk negalima išpildinėt, karvei sugirdai*“.⁴⁵ Žmonės, kurie švēstą vandenį per metus naudojo gan įvairiai atvejais, likučius kartais tradiciškai išpildavo į ugnį. Pasiremianti ir kunigo patarimu taip daryti: „*Sako kunigai, tik, sako, in pamazgas*

ar kur negalima, labai didelė nuodėmė, į pečių ar į ugnį, jei lieka koks lašas, bet nelabai ir lieka“. Tikinčiosios išitikini-mą būtent taip pasielgti su likusu vandeniu galbūt susitiprino ir prisiminimas iš jaunystės, susijęs su pagarba ugniai – pavojingą liepsną jį užgesino šventintu vandeniu: „*Kamuolys ugnies iš pečiaus ējo, aš turėjau gal 20 metų, ateina vienan kampan, kitan, aš pašlaksciau švēstu vandeniu ir atgal nuejo į pečių, o mama sako – aš atsiguliuau išsigandus – tu nepersižegnojai kurdama ugnį, ugnis tave išgąsdino, nes buvai neteisinga, ir man ir tévas sakė, su ugnim ne juokas*“.⁴⁶ Dar vienos moters nuomonė: „*Reikia į ugnį supilt. Bo ant žemės nepils, juk tai šventinta*“.⁴⁷ Švēsto vandens likučius tikintieji ant žemės išliedavo tik Trakų parapijoje: „*Žemė irgi šventa – ant žemės galima išpilt*“.⁴⁸ Apie tokį būdą moteris girdėjusi iš kunigo.⁴⁹ Žmonės likusį švēstą vandenį pylę ir į šulinį – taip daryta tik Senųjų Trakų parapijoje. Švētas vanduo geriamas per visus metus, kai kurie asmenys taip daro ir su likučiais: „*Išgeriu, išpilt negalima. I ugnį ne, aš geriau išgeriu*“;⁵⁰ „*Tai štū iš-naikinu, pageriu, ne, niekur neišpili*“.⁵¹ Tikinčioji mano, kad likusio švēsto vandens galima duoti ir gyvuliams.⁵² Kartais likutį išpildavo ant gyvenamojo namo sienų (iš lauko pusės), nors per ištisus metus švēstą vandenį naudojo re-tai, juo nieko nešlakstė.⁵³

Tiriamojoje teritorijoje kai kurie tikintieji likusijį vandenį išbaigdavo keliais būdais: arba išliedavo į ugnį, arba šlakstę namus, gyvulius, patys išgerdavo.⁵⁴ Daroma ir dar įvairiau: arba išgeria, arba išpila ant žemės, arba pašlaksto namus.⁵⁵ Kartais nevienodai būdavo elgiamasi su skirtingu metu šventintu vandeniu: velykinio vandens likučius išpildavo į šulinį, išgerdavo, duodavo karvei gerti, o šv. Agotos vandeniu pašlakstydavo namus.⁵⁶

Ką daryti su likusu švēstu vandeniu, tikintieji Lietuvoje, turimais duomenimis, dažniausiai sužinodavo iš té-vų, senelių (tiksliau – mamų ir bobučių), vyresnių žmonių, kaimynų, kartais – iš kunigo. Kai kurie kunigai patardavo žmonėms likusį švēstą vandenį išpilti į ugnį, ant žemės, pašlakstyti juo gyvulius, tvartus, trobesius, kiemą, gėles. Kunigas patardavo sodybą pašventinti senuoju likusiu vandeniu, o šviežią parsineštąjį saugoti kokiam nors reikalui.⁵⁷ Tačiau dvasininko ir tikinčiųjų nuomonė ne visuomet sutapdavo: „*Na kunigas sakė, tvartus pašventykit, gyvulėlius, aš dabar neturiu gyvulių, o seniau tai nelais-tė gyvulių*“.⁵⁸ Tikintieji retai ir klausdavo kunigo: „*I ugnį. Nu aš nežinau, teip jau darydavo. Kunigai? Ne, kažin ar aiškin, aš nesu girdėjus*“;⁵⁹ „*Ne, nesakydavo niekuomet, kur pilt likusį vandenį*“;⁶⁰ „*Nieko kunigai nesako. Nu, sako, kad nevoliot. Bet mes jau žinom*“;⁶¹ „*Kad nepasitaiko, kad ka-da paklaustai, o taip neaiškina nieko, kur padėt*“.⁶² Anot dvasininkų, net nereikėjė aiškinti tokią dalyką – tai žino-davo patys parapijiečiai. Paklausus kunigui, kur reikėtu

dėti likusį švēstą vandenį, atsakydavo, jog jį galima išlieti ant gėlių, kur nors ant žemės, kur niekas nevaikšto.⁶¹ Štai keleto kunigų požiūriis: „*Tai ant gelyčių užpilt, paprastai šventintas daiktas su deginamas. Išpilti ar ant gelyčių ar... Man net neiškyla toks klausimas*“;⁶² „*Tai kad tokio klausimo nekyla. Net ir dėmesio tokio nekreipta*“;⁶³ „*Nieks pas mane neklausia. Sunaudoja taip kur*“.⁶⁴ Moteris, ilgai taranavusi pas kunigus, taip pat nežinojo, kaip elgtis su likušiu šventintu vandeniu: „*Aš šito nežinau. Imdavo šviežių, o tų gal plyton, gal kur, tai vanduo gal nepasensta, aš nežinau šito. Aš kur buvau, tai jauni kunigai, jau senovinė mada išajus*“.⁶⁵ Kartais žmonės į likuši šventintą vandenį pildavo paprasto vandens – ir tokį taip pat laikė švēstu. Taip patardavo ir kunigai, ragindami tikinčiuosius nesiesti į namus daug švēsto vandens.⁶⁶

Taigi šventinto vandens likučių sunaudojimo būdui didelę įtaką turėjo kaimo bendruomenės, šeimos tradicija, žinoma, ir individuali interpretacija.

Praėjusių metų vandenį žmonės saugodavo ir kitus metus, jeigu neparsinešdavo šviežio: „*Kai žinom, kad nenu-eisim į bažnyčią, tada nesunaikinam*“. Žinoma, jei jo gaudavo, likučius išpildavo.⁶⁷ Manyta, jog praėjusių metų vandenį, jei neparsineši šviežio, galima naudoti ir vėliau, tačiau motina su dukra sakė pačios taip nedarę.⁶⁸ Anot kai kurių tikinčiųjų, toks vanduo galėjo stovėti ir keletą metų,⁶⁹ net jei buvo netinkamas naudoti.⁷⁰ Būdavo, kad tikintieji kasmet stengdavosi parsinešti naujo vandens, tačiau niekur neišpildavo ir ankstesniojo. Pirma, jie jį saugodavo kokiam nors atvejui, antra – nežinojo, kur dėti: „*Gal dar reiks, sakau. Gi švencyto jau nér kap išpilc kur*“;⁷¹ „*Ne ne ne, negalima pilt niekur*“.⁷² Kartais asmuo, parsinešę šviežio vandens, jo nenaudodavo, kol pabaigdavo vartoti ankstesnįjį: „*Tai va aš jau taip naudoju, kol sunaudoju*“.⁷³ Kita moteris likučius dažniausiai sunaudodavo, bet kartais saugodavo ir pernykštį vandenį.⁷⁴

***

Taigi vieni asmenys mano, kad šventinto vandens likučiai sakraliosios galios nepraradę. Kitiem atrodo, kad tokio vandens saugojimo (ir naudojimo) terminas pasibaigia, laiko jį „pasenusiu“.

Galime pastebėti papročių pokyčius. Trakų dekanate XX a. pirmajį dešimtmetį gimę tikintieji švēsto vandens likutį dažniausiai išpildavo į ugnį. Gimę antrajį dešimtmetį – duodavo gyvuliams gerti, o gimę trečiąjį dešimtmetį – išgerdavo patys, supildavo į ugnį. Pastebėta, kad jaunesnio amžiaus tikintieji likuši šventintą vandenį dažniau atiduodavo gyvuliams gerti arba juos pašlakstydavo. Švēsto vandens likučius jie taip pat dažniau palikdavo kitiemems metams. Trečiąjį dešimtmetį gimę asmenys nesunaudotą vandenį dažniau nei vyresneji išgerdavo, juo pa-

šlakstydavo gyvenamajį namą, kitus trobesius. Švēsto vandens likučių sunaudojimo papročiai išsiskyrė XX a. antrajį dešimtmetį gimę tikintieji: pavyzdžiui, neužfiksuota, kad jie minėtą vandenį būtų išlieję į ugnį, nors toks būdas buvo vienas iš populiariausių tирtoje teritorijoje. Lokaliuose savitumais pasižymi Trakų, Senųjų Trakų parapijos.

NUORODOS:

1. Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai. – Vilnius, 1993. – P. 211; Dundulienė P. Lietuvos etnologija. – Vilnius, 1991. – P. 258; Kudirka J. Velykų šventės. – Vilnius, 1992. – P. 28; Kontrimas V. Velykų papročiai // Rietavo apylinkės. – Kaunas, 1992. – P. 388; Versockienė–Globytė R. Kalendoriniai papročiai nuo Trijų Karalių iki šv. Jono // Sintautai. Žvirgždaičiai. – Vilnius, 1996. – P. 271; Merkienė R. Lietuvos istorijos instituto 1996 m. etnografinės ekspedicijos // Lietuvos istorijos metraštis 1996. – Vilnius, 1997. – P. 516; Rudaitytė A. Verbų, Velykų, Sekminiu, Devintinių ir Žolinės papročiai // Plateliai. – Vilnius, 1999. – P. 492; Vyšniauskaitė A. Lietuvio namai. – Vilnius, 1999. – P. 20.
2. Lauko tyrimai atlirk Alytaus, Jurbarko, Kaišiadorių, Kauно, Klaipėdos, Kretingos, Lazdijų, Panevėžio, Prienų, Skuodo, Šakių, Šalčininkų, Širvintų, Švenčionių, Tauragės, Trakų, Ukmergės, Varėnos, Vilkaviškio r., taip pat Punske (Lenkija). ES, b. 1490–1491, 1642 (rinkta pagal R. Merkienės sudarytą anketą „Švētas ir nepaprastas vanduo“), b. 2001–2005, 2083, 2094.
3. ES, b. 2094, l. 37, informatorė gimusi 1912 m. Senųjų Trakų parapijoje (toliau – par.).
4. Ten pat, l. 11, inf. g. 1914 m. Vievio par., gyvena Rykantų par.
5. ES, b. 2005, l. 19, inf. g. 1907 m. Truskavos par., gyv. Ramygalo par.
6. ES, b. 2094, l. 48, inf. g. 1906 m. Valkininkų par.
7. Ten pat, l. 35, inf. g. 1908 m. Senųjų Trakų par.
8. ES, b. 2004, l. 15, inf. g. 1908 m. Stakų par., gyv. Šimkaičių par.
9. ES, b. 2005, l. 49, inf. g. 1923 m. Varėnos r.
10. ES, b. 2004, l. 29, inf. g. 1923 m. Vievio par..
11. Ten pat, l. 39, informatoriai g. 1917–1923m. Trakų, Vievio par.
12. ES, b. 2094, l. 58, inf. g. 1910 m. Valkininkų par.
13. Ten pat, l. 86, inf. g. 1895 m. Rūdninkų par.
14. Ten pat, l. 71, inf. g. 1902 m. Paluknio par.
15. ES, b. 2002, l. 22, inf. g. 1909 m. Skuodo r.
16. ES, b. 1642, l. 74, inf. g. 1905 m. Trakų r., gyv. Vilniaus r.
17. ES, b. 2003, l. 40, informatoriai g. 1911–1923 m. Prienų, Trakų r.
18. Ten pat, l. 32–33, inf. g. 1916 m. Širvintų r.
19. Ten pat, l. 70, inf. g. 1921 m. Seinų par., gyv. Punsko par.
20. ES, b. 2002, l. 4, inf. g. 1922 m. Skuodo r., gyv. Kretingos r.
21. ES, b. 2003, l. 70, inf. g. 1921m. Seinų par., gyv. Punsko par.
22. Ten pat, l. 86, inf. g. 1920 m. Pabaisko par., gyv. Bagaslaviškio par.
23. ES, b. 2001, l. 4, inf. g. 1934 m. Kaišiadorių r.

24. ES, b. 2004, l. 14, inf. g. 1920 m. Šimkaičių par.
25. ES, b. 2002, l. 19, inf. g. 1906 m. Skuodo r.
26. Ten pat, l. 22, inf. g. 1909 m. Skuodo r.
27. ES, b. 2094, l. 96, inf. g. 1925 m. Trakų par.
28. ES, b. 2004, l. 39, informatoriai g. 1917–1923 m. Vievio par.
29. ES, b. 2002, l. 16, inf. g. 1917 m. Kretingos r.
30. Ten pat, l. 29, inf. g. 1915 m. Darbėnų par.
31. ES, b. 2083, l. 262, inf. g. 1927 m. Kaltanėnų par., gyv. Reškutėnų par.
32. Ten pat, l. 51, informatoriai g. 1919–1928 m. Pavoverės par.
33. ES, b. 2005, l. 51, inf. g. 1934 m. Šalčininkų r.
34. ES, b. 1490, l. 88, inf. g. 1913 m. Anykščių r.
35. ES, b. 2003, l. 6, inf. g. 1930 m. Lukšių par.
36. Ten pat, l. 19, inf. g. 1907 m. Kėdainių r.
37. Ten pat, l. 59–60, inf. g. 1901 m. Lazdijų r.
38. ES, b. 2004, l. 16, inf. g. 1908 m. Jurbarko r.
39. ES, b. 2002, l. 22, inf. g. 1909 m. Skuodo r.
40. ES, b. 1642, l. 17, inf. g. 1914 m. Alytaus r.
41. ES, b. 2003, l. 3–4, inf. g. 1910 m. Vilkaviškio, gyv. Marijampolės r.
42. Ten pat, l. 55–56, inf. g. 1910 m. Daugų par.
43. Svidinskaitė D. Šventintas vanduo ir jo vartojimas: Bažnyčios ir liaudies požiūris (Trakų dekanatas, XX a. I pusė) // Lietuviai katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 15. – Vilnius, 1999. – P. 549.
44. ES, b. 2094, l. 9, inf. g. 1918 m. Rykantų par.
45. Ten pat, l. 13, inf. g. 1926 m. Rykantų par.
46. Ten pat, l. 29, 31, inf. g. 1907 m. Onuškio par., gyv. Rūdiškių par.
47. Ten pat, l. 86, inf. g. 1895 m. Rūdninkų par.
48. Ten pat, l. 79, inf. g. 1903 m. Trakų par.
49. Ten pat, l. 18, inf. g. 1910 m. Rykantų par.
50. Ten pat, l. 58, inf. g. 1910 m. Valkininkų par.
51. Ten pat, l. 69, inf. g. 1912 m. Vievio par., gyv. Paluknio par.
52. Ten pat, l. 48, 54–55, 85, informatoriai g. 1906–1927 m. Rūdninkų, Valkininkų par.
53. Ten pat, l. 78, inf. g. 1923 m. Trakų par.
54. Ten pat, l. 40, informatoriai g. 1915–1921 m. Senųjų Trakų par.
55. ES, b. 2004, l. 9, inf. g. 1922 m. Jurbarko r.
56. Ten pat, l. 9, inf. g. 1922 m. Jurbarko r.
57. ES, b. 2002, l. 4, inf. g. 1922 m. Skuodo r.
58. Ten pat, l. 29, inf. g. 1915 m. Darbėnų par.
59. ES, b. 2003, l. 32, inf. g. 1916 m. Širvintų r.
60. Ten pat, l. 55, inf. g. 1910 m. Daugų par.
61. ES, b. 2094, l. 19.
62. Ten pat, l. 60.
63. Ten pat, l. 94.
64. Ten pat, l. 65.
65. Ten pat, l. 45, inf. g. 1903 m. Švenčionių par., gyv. Valkininkų par.
66. ES, b. 2002, l. 15, inf. g. 1921 m. Kretingos r. Pasak dvasininkų, supilant paprastą ir šventintą arba senajį ir šviežią švēstą vandenį, pirmojo turėjo būti ne daugiau kaip 1/3 (ES, b. 2094, l. 19, 26.).
67. ES, b. 2094, l. 31, inf. g. 1907 m. Onuškio par., gyv. Rūdiškių par.; b. 2002, l. 11, inf. g. 1905 m. Skuodo r.
68. ES, b. 2002, l. 29, inf. g. 1915 m. Darbėnų par.
69. ES, b. 2003, l. 64, inf. g. 1906 m. Perlojos par.
70. ES, b. 2094, l. 88, inf. g. 1914 m. Rūdninkų par.
71. Ten pat, l. 53, informatoriai g. 1922–1926 m. Valkininkų par.
72. Ten pat, l. 2, informatoriai g. 1910–1920 m. Paparčių par., gyv. Rykantų par.
73. Ten pat, l. 63, inf. g. 1927 m. Valkininkų par.
74. Ten pat, l. 96, inf. g. 1925 m. Trakų par.

The habits of people in treating the remains of the holy water

Danguolė SVIDINSKAITĖ

The aim of the article is to disclose what the faithful used to do with the remains of the holy water in Lithuania. Selected material from the 1991–1997 expeditions is referred to. The majority of the respondents are the representatives of the Roman Catholic church born in the 1st–3rd decades of the 20th century.

According to some of them the remains of the holy water did not lose the sacral power whereas the others think that after the time of its use comes to an end the water becomes old. The remains of the holy water used to be treated differently by the faithful. The only way of treating it was known by some of them, whereas the others used the water in many different ways. It was predestinated by a great variety of factors, namely, family or community traditions, personal thinking, person's age, territorial limits and important suggestions of priests.

The shift in the customs can be observed in the Trakai deanery (Southeastern Lithuania). The remaining quantity of the holy water used to be poured out into the fire by those faithful who were born in the first decade of the 20th century, those born in the second decade used to give it for drinking to animals, and those born in the third decade would pour it out into the fire or used to drink it themselves. It could be observed that those of the younger age most frequently would give it to the animals or would use it for spraying it over them. They also used to leave it for next year. Those born in the 3rd decade of the 20th century would use it for drinking and for spraying it around the dwelling house or other buildings. The faithful born in the 2nd decade must be singled out: for example, there are no hints on their pouring out the holy water into the fire although it was one of the most widespread ways of using it throughout the entire territory. The parishes of Trakai and Old Trakai distinguish themselves by their local peculiarities.

Lietuvos istorijos institutas
Kražių 5, 2001 Vilnius

Gauta 1999 12 23
Spaudai įteikta 2000 04 21

Vokietis lietuvių tautosakoje

Laima ANGLICKIENĖ

Objekto: lietuvių tautosakos personažas vokietis. Tikslas: aparti vokietį – lietuvių tautosakos personažą – kilmės, prasmės, meninės vertės, kaitos požiūriais. Remiamasi istoriniu ir interpretaciniu metodais. Išvada: lietuvių tautosakoje vokietis vaizduojamas kaip neigiamas personažas, pajuokos objektas.

Vokiečius su lietuviais sieja įvairiapusiai ryšiai. Vokietija nuo senų laikų iki Antriojo pasaulinio karo buvo Lietuvos kaimynė. Mažoji Lietuva, nors ten gyveno nemažai lietuvių, niekada nepriklausė Lietuvai, Klaipėdos kraštą mūsų valstybei priskirtas tik 1923 m. Taigi daug lietuvių buvo tiesiogiai susiję su vokiečiais, gyveno jų valstybės teritorijoje. Be to, vokiečių gyventa Lietuvos vakaruose ir pietvakariuose bei Kaune. Tą liudija nepriklausomos Lietuvos surašymo duomenys. 1923 m. šalyje gyveno 29,2 tūkst. vokiečių (1,4 % visų gyventojų). Kai kuriose apskrityse jie sudarė nemažą gyventojų dalį, pvz.: Vilnaviškio apsk. – 13 %, Šakių – 4 %, Marijampolės, Tauragės – 3 %, Kauno mieste – 4 % (1; 141).

Lietuvių tautosakoje atsispindi dvi bendravimo su vokiečiais pusės: taiki kaimynystė ir kovos su jais. Peržvelgę gausybę tautosakos šaltinių, kuriuose paminėti vokiečiai, galime pastebėti, kad juose vyrauja paniekinantis požiūris į vokiečius. Tačiau nepalankus požiūris į kitataučius – universalus reiškinys: kiekviena tauta dažniausiai neigiamai atsiliepia apie kitų tautybių atstovus, savo ydų tarsi neturėdama, nepastebėdama. Svetimtaučiai gali būti geresni ar blogesni tik lyginant juos tarpusavyje. Vokiečiai lietuvių tautosakoje skirtingi nei kiti sveitimtaučiai, žydai ar čigonai (kurie gali būti apgaunami, bet ir patys sugeba kitus apkailinti), vokiečiai visada atsiduria kvailio vietoje. Čia jų nesigailima. Taip yra todėl, kad vokiečiai itin dažnai buvo mūsų priešai: viduramžiais vyko lietuvių kovos su kryžiuočiais ir kalavijuočiais, o apie vokiečių padarytas skriaučias paskutinių dviejų karų metu šiandien gali papasakoti dar ne vienas gyvas liudininkas. Lietuvių tautosakoje vokiečiai vadinami labai įvairiai: *prūsai, preisai, germanai*, po Antriojo pasaulinio karo – *fricai, naciai, niemcai, hitlerininkai*.

Vokieti rasime buitinėse pasakose, anekdotuose, sakmėse, padavimuose, karinėse istorinėse, piršlybu, ganymo, talalinėse dainose, patarlėse, priežodžiuose. Pasakojamojoje tautosakoje labiau atsispindi taikioji mūsų bendravimo pusė, o dainuoja mojoje – kovos su vokiečiais. Smulkioji tautosaka atspindi viską: kelių šimtmečių patirtį ir įvairiapusius ryšius su šia tauta.

Etimologinėse sakmėse požiūris į vokiečius tik paniekinantis. Pasakojama, kad jie atsirado iš skiedrų, Nojui gržiant šuns pasturgalį (LPY, 51). Vokiečių vardas atsiradęs taip: *lietuvių žinojo esant kažkokius nematyitus žmones. Visi galvojo, kad jie*

milžinai, bet jie buvo visai maži. Todėl grįžę ir sako: Voakyčiai (t.y. vaikyčiai, vaikeliai). *Taip ir liko vokiečiai* (PLY, 51). Prūsus kariuomenė vadina prūsokais, lygiai kaip bjaurūs vabalai tarakonai. M. Katkus „Balanos gadynėje“ rašo, kad dėl to išižeidė vokiečiai savo leidžiamame laikraštyje „Dabartis“ liepė tuos vabalus pervadinti bumbatūrais arba prancūzais (KBG, 148).

Reikia prisiminti, kad tiek Lietuvoje, tiek Mažojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte vokiečiai buvo turtingesni už lietuvius žemdirbius. Taigi ir tautosakoje vokietis – turtingasis, dvarininkas, kuris buitinėse pasakose tampa apgaviko auka. Bernas vagia iš vokiečio lašinius, nes šis nemoka jų suskaičiuoti (LTt IV, 76). Prūsė duoda 100 rublių elgetai, kad šis nuneštų pinigus į dangų jos sūnui (BPR, 39).

Vokiečiai ir lietuvių – krikščionys, tačiau jų išpažistamos religijos šiek tiek skiriasi. Liuteronas vokietis nesusigaudo lietuvių katalikiškose šventėse. Nesuprasdamas, kaip po visų šventų paminėjimo gali būti dar atskirai švenčiamas šv. Martynas, verčia žmones dirbtį miške šv. Martyno dieną. Ten šie randa mešką, bernų pavadinį šv. Martynu, ir ponas su ja susigrumia. Nuo to laiko sumuštas dvarininkas leidžia švesti visas lietuvių šventes (LT IV, 66). Vokiečiu nėra svarbu, kas šventa lietuviams: nori pasidaryti girnas iš Rambyno akmens, ant kurio lietuvių aukodavo aukas ir kuris saugojo kalną nuo sugriuvimo, tad nubaudžiamas už tai (PLP, 14). Taip tarsi pamokoma, kad gyvenant kitame krašte privalu laikytis vienos žmonių papročių. Vokietis kvailysčių prikrečia ir katalikų bažnyčioje. Nuėjes į bažnyčią, nežino, ką daryti, o atkartodamas kitų veiksmus, sukelia erzelį (LLA, 721). Vokietis nesuprantanta kunigo lotyniškai tariamų žodžių ir prižada du jaučius (LLA, 827). Jis nesupranta ne tik mūsų papročių, bet ir apskritai bendražmogiškų dalykų. Vienam vokiečiui mėnuo po vestuvių gimsta vaikas, todėl perka 12 lopšių visiems metams (PSO, 143). Jei vokietis nori pasirodyti gudrus, visada atsiranda žmogus, už jį dar gudresnis. Palikęs neišgertą alų, užrašo: „Aš į alų prispjaudžiau“. Grįžęs randa prirašta: „Aš taipogi prispjoviau“ (PSO, 152). Vokietis neatpažista gyvūnų: ežiuką pavadina pempykščiu (LT IV, 258), nusiperka juodvarnį kaip teterviną (LLA, 2).

Dažnai juokinga situacija sukuriama nesusikalbėjimu. Vokietis, atėjės į kiemą, prašo *ajer* (Eier – vok. kiaušiniai), moteris atneša *airų* (ajerų) (BT, 900). Moteris šaukia savo dukterį *Agut*, o spintoje sėdintis ir valgantis uogienę vokietis išsiuoda, atsakydamas *gut* (LL, 615) ir t.t. Besimokydami lietuvių kalbos, vokiečiai atskiras frazes vartoja ne pagal situaciją, tuo būdu prisipažista esą nužudę žmogų, už tai turi sėsti į kalėjimą (LT IV, 287), arba užmiršta lietuvišką žodį *kuilys*,

o kai prisimena, taip išeina, kad vokietis pats save kuiliu padrina (LLA, 977).

Mitologinėse sakmėse velnias dažnai pavadinamas vokiečiu. Apie šį (vieną iš dažniausių) velnio pavadinimą yra užsimenę daugelis lietuvių kultūros veikėjų – S. Daukantas, E. Gizevijus, J. Basanavičius, J. Dovydaitis. Tokį velnio pavadinimą jie siejo su lietuvių neapykanta vokiečiams kryžiuočiams (3, 20).

Tautosakoje *vokietuko* vardas N. Vėliaus priskiriamas prie dažniau pasitaikančių velnio vardų. Gyvojoje kalboje tarp daugelio kitų vardų yra ir *prūsas*, kuris tautosakoje retas (3, 33–34). Vienintelė tautosakoje minima velnio tautybė yra būtent vokietis. Mitologinėse sakmėse, pasakose apie kvailą velniai ypač mėgstama jį vaizduoti kaip ponaitį vokietuką, išskiriantį iš kitų savo apranga. Velnias vokietukas dažniau minimas Žemaitijoje ir Suvalkijoje (3, 41–42), kur vokiečių gyveno daugiau nei kitur. Apie šį velnio pavidalą užsimenama ir minklėse:

Striukas bukas vokietukas.
Atmink kas? – Velnukas.
(3, 43)

Pasakoje „Vokietukas ant pirties” taip ir pasakoma: *Kitą kartą ateidavęs velnias paveiksle vokietuko* (ŠLSP, 91). Pasakoje apie kvailą velniai *vokyt* vokietis prašo garbanoto žmogaus, kad ir jį sugarbanotų. Šis sutepa jo galvą smala ir pūkais (ŽT, 526).

Bendraudamas su mitine būtybe, žmogus ne visada sugeba ją pergudrauti, tad vokietukas velnias kartais laimi: iš vienos moters išsireikalauja dukterį, kuri po kiek laiko miršta (BV, 91).

Mitologinėse sakmėse vokiečiai, kaip ir kiti svetimtaučiai, minimi esą burtininkai. Vienoje sakmėje tai bandoma paaiškinti skirtinga religija: *jie visi buvo liuteronai, ne katalikai, ir visokių burtų turėjo* (LTR 4220 (56)). Tiek lietuviai, tiek latviai iš vokiečio gali nusipirkti aitvarą (ŠLSA 373). Vokiečiai dažnai žino burtų prieš piktašias galias. Vokietė išgydo nužiūrėtą karvę (ŠLSA, 377). Vokietis, besisaugodamas kitų kerėtojų, pasitelkia savo profilaktinius burtus – kala į žemę vinis (ŠLSA, 384). Burtininkų gali būti ir labai pavojingū: žmogus, susidūręs su jais, gali prarasti gyvybę. Vokietis ūkininkas, užsiimęs burtininkavimu, priima nakvotą į jaują pakelievius, o ryta randa negyvus ir jų turtą pasiima sau (LTR 1294 (33)).

Vokiečiai bei kovos su jais minimi padavimuose. Bet čia jie nėra dažni veikėjai. B. Kerbelytė spėja, kad ankstesnę jų vietą vėlesnaisiais laikais galėjo užimti švedai ir prancūzai (2, 109–110). Pasakojama, kad ten, kur stovi Pašušvio bažnyčia, seniau buvusi pilis, kuriau sugriovė kryžiuočiai, o po kelių šimtmeciu (1553 m.) toj vietoj buvo pastatyta bažnyčia (VDU EA 22–1, 3). Retkarčiais teigiamas, kad ant piliakalnio *lietuviai su kryžiokais kariavo* (2, 118) arba kad kalnas – tai lietuvio vado, žuvusio kovoje su kryžiuočiais, kapas (PGP, 13). *Į Alkaną* kalną nugrimzdžio kryžiuočiai su išdaviku lietuvių vadu (PGP, 24). Padavimuose apie nuskendusius varpus kartais pasakoma, kad varpas nuskendęs, kai prūsai norėjo ji išvežti (LTR 447 (129)).

Apie vokiečius dažnai užsimenama ir dainuojamajoje tautosakoje. Dažniausiai vokietis minimas karinėse istorinėse dainose: apie kovas su vokiečiais ir nuo jų patirtas skriaudas. Chronologiniu požiūriu, tokią dainų esama dvejopų: senesnių ir dainuotų Pirmojo bei Antrojo pasaulinių karų metu. Šie sluoks-

nai neturi aiškios ribos, nes ir seniausios buvo prisimenantos, dainuojamos šiame amžiuje.

Senesnėse dainose galime rasti ir tikrų istorijos faktų. Mažosios Lietuvos lietuvininkai, gyvenę Vokietijos valstybėje, dainavo apie sunkią savo tarnybą vokiečių armijoje:

Ir pristatė mus, bernelius,
Vokiečių pulkelį.
Nuog vokiečių neišbėgsim.
Daug nukentėsim.
(JLD 223)

Minimi ir konkretūs mūšiai – Dancingo apgultis 1813 m., kai Prūsijos armijoje kariavo ir mažalietuviai:

Prūsus žemę perkeliavom,
Prūsus žmones išbučiavom.
Graži lenkų marigelė,
Graži prūsus arnusėlę.
Kad mes trankém Danskos miestą,
Danskos mūrai sudrebėjo.
(ML, 10)

(*Marigelė – mergelė, arnusėlė – armijėlė – L. A.*)

Po trečiojo Lietuvos–Lenkijos Respublikos padalijimo Užnemunė atitenka Prūsijai, jos gyventojai atskiriama nuo Lietuvos:

Oi broliai, broleliai mes biedniejai,
Užpuolė prūsokai nezbažniejai.
Paėmė mus jaunus ing nevalią,
Iš Lietuvos Prūsuos toli varė.
(OD XIV)

Vėliau, Napoleonui, užpuolusiam Prūsiją, o po to ir Rusiją, pralaimėjus ši karą, 1815 m. Vienos kongreso sutartimi Užnemunė atitenka Rusijai. Taip ši sritis vėl prijungama prie Lietuvos. Dainoje prancūzams dékojama kaip išvaduotojams, nors tai nėra jų nuopelnas, bet žmonės saviškai supranta įvykius:

Dievas davė dvasią šventą
Prancūzų karaliui,
Kad atėjo ing mus' žemę,
Tas mus išvadavo,
Tuos prusokus, tuos pagonus
Visur išnaikino,
Mus' tévyškę, mus' Lietuvą
Mumis sugrąžino.
(OD XIII)

Naujesnės dainos, apdainuojančios Pirmajį ir Antrajį pasaulinius karus, – daugiausia literatūrinės kilmės:

Štai ir ateina kaizeris prūsus,
Nori sutrinti galybę rusų.
Jis nusistatė viską laimėti,
Ant visų sprando sau jodinéti.
(LT II, 459)

Jose dažnai minimos priešų daromos skriaudos:

Atėjo vokietis per mūsų laukus,
Išmindė mūs javus, iškrito miškus.
(LT II, 389)

Tačiau net ir sunkiu karo metu sugebama pasišaipyti iš priešų:

Atjojo germanai
Per mūsų upes,
Suvalgė germanai
Šunis ir kates.

(LTt II, 390)

Tai ypač ryšku talalinėse, kurios ir skirtos pašiepti, smagiai pasijuokti, pamirštant net nelaimes.

Piršlybų dainose vokietis, be abejo, nėra tinkamas vedyboms partneris (LDK V, 240), mergelė barama už ryšius su kitataučiu prūsu:

Kad prūsokai namo jojo,
Mūs sesutę paviliojo.

Ar tu akių neturėjai,
Kad su tokiu susidėjai.
Jau ne čėsas atsimesti,
Kai į vinčių reikia vesti.

(LJD, 1084)

Pietvakarių, Vakarų Lietuvos ganymo dainose minimas ir prūsas (Pietryčių Lietuvoje jį pakeičia gudas, nes dainuoja apie tai, kas geriau pažistama):

Saulute motinéle, ant mūsų, ant mūsų,
Debeséliai juodbruvéliai, ant prūsų, ant prūsų,
Ten jūs gausit abrūsus, abrūsus.

(LTt I, 110)

Savas kraštas piešiamas gražiausiomis spalvomis, o kaimynų – sumenkinamas. *Prūsų kalnai ugnimi dega, o mūs kalnai upém bėga* (LDK D, 954).

Patarlėse taip pat išlaikoma bendra vokiečio vaizdavimo kvailu tradicija: *kvailas kaip vokietis* (SLT, 573); *štai jau vokietis išmanys kaip lietuvis* (SLT, 595). Atispindi ir turtinė nelygybė: *lygins kaip vokietis: kas daug turi, tam dar daugiau duoda, o iš vargšo paskutinius kailinius atima* (GJP, 80). Išreiškiamas nepasitenkinimas esama valdžia: *vokietis sprandą pérē, o mūsiškis kišenes krato* (GJP, 86).

Smulkiojoje tautosakoje ypač daug paskutiniojo karo atspindžių: *bijo kaip hitlerininkas „Katiušos”* (GJP, 141); *eina kaip vokietis po Stalingrado pirties* (LT, 613). Reiškiama neapykanta, nenoras padėti priešui: *jeigu vokiečiu padėsi, šaltoje žemėje gulési* (GJP, 149); primenami patirti vargai: *prūso bédos žmogų skarmalaïs aprédé* (LT, 623). Atėję į kaimus, vokiečiai prašydavo kiaušinių, lašinių, mėsos. Jeigu žmogus nenorėdavo duoti, pasiimdavo patys. Tai atispindi patarlėse – pasišaimoma iš amžinai alkano vokiečio: *ko žiopsai kai prūso kišenė* (LT, 617), *kvailioji kaip vokietis į vištas žiūrédamas* (LT, 618).

Užrašyta tik keletas smulkiosios tautosakos tekstu, kuriuose minimos teigiamos vokiečio savybės: *tvarkingas kaip vokietys* (LTR 390 (140/412); *akuratnas kaip vokietis* (LTR 390 (140/574)).

Peržvelgus tautosaką, kurioje minimas vokietis, akivaizdžiai matome, kad jis vaizduojamas dažniausiai kaip kvailas, nuolat apgaunamas žmogus. Mitologinėse sakmėse vokiečiu pavadinamas velnias. Dainuojamajoje tautosakoje vokietis – mūsų priešas, smulkiojoje atispindi paniekiantis požiūris į jį tiek taikos, tiek karų metu.

LITERATŪRA:

1. Adlys P., Stanaitis A. Lietuvos TSR gyventojai. – Vilnius, 1973.
2. Kerbelytė B. Lietvių liaudies padavimai. – Vilnius, 1970.
3. Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė. – Vilnius, 1987.

ŠALTINIAI

- BPR – Basanavičius J. Lietvių liaudies pasakų rinktinė. – Kaunas, 1948.
 BT – Biržų krašto tautosaka / Užrašė J. Janonis ir M. Janonienė. – Vilnius, 1982.
 BV – Basanavičius J. Iš gyvenimo vėlių bei velnių. – Kaunas, 1928.
 GJP – Patarlės ir priežodžiai / Sudarė K. Grigas, Amb. Jonynas. – Vilnius, 1958.
 JLD – Lietviškos dainos / Užrašė A. Juška. – Vilnius, 1954.
 KBG – Katkus M. Balanos gadynė. – Vilnius, 1989.
 LDK D. Misevičienė V. Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos // Lietvių liaudies dainų katalogas / Red. Amb. Jonynas. – Vilnius, 1972.
 LDK V. Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunosis pusėje // Lietvių liaudies dainų katalogas / Red. Amb. Jonynas. – Vilnius, 1976.
 LLA – Lietvių liaudies anekdotai / Parengė B. Kerbelytė ir P. Krikščiūnas. – Vilnius, 1994.
 LPY – Lietviškos pasakos yvairios / Surinko J. Basanavičius. – Kaunas, 1928.
 LT – Lietvių tautosaka, užrašyta 1944 – 1956 m. – Vilnius, 1957.
 LTR – Lietvių tautosakos rankraštynas, esantis Lietvių literatūros ir tautosakos institute // Lietvių pasakojamosios tautosakos katalogas. Sudarytoja B. Kerbelytė. / Lietvių smulkiosios tautosakos katalogas. Sudarytojas K. Grigas.
 LTt – Lietvių tautosaka. – Vilnius, 1964–1967.
 ML – Balsys J. Mažosios Lietuvos tautosakos bruožai // Mažoji Lietuva. – New York, 1958.
 OD – Ožkabalių dainos / Surinko J. Basanavičius. – Shenandoah, 1902.
 PGP – Bicka J., Tumosas F. 50 gražiausių Mažosios Lietuvos padavimų. – Lauksargiai, 1939.
 PLP – Prūsų lietuvių padavimai // Trimitas. – Kaunas, 1922, Nr. 48.
 PSO – Pasakos, sakmės, oracijos / Surinko M. Davainis–Silvestraitis. – Vilnius, 1973.
 SLT – Smulkioji tautosaka XVII–XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mjslės / Paruošė J. Lebedys. – Vilnius, 1956.
 ŠLSA – Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai / Surinko M. Slančiauskas. Parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė. – Vilnius, 1975.
 ŠLSP – Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos / Surinko M. Slančiauskas bendradarbiai. Parengė N. Vėlius. – Vilnius, 1985.
 VDUEA–VDU – Etnologijos ir folkloristikos katedros archyvas.
 ŽT – Daukantas S. Žemaičių tautosaka. – T. 1. – Vilnius, 1983.

An image of a German in Lithuanian folklore

Laima ANGLICKIENĖ

The purpose of the article is to discuss the image of a German throughout Lithuanian folklore creation. A German is traditionally regarded as a foolish man who is constantly deceived by everybody. He is depicted as our enemy throughout the vocal folklore and in folk-tales. In mythological legends the devil is meant by him.

Vytauto Didžiojo Universitetas
S. Daukanto 28, Kaunas

Gauta 1999 11 12
Spaudai įteikta 2000 04 21

Lietuvininkų apranga XIX amžiuje

Ona Danutė ALEKNIENĖ

Tradicinė liaudies apranga – tarsi simbolis, kuriame sutartinių ženklų visuma užšifruojamas tautos būdas, temperamentas, papročių ir tradicijų įvairovė, estetiniai kriterijai.¹

Viena iš penkių mūsų tautos etninių bendruomenių – vakariniai lietuviai, vadinę save lietuvininkais, kompaktiškai gyvenę šiaurinėje Rytprūsių dalyje – Mažojoje Lietuvoje.²

Straipsnio tikslas – apibūdinti šios istorinės srities moterų drabužius, dėvėtus XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje (nes būtent tuomet galutinai susiformavo tradicinė lietuvininkų apranga), išskirti ryškesnius pokyčius XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje, remiantis rašytiniais istoriniais šaltiniais, naujausių tyrinėjimų duomenimis, taip pat ikonografine ir autentiška muziejine medžiaga iš Lietuvos nacionalinio muziejaus (LNM) rinkinių. Patys seniausi ir vertingiausi eksponatai iš muziejuo pateko iš Tilžės ir Ragainės apskričių. Jie surinkti XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Dalį šių eksponatų 1909 m. į Lietuvos mokslo draugijos muziejų (LMDM) perdavė M. Zauniūtė. Nemaža eksponatų Mažojoje Lietuvoje surinkta 1910 m., kai LMDM surengė etnografinius tyrinėjimus.³ Šie eksponatai dabar yra reikšminga LNM etnografinių audių rinkinio dalis. Per LNM rengiamas mokslines ekspedicijas buvu-

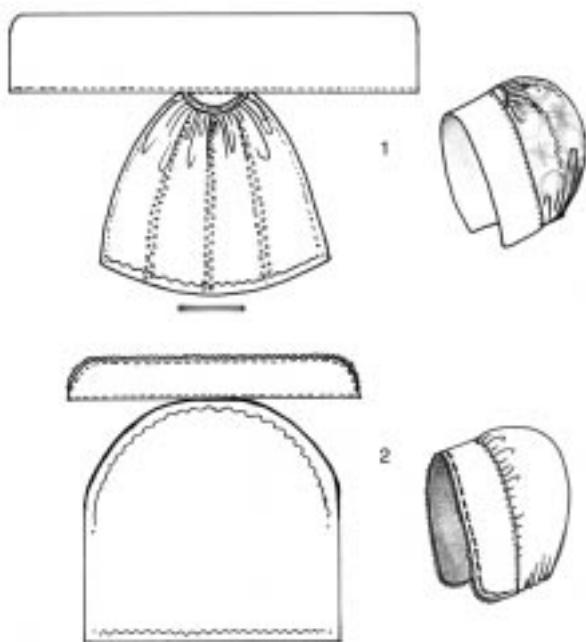

1 pav. Tuzė Petkikė-Yvolaitienė su kyku. E. Gizevijaus (1798–1880) tapyba. Iš: Eduard Gisevius. – Tilsit, Sommerausstellung O. C. Koenigsberg, 1929. – P. 5, 91 pav.

siame Klaipėdos krašte darbavosi muziejininkė S. Bernotienė. Dalį eksponatų dovanotojo pavieniai asmenys (A. Tamošaitis, Z. Kelmickaitė ir kt.).

Straipsnyje nebus aptariami šio regiono vyriški drabužiai, kurių muziejaus rinkiniuose beveik nėra (turime marškinius, dvi liegenes ir tris poras pirštinių). Moteriškų drabužių kolekcija – šiek tiek daugiau nei 200 vienetų (drabužiai arba atskiros jų dalys).

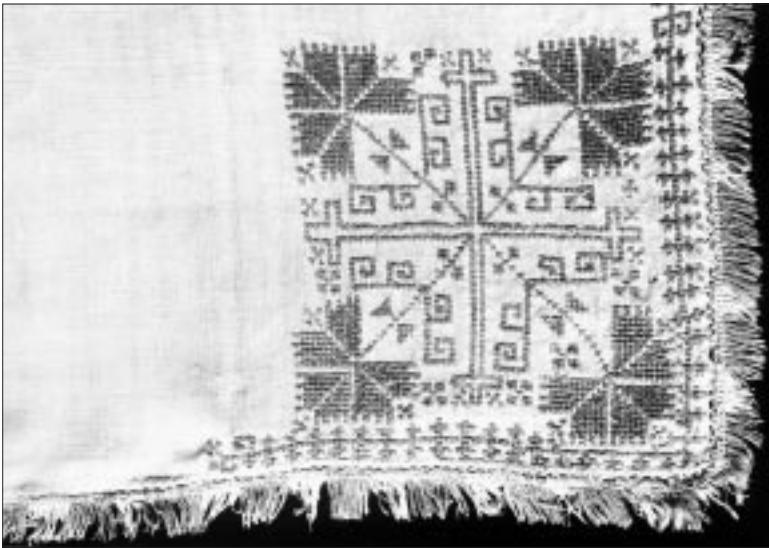
Nors ir naikinama, Mažosios Lietuvos tradicinė kultūra be pėdsakų neišnyko. Tuo pasirūpino pažangūs vokiečių ir patriotinį jausmą išsaugojo lietuvių veikėjai, kurie daug dėmesio skyrė lietuvininkų krašto istorijos, kultūros ir buities fiksavimui. Pirmosios gauses-

2 pav. XIX a. pradžios – XIX a. pabaigos kepurėlių išklotinės.

3 pav. Kepurėlė. XIX a. pradžia. Linas. Siuvinėjimas. 23x22 cm. Mažoji Lietuva. LNM EMO 1301.

4 pav. Skarelė. XIX a. pradžia. Linas. Siuvinėjimas. 103x95 cm. Jurbaro r. Dainių k. LNM EMO 5058.

5 pav. Skarelė. XIX a. pabaiga – XX a. pradžia. Šilkas. Pramoninė gamyba. 87x84 cm. Šilutės r. Švékšnos apyl. LNM EMO 7628.

nės žinios apie lietuvinių dėvėtus drabužius siekia XVI a. Daugiau žinių pateikia: iš XVII a. – M. Pretorijus (Matthäus Prätorius), T. Lepneris (T. Lepner), J. A. Brandas (Johan Arnhold von Brand), iš XVIII a. – K. Donelaitis, F. S. Bokas (Friedrich Samuel Bock), Ž. P. Norblenas (Norblin Jean Pierre de la Gourdaine), K. Nanke (K. Nanke), iš XIX a. – E. K. S. Gizevijus (Gisevius).⁴ Mums labai svarbūs M. Pretorijaus, F. S. Boko, Ž. P. Norbleno, E. Gizevijaus piešiniai, užpildantys žinių stygių ar tyrinėtojų vaizduotės spragas. Piešiniai vertingi tuo, kad iš jų galima tiksliau nustatyti lietuvinių dėvėtų drabužių ypatybes ir pokyčius, o kartu ir rekonstruoti išeiginį kostiumą, dėvėtą XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje (galvos danga, marškiniai, sijonas, liemenė, priuostė, juosta, sermėga arba kailiniai, drobulė arba skara, apavas).

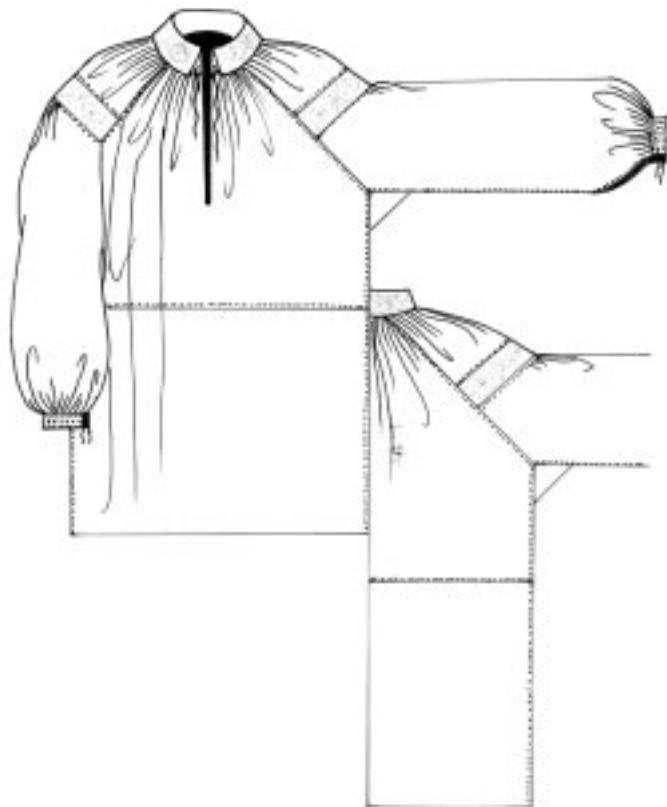
Daugelio tyrinėtojų nuomone, XIX a. pirmosios pusės lietuvinių ir žemaičių apranga turi daug bendrumų. Mažosios Lietuvos moterys, kaip ir žemaitės, dėvėjo išilgai dryžuotus sodrių spalvų rauktus arba klostytus sijonus, išilgai dryžuotas priuostes. Dėvėjo ir panašiai pasiūtus marškinius. Kaip ir žemaitės, lietuviniukės vilkos keletu marškinėlių, sijonų, vienu metu ryšėjo keliomis skarelėmis. Tačiau Mažosios Lietuvos moterų drabužiai daug paprastesni, santūresni, saikingesnių spalvinių derinių ir, sakydume, orūs.

Lietuviniukės daug dėmesio skyrė plaukų sutvarkymui ir galvos dangai. Merginos vaikščiojo vienplaukės, dažniausiai plaukus pindavo į kasas ir jas sudėdavo ant galvos vainiku, lanku nugaroje ar susukdavo kasas į „pyra-

6 pav. Rytų Prūsijos moterys. E. Gizevijaus piešinio kopija. LNM EMIK 3526.

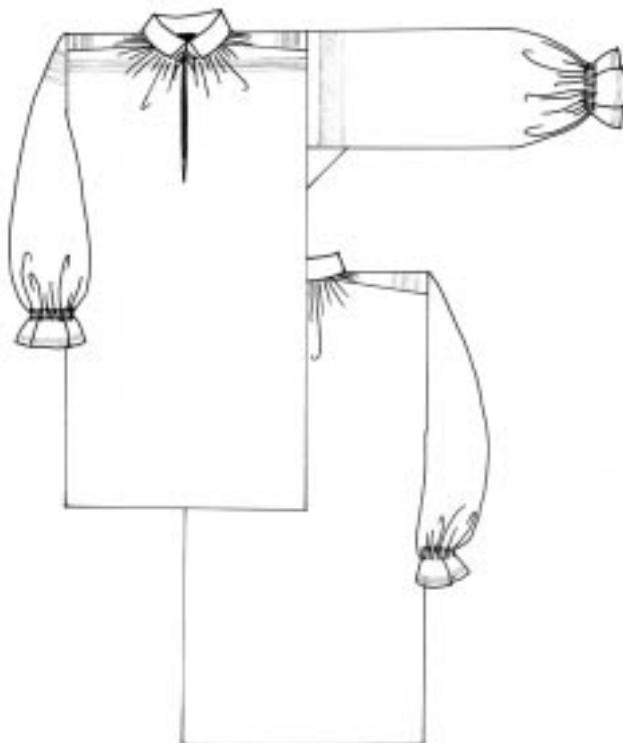
gélius” ties ausimis abiejose veido pusėse. Kasoms pastorinti įpindavo tamsiai mėlynus, tamsiai žalius ar juodus aksominius kaspinus, kuriu jau XVIII a. įsigydavo iš keliaujančių prekeivii. Taip pat įpindavo austas juosteles ir net spalvotų siūlų pluoštus. Kartais kaspinu tik perrišama galva po kasomis, sudėtomis vainiku. Plaukus merginos dabino žalumynais, gélémis ar iš jų pintais vainikais.⁵ Apie nuotakos ir jaunamartės galvos dangą galima spręsti tik iš rašytinių šaltinių⁶ ir E. Gizevijaus piešinių (1 pav.). Pagal nusistovėjusią tradiciją ištakėjusi moteris visuomet turėjo dengti plaukus. Vienas seniausiu (jau nuo XI–XII a.) Lietuvos moterų galvos apdangalų – nuometas. Iš istorinių šaltinių galima spręsti, jog Mažojoje Lietuvoje apie XIX a. vidurį šis stačiakampio formos galvos apdangalas išnyko, o jo rišimo būdai taip pat užmiršti. Greta nuometų

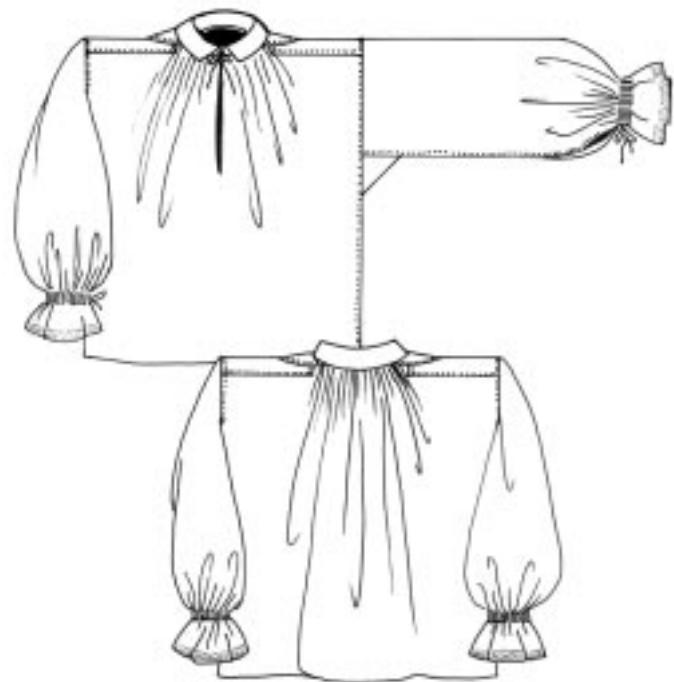
7 pav. Marškiniai (brėžinys). XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia. Linas. Siuvinėjimas.
Ilgis – 119 cm. Mažoji Lietuva.
LNM EMO 1225.

8 pav. Lietuvininkė tautiniai drabužiai. Dail. F. Kesleris.
1836 m. Iš: Laima. Taschenbuch auf das Jahr 1836.
– Hrsg. von C. Roose. Tilse.

9 pav. Marškiniai (brėžinys). XIX a. pirmoji pusė. Linas.
Ilgis – 73 cm. Ragainės apylinkės. LNM EMO 97.

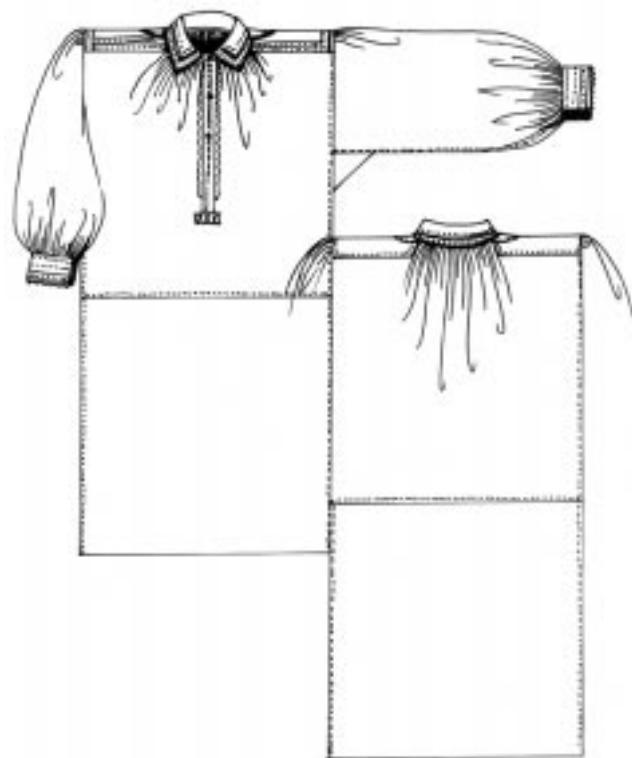

10 pav. Marškiniai papetės, prymarškiniai (brėžinys).
XIX a. Linas. Ilgis – 63 cm. Mažoji Lietuva.
LNM EMO 1220.

populiarios buvo iš audinių siūtos, siuvinėtos arba megztos kepurėlės ir patogios ryšeti skarelės, o tai galėjo pa-
greitinti archaijisko nuometo išnykimą.

Daugiau duomenų turime apie XVII a. – XIX a. kepurė-
les. Dažnai minimi lankeliai, kurie galėjo būti naudojami
kepurėlių formai palaikyti. Tyrinėtojų nuomone, kepurėlių
forma nepakito nuo pat XVII a. Kaip jas siūdavo, galima
spresti iš autentiško XIX a. pirmosios pusės pavyzdžio (2
pav.). Imamos dvi skirtingų formų audinio atraižos: viena
siaura ir ilga – priekinei kepurėlės daliai, kita beveik kvad-
ratinė – iš jos, paraukus priešpriešinius skiautės kraštus,
suformuojama kepurėlės išgaubtoji dalis. Drobinė įvairiaus
siuvinėjimo būdais baltai siuvinėta kepurėlė ypač puošni.
Gausiai ornamentuota eilėmis komponuotais stilizuotais
augaliniais motyvais kepurėlė galėjo būti ir nedengiama
(3 pav.). Tačiau minima, jog jau XVII a. kepurėlėmis buvo
dedamasi po šydu ar virš jo. Šydą vėliau galėjo pakeisti
skarelės. XIX a. pabaigoje baltos kepurėlės pasitaikyda-
vo retai, buvo dedamos tik po skarele. O tamsių spalvų
(dažniausiai juodos) kepurėlės dévētos be skarelių.

Jau nuo XVII a. Mažosios Lietuvos moterys plaukus
gobdavo lininėmis, vėliau – ir medvilninėmis skaromis
(*skepetomis*) ir skarelémis (*raiščiais*). (Žemaitijoje papli-
tė tie patys pavadinimai.) Yra žinių, jog gobiamasis buvo
vien tik skarele, arba ja buvo rišamas ant kepurėlių ir po
jomis, taip pat virš mažesnių raiščių. Apie skarelių ry-
šėjimo būdus nedaug žinoma.⁷ Iš XVIII a. pabaigos –
XIX a. pradžios autentiškos mežiagos paaškėja, kad bal-

11 pav. Marškiniai (brézinys). 1905 m. Medvilnė. Ilgis – 112 cm.
Šilutės r. Svencelės k. LNM EMO 2693/2.

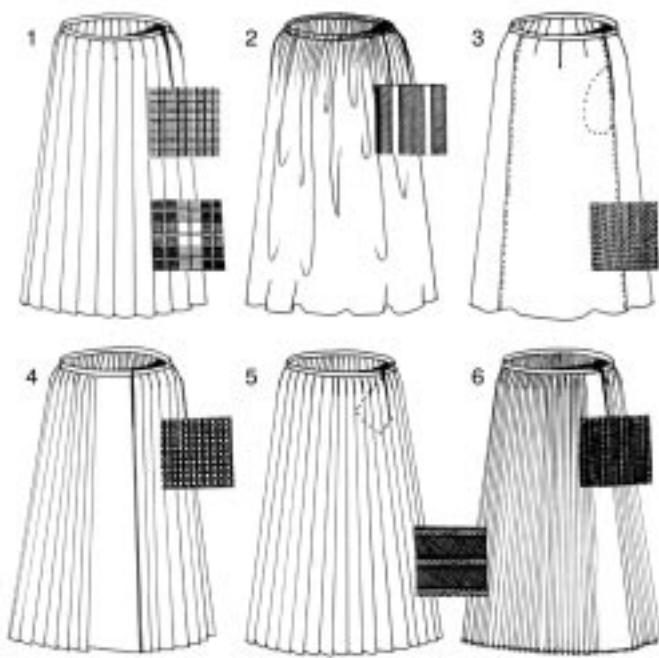

12 pav. Viršuje: liemenė (brézinys). XIX a. Aksomas.
Ilgis (nugaroje) 43 cm. Mažoji Lietuva. LNM EMA 430.
Viduryje: liemenė (brézinys). XIX a. pabaiga. Medvilnė, vilna.
Ilgis (nugaroje) 39 cm. Šilutės r. Lamsodžių k. LNM EMO 3082.
Apacioje: liemenė (brézinys). XIX a. Šilkas. Ilgis (nugaroje)
42 cm. Vietovė nežinoma. LNM EMO 1371.

tos drobinės austos dvinytai skarelės buvo siuvinėjamos
baltais ir raudonais, vėliau – rudais ar juodais siūlais (4
pav.). Stilizuoti ar geometrizuoti augaliniai raštai kom-
ponuojami skarelių kampuose arba pakraščiuose, tarp
ornamentuotos dalių ir krašto nepaliekant laisvo ploto.
Motyvai komponuojami griežtai simetriškai–veidrodiniu ar
centriniu principu. Siuvinėjama pilnuoju dygsniu arba
viengubo kryželio būdu, kuris Mažojoje Lietuvoje XVIII
a. jau plito iš Vakarų Europos šalių.⁸ Iš pradžių skarelių
dydis buvo apie 100x100 cm (1 m²), vėliau jos sumažėja
iki 64x64 cm. Kuteliais ir mezginiais buvo puošiami bal-
tų skarelių pakraščiai. Moterys gaubdavosi ir namų dar-
bo lininėmis bei medvilninėmis languotomis skarelémis,
labai panašiomis į žemaitiškas. XVIII a. iš aplinkinių di-
džiujų miestų (Rygos, Liepojos, Karaliaučiaus), kur intensyviai plėtojosi tekstilės pramonė, keliaujantys pre-

13 pav. Rytų Prūsijos moterys. XIX a. E. Gizevijaus piešinys.

14 pav. Sijonai (brežinys). Pasiuvinimas ir audinių pavyzdžiai. XIX a.

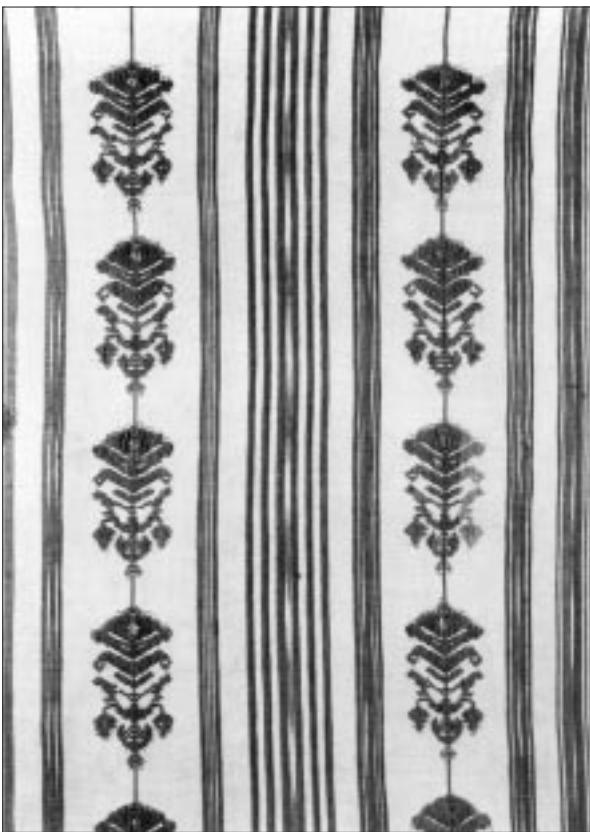
1. Klostytas, smulkiai ir stambiai languotas. Šilutės r. XIX a., XX a. EMO 3072; EMO 1529/2.
2. Rauktas, išilgadryžis. Tilžė. XIX a. pirmoji pusė. EMO 1519.
3. Kirptas kyliais, tolygiai margas. Klaipėdos r. Lapių apyl. XIX a. pabaiga – XX a. pradžia. EMO 5979.
4. Plisuotas, tolygiai margas. Klaipėdos r. Venckų apyl. XIX a. pabaiga. EMO 2691/1.
5. Plisuotas, skersadryžis. Kaunas. XX a. pirmoji pusė. EMO 8025/1.
6. Plisuotas, vienspalvis. Klaipėdos r., Giedrimai. XIX a. pabaiga. EMO 2684.

keiviai į kaimus atveždavo ir pramoninių audinių, taip pat ir šilkinių bei vilnonių skarelų, kurias pradžioje pirkosi tik turtingesnės moterys.⁹ XIX a. pirmojoje pusėje skarelės buvo vienspalvės, gana šviesios. XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje skarelų spalvos tamsios. Sodrios ir taurių koloritų dilgėlinio šilko skarelės moters aprangai suteikdavo iškilmingumo, atrodydavo prabangiai (5 pav.). Žakardinės skarelės buvo audžiamos vienspalvės, dažnai juodos, arba derinant juodą spalvą su auksinio atspalvio geltona, tamsiai oranžine, rusva, violetine, vyšnine, ruda. Ornamentas – stiliuotu žydičių rožių vainikai, koncentruoti skarų pakraščiuose. Šitokias skaras Mažosios Lietuvos miestuose pirkosi ir artimiausiu apskričių valstietės iš Žemaitijos ar Suvalkijos.

Skarelė XVIII–XIX a. buvo ne tik galvos apdangalus, bet ir tradicinio kostiumo dekoratyvinė detalė. Tieki merginos, tieki moterys trikampiu sulenktonmis skarelėmis apsvyniodavo kaklą, taip pat sukryžiuotus ties krūtine skarelės galus pakičdavo po liemene, švarkeliu, arba paliktus virš drabužio (kartais nekryžiuotus) užkičdavo už sijono juosmens¹⁰ (6 pav.).

XVII a. vilkėtus marškiniaus aprašė J. A. Brandas, užfiksuodamas pavadinimus, kurie išliko beveik nepakitę iki XIX a. Marškiniai XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje buvo puošnūs ir ilgi. Siuvami su ištisinii ir sudurtiniu stuomeniu. Viršutinė marškiniai dalis – *parpetės* – visuomet siuvama iš plonesnės drobės, apatinė – *padurkos* – iš storesnės (sterbliniai marškiniai). Tuo laikotarpiu Tilžės ir Ragainės apskričių moterys dėvėjo tunikinius marškinius su dvejopai įsiūtomis perpetėmis.¹¹ Žinomi du marškiniai siuvimo būdai. Pirmasis gana paprastas (7 pav.). Du audinio gabalai (118 cm ilgio ir 78 cm pločio) ties kaklu smarkiai paraukiami (viename jų prieš kirpimą padaroma prakirptė ančiui). Tuomet perpečių (20x24 cm) vienas kraštas taip pat paraukiamas. Sujungus stuomens ir perpečių kraštus, susiformuoja iškirptė, kur prisiuviama apykaklė arba paliekama plati iškirptė (8 pav.). Sulenkta pusiau audinio atraiža (56 x 50 cm) rankovei prisiuviama prie perpetės ir stuomens kraštų. Pažastyje (9x9 cm) įsiuviami įstrižo audinio pažastėliai.

Kiek kitaip siuvami marškiniai su horizontaliai įsiūtomis perpetėmis (9 pav.). Pirmuoju būdu siuti marškiniai būdavo platūs, o šie – siauresni. Prie kaklo iškirptės paraukimų nedaug. Įsiūtos siauros (11 cm pločio) perpetės neiškraipo stuomens (59 cm pločio) ties pe-

15 pav. Prijuostė. Kaišytinė. XIX a. pradžia.
Linas. Ilgis – 85 cm, plotis – 122 cm. Šilutės r.
LNM EMO 5365.

16 pav. Rytų Prūsijos moterys XIX a.
E. Gizevijaus piešinys.

čiais, kaip ir tiesiai prisiūtos rankovės. Tokių marškinių siuetas daug grakštesnis.

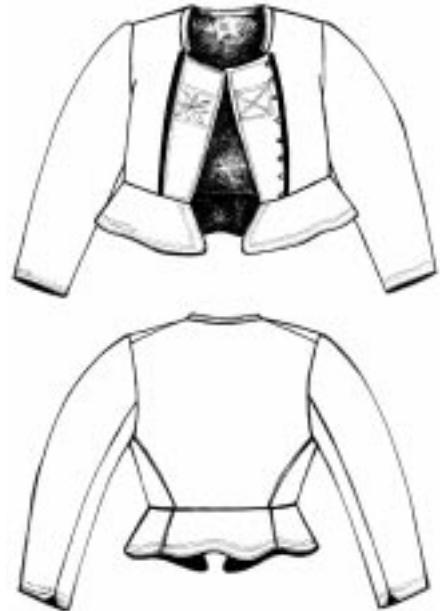
Marškinių detalės (apykaklė, perpetės, rankogaliai, rankovių viršus ir galai, net stuomens viršutinė dalis) puošiamos baltų, raudonų, geltonų ar mėlynų siūlų siuvinėjimais arba užaustais raudonais žičkais. (Žičkai – geros kokybės raudoni, mėlyni, kartais juodi medvilniniai siūlai – audinių puošybai naudoti jau XVIII a.). Geometriniai ir augaliniai ornamentai gana sudėtingi. XIX a. – XX a. pradžioje buvo vilkimi ir tradiciniai tunikiniai marškiniai su užsiūtomiems perpetėmis¹² (10 pav.). Vienų marškinių stuomuo ilgas, ištisinis, kitų – dvių dalių (durtas). Trumpi marškiniai – papetės, prymarškiniai – buvo gražiausi ir dažnai vilkimi virš ilgųjų. Siuvami su atverčiamu ir stačiu apykakle. XIX a. antrojoje pusėje tokie marškiniai buvo siuvinėjami baltais, juodais ir tamsiai rudais siūlais. XIX a. pabairoje marškiniai puošiami kukliau, dažnai tik dekoratyvinėmis dygsniuotomis siūlėmis. Kartais marškinių apykakles, perpetes, rankogaliai, krūtinėles puošdavo ir pirktais kaspinėliais (11 pav.). Kai XIX a. pabaigoje – XX a. pra-

17 pav. Lietuvinkės drabužiai, dėvėti XIX a.
viduryje. Šilutės r. LNM.

18 pav. Rytų Prūsijos moterys XIX a. E. Gizevijaus piešinys.

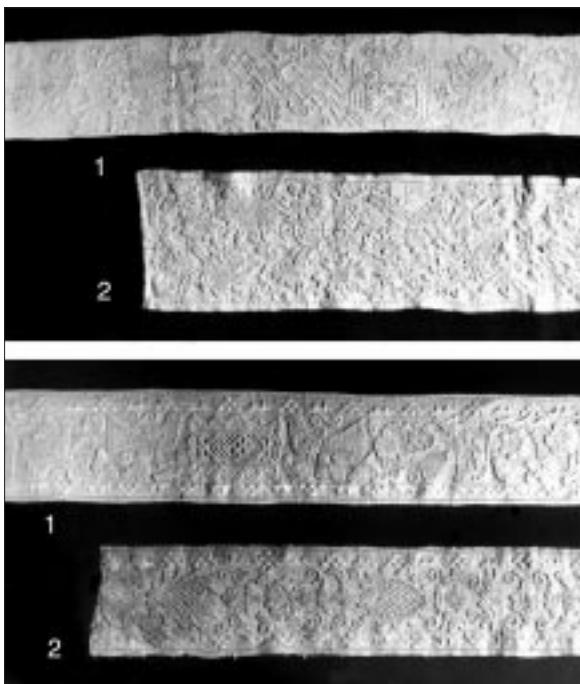

19 pav. Trumpi kailinukai (brėžinys). XX a. pirmoji pusė. Kailis. Ilgis (nugaroje) 42 cm. Kretinga. Kretingos kraštotoyros muziejus. Inv. nr. 4404.

džioje imta dėvėti miestietiškos mados palaidinės ir švarkeliai, marškiniai tampa tik apatiniu drabužiu, o jų siuvinės ypač supaprastėja.

Liemenės (vystės) XIX a. pirmojoje pusėje būdavo žalios, raudonos, juodos. Antrojoje to amžiaus pusėje buvo dėvimos namų darbo žalios, mėlynos, rudos, juodos vilnonės ir pusvilnonės liemenės. Jos buvo siuvamos ir išpirktinių vilnonių, šilkinių bei aksominių audinių. XIX a. ant-

rojoje pusėje – XIX a. pabaigoje liemenės – tik juodos aksominės, kartais su smulkiais štampuotais rašteliais geltona, raudona ar violetine spalva. Jos lengvai apspaudžia liemenį. Siūtos ir visai trumpos, tik iki juosmens, bet dažniausiai – kiek ilgesnės, kad pridengtų juosmenį (12 pav.). Liemenė dažniausiai ištisinė, kartais – ties liemeniu durta. Fasoninis sukirkimas nuo liemens ją paplatina. Kaklo iškirimas – keturkampis arba apvalus, gilus. Liemenės už-

20 pav. Perdrobulių fragmentai. XIX a. pirmoji pusė. Linas. Siuvinėjimas. Dydžiai (nuo viršaus į apačią): 225x10 cm; 170x14 cm; 249x11 cm; 85x10 cm). Šilutės kraštotoyros muziejus. Gk 232; Gk 231; Gk 237; Gk 1771.

21 pav. Rytų Prūsijos moterys. XIX a. Iš: Tamošaitis A. ir A. Lithuanian national costume. – Canada, 1979. – P. 186.

segamos sagomis arba kabutėmis. Pakraščiai sutvirtinami papildomai nusiūtomis siūlémis.¹³

Sijonų (*kedeliais* vadintų) pirmąkė *marginę* dar XVII a. aprašė T. Lepneris, M. Pretorius, J. A. Brandas. Tai – ilgas languotas audinys, kuriuo įvairiai būdais net iki XIX a. vidurio buvo apsvyniojama. Minima ir trijų keturių palų marginė, prie juosmens pasirišama juosta. XVIII a. panašių marginių dévėjimo būdą užfiksavo F. S. Bokas. Skaitydami K. Donelaitį, sužinome, jog pirmieji siūti sijonai *kedelaičiai* pasirodė lietuvininkų krašte jau XVIII a.¹⁴ O kad XIX a. pirmojoje pusėje marginė dévima kaip rauktas ar klostytas sijonas, piešiniuose užfiksavo ir E. Gizevijus. Languoti juodos ir plytinio atspalvio raudonos spalvos (stambūs langai dar suskaldyti smulkesnių dryželių pluoštais) sijonai buvo itin populiarūs (13 pav.). Moterys segėjo ir išilgai dryžuotus sijonus. Derinamos sodrios spalvos: platiems dryžiams – ruda, juoda, mėlyna, raudona; siauriems – balta, žalia, raudona. Dryžių komponavimo principas – neryški simetrija. XIX a. antrojoje pusėje sijonų siuvimas kinta, spalvos tamsėja. Šalia naminiių siūlų vis dažniau audimui naudojami pirkiniai: metmenims – juodi medvilniniai, ataudams – žalios, rudos, rusvos, tamsiai pilkos, tamsiai mėlynos, rečiau tamsiai violetinės spalvos pramoninės gamybos geros kokybės dažyti vilnoniai siūlai – *šilkvilnė*. Sijonai siuvami klostyt, klostės dažnai platėja nuo 1 cm viršuje iki 4 cm apačioje. Kiti sijonai klostyt (plisuoti) smulkiomis vienodo pločio klostelėmis. Priekyje paliekamos nuo 4 cm iki 30 cm neklostytas plotas su užsegimu per visa sijono ilgi. XIX a. antrojoje pusėje, ypač šimtmečio pabaigoje, pradėta segeti juodus sijonus (kartais su tamsiai rusvu, tamsiai žaliu, mėlynu atspalviu). Juodi sijonai dažniausiai buvo ir skersai padryžuoti trijų septynių dryželių pluoštu (žalios, mėlynos, rudos, geltonos spalvos). Smulkiai klostyt sijonai buvo dévimi dar ir po Pirmojo pasaulinio karo¹⁵ (14 pav.).

XVII a. prijuostės, manoma, buvo panašios į margines, kitos – vienspalvės baltos, raudonos, juodos. Minima, jog buvo pasirišamos po keilias. Yra duomenų, jog XVIII a. merginos pasirišdavo net po 3–6 prijuostes.¹⁶ XIX a. pirmojoje pusėje prijuostės baltos, palanguotos raudonai arba išilgai dryžuotos siaurų dryželių pluoštais, kartais su tarpuose iškaišytais augaliniais raštais; jaustą raudoną spalvą saikingai papildo mėlyna (15 pav.). Būta raudonai, žaliai ir geltonai siuvinėtų prijuosčių, kurių augaliniai ir geometriniai raštai buvo komponuojami eilėmis skersai arba išilgai (16 pav.). XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje dažniau pasitaiko išilgai dryžuotos, nestambliais raštais tolygiai margintos arba vienspalvės šilkinės prijuostės. Naminiai audiniai prijuostėms siūti vis labiau panėšėjo į pirkinius (17 pav.). Iš pradžių prijuostės buvo plačios – dvipalės, ties liemeniu rauktos, vėliau – paraukiamas mažiau arba visai neraukiamas, siauros. Jos buvo pasirišamos dar XIX a. pabaigoje.¹⁷

XVII–XIX a. dévėtos šviesių ir tamsių spalvų sermègos. Jos, kaip ir milu ar gelumbe apsiūti kailiniai, *pamuštiniai*, buvo ties liemeniu durtos, gausiai rauktos ir plačios. Ilgis – iki kelių arba iki pusiau blauzdų. Stati apykaklė. Ties pečiais rauktos, į apačią siaurėjančios rankovės. Tieki sermègų, tiek kailinių nugara puošta dekoratyviniais ornamentais (18 pav.). Dévėtos ir trumpos sermègėlės. Jos, kaip ir švarkeliai, durtos ties liemeniu ir su daugeliu klosčių. Švarkeliai buvo siuvami iš tamsiai mėlyno ar juodo vilnonio audinio.¹⁸ XX a. pirmojoje pusėje dar dévēti ir labai trumpi gelumbe apsiūti kailinukai, labai panašūs į fiksuotus E. Gizevijaus piešiniuose (19 pav.).

22 pav. Juostos. Rinktinės. XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia. Vilna, linas. Dydžiai (iš kairės): 153x5 cm, kutai 10 cm; 202x5,5 cm, kutai 15 cm; 120x2 cm; 254x6,5 cm, kutai 9 cm; 352x6,5 cm; kutai 13 cm. Pagėgių apskr. LNM EMO 8999; EMO 8995; EMO 9000; EMO 9002; EMO 9001.

23 pav. Juostos. Rinktinės. XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia. Vilna, linas, medvilnė. Dydžiai (iš kairės): 255x1,5 cm; 260x1,8 cm; 139x2,3 cm; 297x2 cm; 272x2 cm; 254x2 cm. Šilutės r. Laukupių, Petrelių, Svenčelės r. LNM EMO 578; EMO 2273; EMO 591; EMO 3009; EMO 585; EMO 1880.

24 pav. Delmonas. XIX a.
Siuvinėjimas kryželiu. 34x21 cm. Šilutė.
LNM EMO 2330.

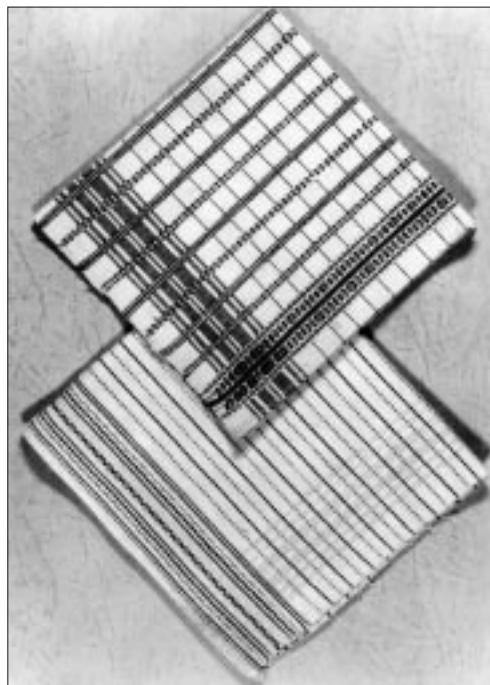

25 pav. Delmonas. 1938 m. Siuvinėjimas.
28x19 cm. Klaipėdos r. Kontvainių k.
LNM EMO 4931.

Svarbus moterų drabužio akcentas – drobulė, skotertė, ploštė. XVIII–XIX a. ikonografija liudija, jog drobulės paskirtis buvo ne vien utilitarinė, bet ir dekoratyvinė. Rašytiniuose šaltiniuose minima, kad drobulių pakraščiai ir kampai buvo puošti siuvinėjimais ar spalvotais užaudimais. Galai apsiūti pinikais su kutais.¹⁹

XIX a. pirmojoje pusėje drobulės buvo stačiakampės formos, dvipalės, iki 255 cm ilgio. Dvi apie 70 cm pločio palas jungė 10–16 cm pločio *perdrobulis*. Jis gausiai puoštas meniškais geometriniais, stilizuotais augaliniais ir gyvūniniais ornamentais (20 pav.), dailiai išsiuvinėtais jvairiu dygsnių deriniais. Perdrobulio vidurys dažniausiai išryškintas. Tai padėdavo greitai ir tvarkingai apsigobti drobule. O iš to, jog balta lininė drobulė dažniau dėvima kaip šalis arba ir žiemą virš kailinių, sermėgosi ar švarkelio (21 pav.), galime spręsti apie jos dekoratyvinę paskirtį. XIX a. antrojoje pusėje drobule jau nesigobiamą.²⁰

Nuo XVII a. pabaigos iki pat XIX a. pabaigos populiaros buvo plačios juostos, kuriomis persirišamas juosmuo. Jos rišamos virš kailinių, sermėgų ir švarkelių (22 pav.). Apie XIX a. vidurį plačiomis juostomis ryšima rečiau, o siauros naudojamos net iki XX a. pradžios. Siauros juostelės *rištuvali* buvo skirtos ne tik apsiuosti, bet ir prijuosteit, sijonui, pakabinamoms kišenėms – *delmonams* – parišti. Kojinėms parišti taip pat naudotos juostelės *pakelaitės*, *pakeliukės*. Pajūrio moterys vėjuotomis dienomis kelių aukštyste susirišdavo sijonus (23 pav.). Siauros (1–2,5 cm) ir plačios (iki 7 cm) rinktinės juostos austos iš lininių ir vilnonių arba tik vilnonių siūlų. Plačios rinktinės (viengubinės ir dvigubinės) juostos buvo audžiamos reikiamo ilgio, su gausiais ir puošniais kutais. Siauros – labai ilgos, jos buvo karpomos. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje plačiųjų juostų vyraujantys geometriniai ornamentai komponuojami išilgai juostos nenutrūkstamai (po vieną pagrindinį ir vieną jungiamąjį motyvą) ir nutrūkstamai (motyvai komponuojami poromis, su skersiniu padalijimu). Vėliau siauros juostelės buvo audžiamos dvejopai: nesudėtingo ornamento (tik du motyvai) ir daugiaraštės, vadinamios *šimtaraštės* (iki 30 skirtingų retais tarpais pasikartojančių motyvų). Dažnai siaurose juostose motyvai dvigubinami. Randama įaustų dainų posmų, palinkėjimų. Seniau austų juostų fonas šviesus, vėliau tamsus – juodas, tam-siai mėlynas, raudonas ar žalias. Raštui parenkama kuri nors kita daugiau ar mažiau contrastinga fonui spalva. Derinamos ir dvi spalvos, kurios raštą padalija išilgai (pavyzdžiu, žalia su raudona, violetinė su raudona). Kaip né viena

26 pav. Nosinės. XIX a. Linas, medvilnė. Dimai. 4 nitys. Dydžiai (iš viršaus): 45x42 cm; 44,5x48 cm. Šilutės r. Montvydu, Lankupių k. LNM EMO 1878, EMO 3325.

27 pav. Tilžės lietuvininkė. LNM Atv 1903.

kita drabužių dalis, juosta buvo glaudžiai susijusi su vestuvinėmis apeigomis, dovanojama.²¹ XX a. pirmojoje pusėje juostos jau nebeaudžiamos.²²

Neatsiejama lietuvininkų kostumo dalis buvo prie juosmens nešiojama kabanti puošni kišenė – *delmonas* (XVII a. vadintas *kolyta*, nuo XVIII a. *delmonu*) įvairiomis smulkmenomis susidėti. Pasiūriamas juosteles dešinėje pusėje po prijuoste ar viršuje jos. Kartais ir virš kailinių (24, 25 pav.). Delmonai siūti iš tamsių vienos spalvos audinių (aksomo, gelumbės, velveto, satino). Dažniausiai stačiakampės formos (būta ir kitokių) su viena ar dvemis kišenėmis. Gausiai puošti stilizuotų augalijos ir gyvūnijos motyvų kompozicijomis. Kartais įkomponuojami ir savininkės inicialai, datos. Siuvinėjami spalvingais vilnoniais ir *skaistgijų* siūlais (t.y. geros kokybės pramoniniais vilnoniais siūlais, dažomais įvairiomis spalvomis lygiai, taip pat su atspalviais nuo šviesiausio iki tamsiausio), stiklo karoliukais. Kraštai visuomet apsiuvami kitos ryškesnės spalvos audiniu, aksomo ar šilko kaspinėliais. Delmonai užveriami ant juostelės arba prisiuvami. Vyresnės moterys delmonus turėjo dar ir po paskutiniojo karo.²³

Atrodytų, nelengva pastebėti tokią smulkmeną kaip nosinė. Tačiau baltos, raudonai siuvinėtos ir keturnyčiais dimais austos nosinės dažnai vaizduojamos XVIII–XIX a. ikonografijoje. Matyt, no-

sinės ne visuomet buvo slepiamos delmone šalia kitų smulkmenų (26 pav.).

XIX a. pirmojoje pusėje mezgamos ir mūvimos kumštinės pirštinės, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje – jau ir pirštuotos. Jos itin įvairių raštu ir gražiai suderintų spalvų. Geometriniai raštai, augalijos ir gyvūnijos motyvai (violetinės, rudos, raudonos, žalios spalvos) dažniausiai įmezgami baltame, kartais juodame, rudame fone. Paplitęs Mažojoje Lietuvoje stilizuotas žydinčio augalo motyvas išmezgamas viršutinėje pirštinės dalyje, o delnas ir pirštai tolygiai marginami smulkiais rašteliais. Pirštinės būdavo ir ilgu, ir trumpu riešeliu. Kad nebūtų šalta riešui, kartu su pirštinėmis mūvėtos dar riešinės, *rankelkos*, kurios būdavo įvairių spalvų skersai dryžuotos ar vienspalvės su įmegztais stiklo karoliukais.²⁴

XVII a. – XIX a. pirmojoje pusėje moterys koju blaždas vynojo autais arba movėsi mėlynos, žaliros, geltonos ar raudonos spalvos *blaždines* – *aukles*. XVIII a. jau minimos puskojinės ir kojinės, kurios iki XX a. buvo mezgamos raštuotos ir spalvingos, taip pat balto iš vilnonių ir lininių siūlų. Nebemezgamos atsiradus pirktinėms. Moterys vaikščiojo apsiavusios vyžomis, naganėmis. Buktos ir plati medinės klumpės imtos avéti nuo XVIII a. Išeiginis apavas XIX a. – odiniai bateliai.²⁵

XIX a. pabaigoje daugelis kaimo moterų, pažeiktos miesto dėvėsenos, jau dévi tamsių spalvų arba tik juodus drabužius, siūtus iš naminių ir pirkinių audinių. Tradicių laikosi tik pavienės vyresnio amžiaus moterys.

Mažosios Lietuvos tradicinis kostiumas, galutinai susiformavęs apie XVIII a. pabaigą, beveik nekisdamas išliko iki XIX a. vidurio. Nuo XIX a. vidurio, sustiprėjus germanizacijai, sustiprėjo ir pietinius *surinkimininkų* judėjimas, skatinęs uždarumą ir atsiribojimą nuo pasaulietinių reikalų. Valstiečių drabužiai émė tamsėti.

Išeitis buvo tik viena – atgaivinti tautinę savimonę. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pažangioji inteligentija susirūpino tautiniu ir kultūriniu atgimimu. Tuo metu specialistai profesionalai sukurė retrospektyviai modeliuotą tautinį kostiumą²⁶ (27 pav.).

NUORODOS:

1. Merkinė R. Etninė kultūra ir lietuvybės simboliai // Etninė kultūra ir tautinis atgimimas. – Vilnius, 1994. – P. 55.
2. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 7. – Vilnius, 1981. – P. 338.
3. Stukėnaitė-Decikienė P. Etnografijos reikalai Vilniaus krašte. 1. Lietuvių mokslo draugijos muziejus // Gimtasai kraštas. – 1941, Nr. 1–2, p. 149.

4. Vyšniauskaitė A. Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose. – Vilnius, 1994. – P. 75, 81, 84, 102, 104, 114, 176.
5. Šidišienė I. Lietuvinkų apranga XVII a. – XX a. pirmojoje pusėje (tradicija ir retrospekcija) // Lietuvinkų kraštas (monografija). – Kaunas, 1995. – P. 553–554.
6. Ten pat. – P. 554.
7. Ten pat. – P. 556.
8. Gaigalienė L. XVI a. – XIX a. siuviniai (katalogas). – Vilnius, 1988. – P. 5–6.
9. Dundulienė P. Drabužiai // Lietuvių etnografija. – Vilnius, 1982. – P. 151.
10. Balčikonis J., Bernotienė S., Kairiūkštystė–Jacinienė H., Mikėnaitė A. Lietuvių liaudies menas. Drabužiai. – Vilnius, 1974.
11. Bernotienė S. Klaipėdiečių drabužiai // Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr. – Vilnius, 1974. – P. 12.
12. Mastonytė M. Drabužiai // Lietuvių etnografijos bruožai. – Vilnius, 1964. – P. 343.
13. Bernotienė S. Klaipėdiečių drabužiai. – P. 13.
14. Šidišienė I. Min. veik. – P. 566.
15. Bernotienė S. Min. veik. – P. 13.
16. Šidišienė I. Min. veik. – P. 561–566.
17. Bernotienė S. Min. veik. – P. 13.
18. Šidišienė I. Min. veik. – P. 566–567.
19. Ten pat. – P. 567.
20. Aleknienė D. XIX a. Mažosios Lietuvos perdrobuliai // Etnografija. Metraštis. – T. 2–3. – Vilnius, 1992–1993. – P. 7–13.
21. Tumėnas V. Mažosios Lietuvos juostos // Lietuvinkų kraštatas. – Kaunas, 1995. – P. 609–623.
22. Bernotienė S. Min. veik. – P. 13.
23. Matulienė E. Delmonai – lietuvininkų puošmena // Lietuvinkų kraštatas (monografija). – Kaunas, 1995. – P. 595–608.
24. Bernotienė S. Min. veik. – P. 14.
25. Šidišienė I. Min. veik. – P. 570–571.
26. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – T. 7. – P. 340.

The clothes worn by the Lietuvinkai women in the 19th century

Ona Danutė ALEKNIENĖ

The Lower Nemunas and both sides of the Prieglius river were settled by the Lietuvinkai – western Lithuanians. This is a historical area called Lithuania Minor, since the 16th century. For several centuries it was subject to Germany. Recently the major part of the territory belongs to Russia. The history of the region of the Lietuvinkai is complicated and tragic. However, though damaged and devastated throughout the period of long centuries the culture of Lithuania Minor retained its traces. A great many instances of cultural and everyday life have been described and fixed in the writings of the advanced German and Lithuanian cultural workers of the 17th–20th centuries. A vast amount of data on the clothes of the Lietuvinkai, particularly on those of women, of the end of the 18th and of the 19th centuries is available. Besides the facts from written sources we have drawings of Prætorius, Norblin, Gisevius as well as those of others.

The traditional costume of the Lietuvinkai women was ultimately formed between the end of the 18th and the first half of the 19th centuries. At the turn of the 20th century the costume was considerably influenced by the regulations of the Reformed Church.

The entire outfit of the Lietuvinkai women consisted

of a head-dress, shirt, skirt, vest, apron, waistband, sheepskin coat or jacket, kerchief or a head-dress called *drobulé* and footwear. The most characteristic feature of the costume was an especially decorative handbag (a small hanging pocket) called *delmonas* which was fastened at the side or front of the waistband. The dress of the Lietuvinkai women was similar to that of the Žemaičiai. The originality of the costume is distinguished by the manner of wearing it, by its choice, varied combinations of colours and peculiar ornamentation. The dress is characteristic of a subtle simplicity, moderation, dignity, high artistic value. Much attention was drawn to the head-dress as well as to coiffures. Heads of unmarried women used to be adorned by ribbons and flowers. Married women used to wear little caps kerchiefs and head-dresses called *nuometas* (a symbol prominent in the rites of initiation of the status of a married woman). Kerchiefs used to be worn as decorative head-pieces of the costumes.

Shirts were made of varied length at different periods of time. One shirt or two for once used to be put on. At the end of the 19th century shirts tended to be worn as underwears. They were adorned with woven-on patterns and embroidery.

Vests were short, close to body, and made of homespun linen or industrial fabrics (velvet, wool, silk).

The earliest skirts contained combinations of two colours (black and brick red), large checks, vertical stripes, and they were rich in colours. They were puckered or pleated.

In the second half of the 19th century skirts tended to become darker in colour (black contrasting with tints of some other kind of colour), and they had narrow pleats. They were buttoned at the fronts.

In the first half of the 19th century linen aprons were woven of light-coloured cloth. They were with vertical stripes. At the same time silk aprons were worn by richer women. At the beginning of the period investigated the aprons were of large width and puckered.

A head-piece called *drobulé* together with a decoratively embroidered shawl called *perdrobulé* and worn over the shoulders was frequent among women. With time, the utilitarian destination of this head-dress came to be merely decorative.

The so-called *sermėga* (coarse homespun over-coats), sheepskin coats and jackets used to be girded with wide sashes around the waist. In the second half of the century sashes tended to become more narrow and were used to fasten skirts, aprons, stockings and *delmonai*.

Hands were protected from cold by patterned gloves while wrists by *riešinės*. Women's feet used to be wrapped in foot-cloths. Patterned stockings or those of a single colour used to be worn by women.

The most typical footwear was solid wooden shoes called *klumpės*, *naginės* (kind of a sandal made of a single peace of leather), *vyžos* (bast-shoes) used to be worn as well. In the 19th century leather shoes were worn by richer women.

In the second half of the 19th century, with the spread of germanization in Lithuania Minor as well as under the influence of the church a distinct change in the clothes was evident. Colours came to be darker. Women used to dress themselves solely in dark. Then, the time for the revival of the national consciousness was to come.

SMALININKAI

Viktoras VITKUS

Istorija

Manoma, kad pirmoji „smalos varytojų“ gyvenvietė dabartinių Smalininkų vietoje buvo jau XV a. pradžioje.

Po Melno taikos (1422), padalijusios lietuvių žemes į dvi dalis, Smalininkai liko Prūsijos pusėje.

1709–1710 m. prasidėjo smarkus Mažosios Lietuvos vokietinimas. Tų metų maras ištuštino daug sodybų, mirė apie 160 000 lietuvių – daugiau kaip pusė krašto gyventojų. Po maro valdžia atkélé apie 3000 vokiečių kolonistų. 1739 m. Brandenburgo ministras Kunheimas sudarė slaptą planą, kaip vokietinti lietuvius. Jie nuo mažens privalėjo mokyti vokiškai. Tokį spaudimą patyrė ir Smalininkai. Tačiau miegelis septynis amžius išsaugojo lietuvių kalbą ir kultūrą, tauotosaką ir audinių ornamentiką.

Liudvikas Kondratovičius, Vladislavo Sirokomlės slapyvardžiu pasirašinėjęs baltarusių kilmės lenkiškai rašęs poetas ir istorijos tyrinėtojas, 1829 m. aplankė daug gyvenviečių prie Nemuno. Jis rašė, kad Smalininkai – tai mažas prūsiškas kaimas. Ne tik kaimiečių, bet ir čia gyvenančių vokiečių pirklių trobos iš medžio surėstos, šiaudais dengtos. Bet tos trobos plačiais langais, gražiais medžiais apsodintos, prie kiekvienos platus ir švariai nušluotas kiemas. Čionykščiai gyventojai – vieni pirkliai, kiti kaimiečiai, kadaise činšinai, šiandien savininkams išsimokėję, gyvena savo žemėje. Žmonės gražūs, visų veidai raudoni, giedri, net senatvė tarytum malonina jų veidus, užuot įspaudusi savo liūdną žymę.

1919 m., sudarius Versalio taikos sutartį, Klaipėdos kraštas atiteko nepriklausomai Lietuvai, „nes čia dauguma gyventojų pagal kilmę ir kalbą yra lietuvių“ (Prancūzijos prezidentas A. Clemenceau). 1923 m. įvyko gerai organizuotas lietuvių sukiliimas prieš prancūzų įgulas ir agresyvėjančius vokiečius. Sukilio pergalė buvo apvainikuota Paryžiaus konvencija: šalys, laimėjusios pasaulinį karą, pripažino Klaipėdos kraštą Lietuvai. Smalininkai tampa Lietuvos pasienio miestu.

Telšių vyskupijos pastangomis 1932 m. iš ūkininko S. Žilaičio nupirktas namas, kuriame buvo įrengta katalikų koplyčia. Kunigo Juozapo Petkaus rūpesčiu 1934–1935 m. ji suremontuota, paaukštinta, įrengta vieta chorui, įsigytas varpas, liturginių daiktų. 1935 m. pašventinta mūrinė šv. Juozapo bažnyčia. Ji stačiakampio plano, su bokšteliu.

Iki 1950 m. Smalininkai buvo valsčiaus centras.

Plačią ir išsamią medžiagą apie Smalininkus surinko kraštotyrininkas A. Čečkauskas.

Uostas

Miestelyje prie Nemuno buvęs uostas. Smalininkų gyventoja Anė Karvelienė pasakojo, kad iš tévų girdėjo, jog

uostas buvo vadinas Ovingiu (iš vokiečių kalbos). Jį pradėjo kasti 1883 m. Dirbo rankomis. Akmenis vežė iš Antšvenčių. Žemė vežta irgi iš kitur. 1885 m. buvo baigtas 400 m ilgio pylimas. Uoste žiemodavo baidokai. Prie uosto buvo viešbutis ir restoranas – prašmatniems asmenims, taip pat karčema – prasčiokams.

Prieškarinėje Lietuvoje tarp prieplaukų, naudojamų smulkiai siuntų pervežimui, minimi ir Smalininkai. Kauno, Smalininkų ir Klaipėdos vidaus laivininkystės uostai tiko ir prekybai platesniu mastu. 1934–1938 m. pradėta rūpintis Nemuno vagos nuo Kauno iki Smalininkų gilinimu bei sutvarkymu. 1937 m. per Smalininkų uostą plukdyta 154000 tonų prekių. Svarbi veiklos šaka buvo sielių plukdymas.

Buvusi geležinkelio stotis (Stoties g. 4).

Geležinkelio stotis su buvusiu uostu jungé Stoties gatvę.

Vandens matavimo stotis

Pirmosios Nemuno vandens matavimo stotys įrengtos 1803–1805 m., kai vokiečių–rusų komisija, vadovaujama I. A. Eytelveino, tyrė Nemuno pasienio ruožą tarp Gardino ir Smalininkų. Tada veikė 13 stočių.

Reguliarūs Nemuno žemupio stebėjimai pradėti 1811 m. Smalininkuose, Tilžėje, Seliuose ir Rusnėje. Pirmajį observacijos taloną pasirašė muitinės kasos kontrolierius Butrimus. Pastovi matuoklė įrengta 1812 m. Tilžės vandens kelių rajono valdininkas Werneris nustatė pradinį lygį 35 pėdom žemiau tam tikros muitinės namų fasado briaunos.

1915–1918 m. vokiečiai tyrė vandens kelią iš Baltijos jūros į Dneprą. Nemune tarp Ščiaros ir Smalininkų veikė 60 stočių.

1924–1926 m. Smalininkų vandens matavimo stotyje pastatytas bokšteliš. Dar ir dabar vietiniai gyventojai svečiams rodo potvynių lygių atžymas ant bokštelišo.

Prekyba ir pramonė

Įsikūrus uostui, pagyvėjo prekyba. XIX a. čia veikė stiklo fabrikas ir 3 knygynai, vyko prekymečiai. 1923 m. įsteigta

muitinė, per kurią Lietuva prekiavo su Vokietija. Veikė 3 platinės, durpių įmonė, malūnas, 2 lentpjūvės, laivų statybos įmonė, vaistinė.

1935 m. duomenimis, miestelyje triskart per metus vykdavo galviju, arklių turgus. Tais metais Smalininkuose buvo 5 viešbučiai bei 2 restoranai. 1935 m. Smalininkų įmonių ir įstaigų sąraše dar randame paminėtas dviračių, galanterijos ir manufaktūros parduotuvės, kelias ekspedicijos ir transporto kontoras, kepyklą, lentpjūvę, malūną. Buvo prekiavama ir miško medžiagomis. Veikė bankas. Įdomios savininkų pavardės. Tarp grynai vokiškų ir žydiškų yra ir suvokietintų lietuviškų (Jakomet, Loewrigkait, Weischvil, Gerull, Vitkat, Marušat, Kuprait).

Architektūra

Gyvenvietė pradėjo augti įrengus uostą. Iki šiol išliko grindinys, vedantis nuo uosto krantinės į buvusią siaurojo geležinkelio stotį. Iki miestelio éjo privataus siaurojo geležinkelio ruožas Pagėgiai–Smalininkai (55,7 km).

Uosto kompleksas buvo viso miestelio dominantė. Teritorijoje liko pamatai bei pamatu fragmentai. Apie buvusius pastatus būtina surinkti papildomą istorinę medžiagą. Ne toli buvo įsikūrusi muitinė.

Miestelio linijinę struktūrą pabrėžia magistralė, nutjsusi daugiau kaip du kilometrus. Namai statyti daugiausia išilgai gatvės. Yra ir pastatų, stovinčių galu į gatvę. Namai daugiausia dvių aukštų, mūriniai, su ertkiais, aplikacioniais moderno stiliaus fasadais.

Dauguma stogų dabar dvišlaičiai, dengti šiferiu. Anksčiau 90 proc. stogų buvo dengti olandiško tipo čerpémis. Dabar tokiai stogai, išskaitant ūkinus pastatus, yra apie 20 proc. Yra ir laužyto tipo stogai (Nemuno g. 1). Z. Glogeris vadino juos prūsus stogais. Jie būdingi Mažajai Lietuvai. Du rys dažniausiai filinginės. Langai įvairūs. Yra segmentinių (nuo dvių iki šešių perskyru).

Išskirtinas namo Nemuno g. 37 balkonas su kalto metalo dekoratyvinėmis (augalinis ornamentas) konstrukcijomis. Néra kronsteinų. Tai būdinga vokiškajam stiliumi.

Verta būtų atskirai patyrinėti gyvenamuju namų interjerus. Reikia pažymeti, kad išliko dar daug koklinių krosnių.

Buvusi mokykla (Nemuno g. 30).

Mokyklos ūkinis pastatas.

Gyvenamasis namas Nemuno g. 37.

Paminklinis akmuo prie gyvenamojo namo Nemuno g. 38.
Užrašas ant akmens: 1914 X 18.

Gyvenamasis namas Parko g. 1.
Fotografas Sigitas Koncevycius (1997 m.)

Nemuno g. 16 bute (savininkas p. Masijauskas) dekoratyvinius krosnies koklius puošia marinistinės tematikos ornamentai.

Šiandien pastatų susidėvėjimo rodiklis – apie 40 proc. Nykimo procesą galima stabdyti. Viena iš problemų – nėra vandens surinkimo latakų ir lietvamzdžių sistemų arba jos susidėvėjė. Vis dėlto dar įmanoma atpažinti čia buvus įvairias įstaigas bei visuomeninės paskirties pastatus (kirchė, muitinė, vaistinė, mokykla, parduotuvė ir t.t.) Galima spėlioti, kodėl kai kurie pastatai buvo tinkuojami skubomis. Gal norėta užtrinti vokiškos kultūros pėdsakus?

Dabar pastebima svetimkūnių brovimas (Nemuno g. 19 prekybos kioskas). Darko visumą kai kurių pastatų spalvos. Nepageidautinas būtų naujų parduotuvii su kosmopolitiniais eksterjerais kūrimasis.

Atskirai reikėtų paminėti ūkinės paskirties pastatus. Jie dar pakankamai autentiški. Yra pastatų su fachverkais.

Daugiau tyrinėtojų démesio susilaukė buvusios mokyklas ir buvusios geležinkelio stoties pastatai. Architektas Vytautas Kugevičius ir inžinierius Kęstutis Linkus teigia, kad 1924 m. statytas mokyklos pastatas yra vienas iš pačių vertingiausių visame miestelyje. Pastato eksterjere ryškūs rationalaus, griežto moderno ir neobaroko stilistikos bruožai. Jis gan vykusiai reintegruotas į aplinką. Saugotinas visas pastato eksterjeras (tūris, stogo formų, angų sistema, dekoras), plano konfigūracija, salės erdvė, autentiškieji įrango elementai, pagalbinis ūkio pastatas, sklypo erdvė.

Buvusios stoties pastatas – mūrinis, vieno aukšto, su mansarda. Pastato išorėje pakeitimų nedaug: vietoje pagrindinių jėjimų įrengti langai, o abipus jų buvę siauri langai užmūryti, šoninės durys sumažintos, nugriautas žemas prieštatas iš rytų pusės. Pagrindiniame fasade yra užrašas gotišku šriftu „Schmallenberg“.

Toliau tirtini pastatai Nemuno g. 1, 3, 12, 21, 33, 38, 45, 49, 51, Kranto g. 2, 4, Stoties g. 1, Parko g. 48. Dauguma jų statyti 1900–1940 m.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

1. Visa Lietuva. – Kaunas, 1925.
2. Informacinė knyga. – Kaunas, 1934.

3. Kolupaila S. Mūsų vandens keliai. – Kaunas, 1938. – P. 47.
4. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – T. 10. – Vilnius, 1983. – P. 256.
5. Janulaitis K. Nemunu per Lietuvą (rusų k.) – Vilnius, 1979.
6. Kryževičius V. Lietuvos privilegijuotieji miestai. – Vilnius, 1981.
7. Jurginis J., Šidlauskas A. Kraštas ir žmonės. – Vilnius, 1983. – P. 160–162.
8. Antanaitis B. Nemunas teka // Moksleivis. – 1983, Nr. 6, p. 18–19.
9. Anės Karvelienės pasakojimas (1986 m.).
10. Tarybų Lietuvos enciklopedija. – T. 4. – 1988. – P. 46.
11. Kvilklys B. Mūsų Lietuva. – T. 1. – Vilnius, 1989.
12. Šilas V., Sambora H. Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakai. – Vilnius, 1990.
13. Miškinis A. Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis. – Vilnius, 1991.
14. Brezgys V., Lapinskas J., Niunka V., Jucys G. Pagrindinės architektūrinės statinių detalės. – Vilnius, 1992.
15. Terminų, susijusių su kultūros paveldo objektais, žodynas. – Vilnius, 1992.
16. Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923–1939. – Vilnius, 1992.
17. Lietuva. – T. 15. – Vilnius, 1991.
18. Vaškelis K. Turisto atlasas. – Vilnius, 1994.
19. Paminklotvarkos eksperto inžinieriaus Kęstučio Linkaus pažyma „Dėl kultūros paveldo objekto pastato Jurbarko r. Smalininkuose Stoties g. Nr. 4 (buv. geležinkelio stotis)“. – Smalininkai, 1994 02 09.
20. Smalininkų mokyklos paminklosauginės ekspertizės aktas. Parengė paminklotvarkos ekspertai: architektas Vytautas Kugevičius, inžinierius Kęstutis Linkus. – Smalininkai, 1994 03 09.
21. Smalininkų vandens matavimo stoties aprašas. Parengė Kultūros paveldo centro vyresnioji istorikė O. Stasiukaitienė. – 1998 10 05.

SMALININKAI

Viktoras VITKUS

A town in western Lithuania is depicted by Viktoras Vitkus, a specialist for monuments protection. It is the town of Smalininkai that for a long period of time was subordinated to Germany, and after the World War I along with the Klaipėda region it was attached to Lithuania again. Here, the traces of diverse cultures are distinct. A number of valuable buildings that are in need of protection could be found there. This town, situated by the Lower Nemunas, once had a harbour and a station for measuring water.

Liaudies menas Lenkijoje: paveldo problemos

Aleksanderis BŁACHOWSKIS

Kultūros ir meno instituto 1999 m. balandžio 29 d. Vilniuje surengtoje konferencijoje „Primityvumas mene” meno istorikas ir etnologas iš Lenkijos dr. Aleksanderis Błachowskis skaitė pranešimą „Liaudies primityvų indėlis į tautos meninę kultūrą Lenkijoje”. Tema mus sudomino, juo labiau, kad mūsų žurnale publikacijų apie lenkų liaudies meną nėra buvę. Paprašėme autorių parengti straipsnį – galbūt net pateikiant enciklopedinio pobūdžio informacijos. Ir štai gavome siuntinį iš Torunės miesto. Straipsnyje dr. A. Błachowskis labiau sutelkia dėmesį į probleminius dalykus. Visą įvairių Lenkijos sričių liaudies meno spektrą atspindi jo atsiųstos gausios iliustracijos. Dar šiek tiek apie autorių: liaudies meno klausimais rašo nuo 1954 m., yra išleidęs keliolika knygų, paskelbęs daugiau kaip 200 straipsnių, nuo 1975 m. dėsto Torunės Mikalojaus Koperniko universitete.

Analizujant liaudies meną kaip paveldą iš praėjusių amžių, jį reikia žvelgti bent dviem aspektais. Amžinosios vertybės įkūnytos konkrečiuose kūriniuose, kuriuos bejoikiu nuolaidų reikia laikyti šedevrais. Tačiau ypatingą meninę vertę turi ir ištisos meninės kūrybos šakos, kurių ištakų ir tāsos šaltinis yra liaudies kultūra. Tai originalus kai-

mo menininkų „iš Dievo malonės” įnašas į tautos meno lobyną. Čia reikia paminėti medinę sakralinę architektūrą, XVIII a. pabaigos – XIX a. vidurio medžio drožybą, to paties laikotarpio tapybą ant stiklo, popierinius karpinius namo vidui papuošti, kilimus, austus Šiaurės Lenkijoje, išeiginius drabužius, siūtus iš namie austų medžiagų,

Bažnyčios ir klebonijos ansamblis. Medinė XV a. bažnyčia. Namas ir kluonas statyti XIX a. Bliznų k. (Pietų Lenkija). A. Błachowskio nuotrauka. 1966 m.

Medinė XV–XVI a. bažnyčia. Gryvaldo k. (Pietų Lenkija).
Z. Danielako nuotrauka. Apie 1960 m.

keramines skulptūras – „pašalinę“ puodžių, jų žmonų ar dukrų kūrybą – ir t.t. Ypatingas tokią liaudies kūrybos šakų bruožas yra tai, kad jas suformuoti galéjo tiktais tradicinės kaimo kultūros sistemo. Gabiausios asmenybės tobulino stilių ir formos, o kūrybą veikė visa aplinka. Vieno kaimo, parapijos ar platesnio etnografinio regiono bendruomenė pripažindavo ir priimdavo arba atmesdavo individualius sumanyimus ir tarisi tapdavo kolektyviniu kūréju. Konkrečios aplinkos estetinis skonis, grožio kriterijai, dažnai griežtos tai-syklės „šlifavo“ formos, ir tai dabar vadiname regiono ar netgi vienos parapijos stiliaus išraiška. Tasai re-

gioninis stilius – sakysime, kostiumų ar trobos vidaus meninių elementų stilius – yra kaimo indėlis į tautos meninę kultūrą.

Dabartinę liaudies meno būklę galima vertinti keleriopai. Pateiksiu du kraštutinius požiūrius ir savajį, kuris nėra dviejų pirmujų vidurkis.

Vieniems etnologams liaudies kultūra susijusi su žemiausia socialinės raidos pakopa: tai kaimas – beraštis, tamsus, atsilikęs, tikintis magija ir burtais, beginklis prieš gamtos jėgas, žemę dirbanties senoviškai, badaujantis iki naujo derliaus ir t.t. Tokie kultūros teoretikai, matydamai kapitalistinį XX a. pabaigos kaimo ūki, galimybę mokytis, susipažinti su šiuolaikine kultūra ir kt., imai teigti, kad liaudis kaip socialinė kategorija paprasčiausiai jau nebeegzistuoja. Išvada peršasi savaiame: jeigu nėra liaudies, tai nėra ir esminiu prielaidų testi liaudies meno tradiciją. Tokio pobūdžio ortodoksinės nuomonės skelbiamas Lenkijoje jau nuo XIX a. pabaigos. Tačiau šimtmečio praktika tokio kraštutinio pessimizmo nepatvirtino.

Kiti etnologai, o dažniau regionų kultūros veikėjai yra kraštutiniai optimistai ir teigia, kad visus mégėjų kūrinėlius privalu laikyti šiuolaikiniu liaudies menu. Žodžiu „šiuolaikinis“ ženklinami įvairiausiai neapibrėžti reiškiniai. Kultūrinio gyvenimo provincijoje organizatoriai bet kokią vietinę kūrybą tapatina su liaudies

XVIII a. namai. Mušynos mstl. (Pietų Lenkija). Apie 1880 m. piešė Janas Matejko.

↑ Indas medui laikyti. Keramika. 1955 m. Franciszko Wośio darbas. Zalesė (Mažoji Lenkija). J. Świderskio nuotrauka.

← Dievo Motina. Medis. XIX a. antroji pusė. Klokockas (Vidurio Lenkija). Iš Torunės etnografijos muziejaus rinkinio. M. Kosickio nuotrauka.

↙ Kalniečių samtis avių pienui semti. Medis. XX a. Darė Stanisławas Słodyczka. Nove Bystrai (Podhalė – Tatrai). J. Świderskio nuotrauka.

tradicija. „Liaudiškumas” tarsi turėtų kelti bergždžio provincialumo vertę. Toks neišrankumas, reiškinio esmės nepaisymas irgi pateisina pesimistų išvadas.

Parašėjė turiu dar pridurti, kad kultūros sociologai skelbia, jog liaudies kultūra neišvengiamai virs masinė kultūra. Poteikstė dažniausiai tokia: liaudies kultūra įsilies į masinę kultūrą natūraliai, nes ir viena, ir antra tenkina žemės poreikius. Pateikiant tokią perspektivą, liaudies menas – jau iš anksto žeminamas ir niekinamas. Mano nuomone, masinės kultūros objektų „masinė“ gamyba yra mechaninė, mašininė, fabrikinė. Taigi – industrinė, ne manualinė kultūra. O liaudies menas – rankų darbo kultūra, kurianti originalus, ne mašinines kopijas, ir visiškai neatitinka masinės kultūros apibrėžimo.

Šiuolaikinę meninę kūrybą, besistengiančią tęsti liaudies meno tradicijas, galime papeikti už jos „mokytumą“, „glotnumą“, už tai, kad drožinėjant arba piešiant naudojamas beveik profesionalų techninėmis priemonėmis. Mums

↑ Žirklės karpiniams daryti ir Czesławos Konopkos karpiniai. Mazovija, Kurpių kraštas. A. Błachowskio nuotrauka. 1975 m.

← Paveikslas ant stiklo. XIX a. pradžia. Kašubų kraštas, Pamarys.

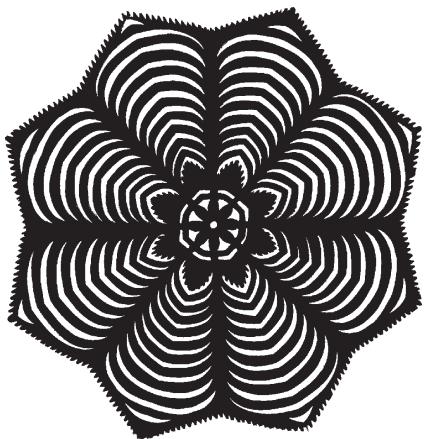
↙ Stanisława Bakuła prie savo karpinio „Miškas”. Mazovija, Kurpių kraštas. A. Błachowskio nuotrauka. 1975 m.

↘ „Paukštis”. Keramika. 1949 m. Puodžiaus Wincenty'o Kitowskio darbas. Ilžos mstl. (Vidurio Lenkija). S. Deptuszewskio nuotrauka.

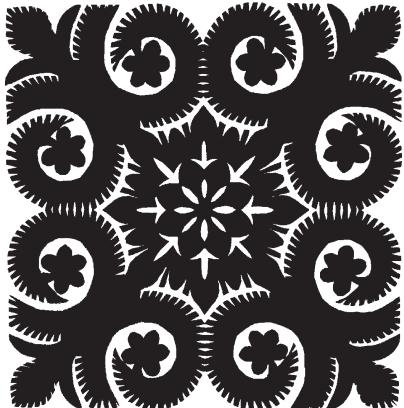
Rozalijos Skrodzko troba, išpuošta karpiniais. 1949 m.
Mazovija, Kurpių kraštas. S. Deptuszewskio nuotrauka.

Janinos Krupos karpinys „Žvaigždė“. 1978 m. Mazovija.

Stanisławos Staśkiewicz karpinys. 1960 m. Mazovija,
Kurpių kraštas.

Katarzynos Wróbel karpinys. 1978 m.
Opočno m. (Vidurio Lenkija). Iš Torunės
etnografijos muziejaus rinkinių.

gali nepatikti autoriuojančiųjų igudimas realizuojant menines idėjas, merkantiliniai tikslai, ne itin naivi, o sąmoningai pasirinkta išraiška. Tačiau tai skonio reikas, o ne objektyvūs vertės kriterijai. Nuomonė, kad liaudies kūryba primena vairo darbelius, susidaryta stebint primityvius drožinius ir paveikslus, dažniausiai sukurtus bandant pavaizduoti „savąjį“ Dievą ar šventajį globėją ir statomus į koplytėlę ar ant namų altorėlio. Tie naivūs bandymai savamoksliai, kurie dažniausiai gal tik kartą gyvenime drožinėjo figūrėlę, – tik dalis liaudies kūrybos. Gabiausiai ir labai dažnai neturtingi koplytelių raižybos meistrai (buvo ir keliaujančių dievdribių) gerai igusdavo, pasiekdavo įdomių, nors ir paprastų meninių efektų, uždarbiaudami sąmoningai ugdė savo individualų stilų. Trečia liaudies meistrų kategorija – labiausiai įgudę, kurie rinkdavosi net profesionalių skulptūrų formas. Tokie darbai vadinami liaudies baroku. Taigi figūrinę plastiką kūrė pavieniai autoriai, šis menas nebuvo visuotinis. Sakysime, išmokti tapyti buvo gana sudėtinga.

Lenkijos, kaip ir daugelio kitų šalių meno istorikai teikia pirmenybę vaizduojamajam menui, laiko jį aukštesniu už taikomaji, ne „negryną“. Tokia vertybų skalė taikoma ir liaudies menui. Šitaip žeminamas liaudies amatų ir rankdarbių meninis rangas, jų vertė. Kartu egzistuoja nerašyta nuostata senajai ir šiuolaikinė liaudies skulptūrą ir tapybą laikyti tipiškais taikomojo meno pavyzdžiais, pagal drožybos kriterijus vertinti kitas liaudies meno šakas. Tai nuveda klaidingu keliu.

Pamirštama, kad amatai ir rankdarbiai – priešingai nei vaizduojamas menas – buvo dažnas užsiemimas kiekviename šeimos ūkyje. Paminėsiu čia pynimą, audimą, išeiginio kostiumo bei namo vidaus puošybą ir t.t. Karta iš kartos paveldėdavo įgūdžius gaminti praktiskai naudojamus daiktus taip, kad jų forma būtų graži. Tačiau labai retai kas iš šeimos tėsdavo skulptūrų ar piešinių kūrimo tradiciją. Gimtieji namai buvo „visų menų akademija“ – visų, išskyrus vaizduojamaji meną. Nuo pat lopšio vaikai mokėsi rankų darbo technologijos, įsidėmėdavo „mūsų“, „savas“ grožio taisykles: kokia turi būti daikto forma, kaip dabamas jo paviršius, kaip komponuojamos spalvos. Tai simbolizavo savų daikų skirtumą nuo svetimų. Tokio paveldėjimo déka ir egzistuoja regioniniai stilai. Tačiau regioninių skulptūros ar tapybos stilų neturime. Yra tik tam tikri ikonografijos pavyzdžiai, modeliai kuriant sakralinius paveikslus ar skulptūras. O juk vietų, vien susijusių su Dievo Motinos kultu, Lenkijoje yra daugiau kaip aštuoni šimtai.

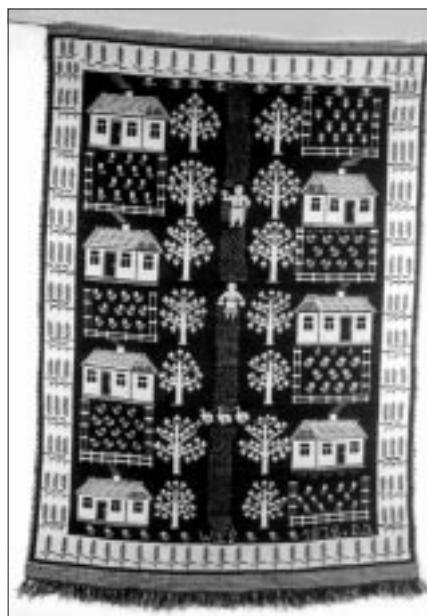
Reikia pasakyti, kad primityvumas ir negrabumas, kuo pasižymi daugelis senovinio vaizduojamojo meno kūrinių, néra būdingas meniniams amatams. Skoningų spalvų audiniai – netgi paprasčiausiai naminiai dryžuoti arba languoti, nekalbant jau apie daugianyčius raštuotus; dailiai puodžiaus nužiesti ąsočiai ir jvairiausiai indai; išradinai dekoratyviai stilizuoti karpiniai iš popieriaus; medinės kalniečių šaukštadėtės bei samčiai ir t.t. – neatrodo sukurti naišiai, pasižymi techniniu meistriškumu, tobulu formos jutimu. Labai dažnai tokie „primityvai“ yra pavyzdys akade-

minio meno atstovams, kaip pasiekti formos ir praktinio taikymo vienovės, kaip tobulai panaudoti natūralios medžiagos savybes.

Negalima nepaminėti taip pat liaudies kūrybos tautinės formos aspektą. Lenkus daugelį dešimčių metų buvo stengiamasi nutautinti, tad liaudies kultūra (taigi ir menas) buvo tarsi esminių gimtinei būdingų formų rezervatas, įgijo tautinės tapybės dokumento reikšmę.

Galiausiai paméginsiatsakytį klausimą, ar liaudies meno tradicijos ras vietą XXI a. visuomenės kultūroje. Taip, ras. Liaudies kūrybos paskirtis yra ir toliau žavėti ir kaimą, ir miestą autentišku grožiu, jaudinančiu parastumu, talento nuoširdumu.

Tebegyvena daug originalių liaudies tradicijų tėsėjų – rankų darbo meistrų, amatininkų. Taigi tradicijas galima perimti iš kartos į kartą. Ne užmiršti regioniniai stilai. Mokomasi studijuojant senuosius pavyzdžius – siuvinėjimus, mezginis, karpinis, kalniečių lentynas, audinius, keramiką.

„Keliai per kaimą“. Vilnonis audinys. 1972 m.
Audé Dominika Bujnowska. Vengruvas
(Podlasié). Iš Torunés etnografijos muziejaus
rinkinių. M. Kosickio nuotrauka.

„Kaimo vidudienis“. Vilnonis audinys. 1971 m.
Audé Dominika Bujnowska. Vengruvas
(Podlasié). Iš Plocko Mazovijos muziejaus
rinkinių. W. Dyśkiewicziaus nuotrauka.

Kaimo žmogaus buitis, jo darbo specifika, susijusi su metų gamtos ritmu, labai skatina mąstyti, kelia aukštesnius dvasinius poreikius, taigi ir nuolatinį meno poreikį, derinant gamybą ir grožio siekimą. Tame poreikyje slypi didelė kūrybinė jėga. Tos jėgos išraiška – kaimiečių poezija ir drožyba, muzika ir audiniai, žodinė literatūra ir popieriaus karpiniai. Kad ir koks sunkus gyvenimas būdavo, kaimas niekada nesiliovė kūrės menines vertėbes.

Šv. Kotryna. Paveikslas ant stiklo. 1978 m. Piešė Janina Jarosz. Zakopanė (Tatrai). Iš Torunés etnografijos muziejaus rinkinių. A. Grodzickio nuotrauka.

Naujausia religinės tematikos liaudies drožyba. Medis. 1978–1981 m.
Jarosław Furgał darbai. Žemutinė Silezija. Iš Torunés etnografijos
muziejaus rinkinių. Z. Siewako nuotrauka. 1982 m.

Žinoma, sparčiai ir radikalai besikeičiančios ekonominės ir socialinės sąlygos agresyviai veikia senąjį kultūros sistemą, ardo ją. Diskredituojami modeliai, pažeidžiamos normos, nyksta pavyzdžiai, o dėl to kyla nesaugumo pojūtis, stresai, atskirų gyventojų grupių konfliktai. Psichinės savigynos būtinybė verčia visuomenę ieškoti apsisaugojimo priemonių. Tai turėtų skatinti siekti vidinės ramybės, vaduotis iš netikrumo. Galime tikėtis naujos integracijos – kaip natūralaus gynybinio reagavimo į pramoninės revoliucijos sukeltą destrukciją. Naujosios integracijos kelias – ieškoti visuomenės sandoros su praeitim, saugoti senosios kultūros amžinąsias vertėbes, siekiant tradicijų ir naujovių pusiausvyros, visuomenės raidos tąsos. Mūsų sąlygomis liaudies kultūra daugkart reprezentavo ir teberepresentuoja visą tautą.

Baigdamas pakartosiu sociologų teiginj, kad šiuolaininis kaimas priima įvairias kultūros formas, kurių sąveika su liaudies kultūra labai įvairi. Tradiciniam menui kaip di-delei vertėbei turime skirti ypatingą dėmesį. Saugoti jį reikia taip, kaip saugome nykstančius augalus, paukščius ar kitus gyvūnus. Liaudies meno tradicijos – mūsų tapatybės liudijimas – traktuotinos ekologiškai. Tuo itin rūpintis

,Tēvas Kolbė Aušvico koncentracijos stovykloje”. Medis. 1974 m.
Jakubo Królczyko drožyba. Kliuškovcų m. (Pieninų kalnai). Iš Torunės etnografijos muziejaus rinkinių. M. Kosickio nuotrauka.

„1863 metų sukilėliai”. Medis. 1994 m. Bolesław Parasiōno drožyba. Podliasė. Iš Torunės etnografijos muziejaus rinkinių. M. Kosickio nuotrauka.

turi valstybę. Reikia teisinės ir finansinės paramos. Tas rūpestis turi atispindėti ir švietimo programose.

Iš lenkų kalbos vertė Vladas MOTIEJŪNAS

Folk art in Poland: the problems on heritage

Aleksander BŁACHOWSKI

Dr. Aleksander Błachowski, an art historian and ethnologist from the town of Toruń (Poland) characterizes the most popular branches of Polish folk art, those of greater originality in particular, those exceptionally characteristic of Poland. The author opposes himself to those ethnologists who relate folk art to the lowest level of social development characteristic of decline, illiteracy, enchantments, and the like. The possibility of further development in folk art creation is neglected by such ethnologists. The article also deals with dangers caused by mass culture. Artifacts produced by artisans are not necessarily the pieces of folk art. The author asks whether the traditions of folk art will find their place in the culture of the society of the 21st century. His answer is affirmative. The society which has a drive for harmony and equilibrium can not break off the links between the present and the past, it must safeguard the everlasting values of culture.

Tautos kalba kaip gamtos balsas.

Žodžio sąskambiai

Georgijus GAČEVAS

Kalbos natūrfilosofijos, Logoso gamtamokslio – štai kokį bandymą dabar atliksi. Tai visiškai atitinka mūsų laikų poreikį – humanitarinių ir gamtos mokslų tarpusavio skvarbos poreikį, poreikį vienus nušvesti ir pažinti per kitus. Tačiau tam reikia pramušti izoliaciją ir atsisakyti išpročio aptarinėti humanitarinius reiškinius tik savoje kompanijoje, pasitelkiant visuomenės mokslų kalbą, o gamtos reiškiniams – tik gamtos mokslų ir matematikos kalbą. Savaip šį proveržį atlieka semiotika ir struktūralizmas: sisteminė analizė ir tikslūs matematiniai metodai naudojami tiriant kalbą, literatūrą, meną. Bet šitaip eina ma nuo Logoso ir idealijų, iš viršaus (ar iš vidaus), o mes siūlo me grybšteli žemiau ir atsispirti nuo Kosmoso ir Materijos, taigi atskleisti savotišką poezijos fiziką.

Tokio pobūdžio tyrimui reikalingas bendras pagrindas ir metakalba, kur galėtų susitikti ir greta skeleistis fizikiniai ir poetiniai reiškiniai, kur būtų galima atpažinti, kas bendra ir šiemis, ir aniemis. Tokia kalba, mano manymu, yra senoji natūrfilosofinė keturių stichijų kalba, visus būties reiškinius aprašanti „žemės“, „vandens“, „oro“, „ugnies“ stichijų terminais. Tai ne tik medžiagos, bet ir simboliai: ir poetinius kiekvieno kūrinio vaizdus galima skirstyti bei klasifikuoti pagal šias stichijas, ir gamtos mokslai savo reiškinius nuo seno suvokia kaip šių keturių elementų derinius. Keturios stichijos – tai savotiškos viskų būtyje gimdančios matricos. Tai ir pagrindiniai pačios būties materijos elementai, ir kartu pagrindiniai terminai metakalbos, kuria galima viskų apibūdinti, susieti būtų su sąmone, ir žmonėms bendrauti, suprasti vieniems kitus sąmonės lygmenye.

Keturi pirmapradžiai elementai smelkia visas sritis, daiktus, mokslus, užsiémimus, nes visi sudėtingi reiškiniai būtent iš jų harmoningai susiklosto į visumą, jau pajėgi neprilausomai būti. Kalbant apie geometrines figūras, kubas – tai žemė, oktaedras – vanduo, ikosaedras – oras, tetraedras – ugnis (štai nusakė Platonas „Timajuje“). Styginių kvartete pirmasis smuikas – ugnis, antrasis – oras, altas – vanduo, violončelė – žemė. Visi orkestro instrumentai šiek tiek žemė, bet variniai pučiamieji (išlieti, perėjė per žaizdrą, užgrūdinti) – dar ir ugnis; mediniai pučiamieji – oras; styginių (iš gyvūnų gyslų nervų) – vanduo; mušamieji – žemė. Augalo šaknis – žemė, stiebas (latakas) – vanduo, lapas – oras, žiedas – ugnis, šviesa. Ir t. t.

Ir tautų kalbos privalo atspindėti keturias stichijas. Burna – mikrokosmas, tautinio erdvėlaikio kontinumo modelis. Kai kalbėdamas nuo vienos kalbos pereini prie kitos, tarsi kitą dėžutę turi burnon įsikišti, kad artikuliacija būtų teisinga. Pamėginsime tam tikrus keturių stichijų atitikmenis aptikti fonetikoje, kartu išryškindami rusiškojo kosmologoso skambesi.

Įsiklausykime į pirmuosius vaikų žodžius skiemenis: *ma-ma*,

pa-pa [rus. ‘tête’]. **M-m** – vanduo, tēkmė, minkšta, drėgna, ūkana, migdo. **M-m** – mūkimas, karvė, amžinai moteriška ir motiniška. **A-a** – visiška burnos kosmoso atvertis. **A** – erdvės šauksmas ir kvėpavimas (oras). Taigi žodis „mama“ – tai vanduo-oras. Tokia moteriškojo prado sudėtis. Ne veltui Afrodité – putos pagimdytoji, juk puta susidaro kaip tik iš vandens ir oro.

Pa-pa: **p** – sprogimas, plyksnis, oras, besiveržiantis pro žemės siaurymę ir trinties sukelta kibirkštis. Vadinas, garsas **p** – veikliojo prado, pastangos, jėgos, įtampos atitikmuo (**m** tarimas be pastangų, švelniai, savaime išsilieja, jis – nosinis, t. y. drėgnai orinis, dainingas).

Ba-ba yra *ma-ma* variantas, pridėjus sudrėkintos žemės **b**, kuris švelniai skverbiasi pro siaurymę; tai ne sausai ugninges **p**. *Ba-ba* – tai *ma-ma* ir *pa-pa* sintezė. *Baba* (rus. ‘boba, senelė’) – jau ne moteris. Erotas ir lytis ją jau apleido, ji tapo panaši į vyra, tiksliau – belytė tarsi pasaulio visumos ir vienovės atspindys.

Taigi išeina, kad visi skardūs priebalsiai – tai žemė, smelkiama vandens arba drėgno oro, bet ne sauso ugnies plyksnio.

Sniegas [rus. *снег*] – svarbiausias žodis Rusijoje. Čia **n**, o ne **m**. **M** tėsiamas atpalaidavus burną ir suspaudus lūpas: skamba burnos ertmė – visas kosmosas. **N** – liežuvis prie viršutinių dantų: užsklestitis, pastanga, kažkoks ypatingumas, atskirybė, forma – vadinas, formos, žemės užuomazgos. Bet žemė (liežuvis) krypta dangaus (*небо*) – gomurio (*нёбо*)¹ link, ir oro srovė veržiasi pro nosi – drėgnas oras, pavandenijės. **N** – minkštumas. Garsas randasi suplokštinus kosmosą ir liežuvį (šis prisiplojės, plokščias, o ne smailas), burna praplėtėsi – platyn ir tollyn. Minkštumas susijęs su erdvės horizontalizavimu.

Vakarų Europos kalbose priebalsiai neminkštinami net prieš priešakinės eilės balsius (plg. prancūzų *l'été* ‘vasara’). Galimas visų rusų kalbos priebalsių minkštumas priklausomai nuo jų padėties reiškia štai ką: 1) tai ne savarankiški garsai, ne individai, ne kūnai, o artelės; 2) jie negali atsispirti vilijoantiems toliams, platybėms, horizontalei, kurios įtaka Rusijoje lemiamą. O galūninių priebalsių duslėjimas (*снег* tariamas snek) reiškia oro, vėjo žiamo vandens vangumą, neveiklumą. Plg. Vakarų Europos moters ypatybė: neprilausomai nuo užimamos vietos (profesijos, vienuomenės padėties), ji pati visuomet saugo savo skambesį ir (moterišką) esmę. *Bread* [angl. ‘duona’] **d** išsaugoma, nevirsta **t** net žodžio gale. Rusų kalbos skardžiųjų priebalsių virsmas dusliaisiais ir atvirkščiai priklausomai nuo užimamos vietos (= padėtis ir socialinė-kalbinė funkcija) tarsi atspindį „bobišką“ pradą: vyriškis čia boba, o boba – vyriškis; tai jų abipusis pereinamumas.

¹ Ir lietuvių *dangus* turi reikšmę ‘gomurys’, pvz., „Burnos viršus tai dangus“ ir pan., žr. LKŽ II 262. – Red. past.

E = platumė. **I** = toluma. **U** = toluma ar gelmė, kelias, išėjimas, pasiuntimas → ∞ (vienakryptė begalybė). **O** = uždarumas, ertmė. **O-U** = gelmė, iščios (rus. *ympooba*); ir rytas (rus. *ympo*) iš ten, iš nakties iščiu, iš jos gelmių ateina. **BI** – vangus **i**, šlapias, žemiškas, drėgnas, tariamas nuleista burna; tai **i**, sudrékės nuo rusų motinos siūros žemelės traukos; labai jau rusiškas šisai **bi** (tuo tarpu **i** – sausai ugningas).

Красные [rus. ‘raudonieji’]: -**ые** – daugiskaitos galūnė, paprastai tariama kaip **ЫИ** – grynas pasiuntimas tolyn, kur daugis ir begalybė. Nors **ЫИ** yra galas (žodžio pabaiga), bet tai ne taškas, o linija, ne atomas, o banga; galas, pereinantis į begalybę, tolydus garso pasklidimas, ištirpimas visatoje. **ЫI** – nugrimzdę toliai, ūkanoti, gailus pratisas verksmas, kūkčiojimas: **ы-ы-ы...** – beviltiškas, nenumaldomas ir todėl neišbrendamas kaip pats vargas. Taip dėl amžinos nuoskaudos nuolankiai dejuoja – sielą guodžia – vaikai ir moterys. T. y. tie, kurie drėgnai, būtent vaikai ir moterys (žmogus vaikystėje – moteriškas, gyvūniškas, apvalus kaip lašas; senatvėje – vyriškas, augališkas, tiesus ir sausas). Vyras verkia: „*kche-kche*”, gaikčiojimai prasiveržia kaip kosulys (plg. *pa-pa* – sprogimas), o ne pratisu balsiu: **о-а-ы-у**.

Visi balsiai – tai kosmoso koordinatės, jo būsenos, pagrindinės struktūros. **U** – uždaras, vamzdeliu ištemptas; **a** – atpalaiduotas, atviras; tai pats kosmosas, toks, koks jis yra (**a** – gamtiškiausias garsas) be žmogaus pastangų, darbo, be žandikaulio įsiukišimo: šis tiesiog nusviro, ir eina sau oras. **A** rusų kalboje vyrauja – plg. maskviškės tarmės „*акавим*”, kai net **o** rutulys (uždarumas, kūnas, savastis, individus) nekirčiuotas ištirpsta ir nusilpssta, virsdamas **a**.

Angli **ou** (*soul, go*) – balsis ištemptas ir apribotas kaip pats Anglijos kūnas; rūko akustika. Nosiniai balsiai prancūzų ir lenkų kosmosuose atitinka moterų vaidmenį: ten damos ir pani. Mat nosiniai – tai drėgmė + oras = puta (Afroditė). Uždari, sprogstamieji, tvirti, trumpi vokiečių kosmologoso garsai (*Arbeit*) – tai ugnis ir oras, prasiveržiantys pro sausą žemę. Ugnis ir veikla.

Влага [rus. ‘drėgmė, vilgšna’] – *Волга* [Volga]. Apskritai *vlgā* (plg. *волговъ воздух* ‘drėgnas oras’, migla) – tikras rusiško vandenų įvaizdis. Čia **a** – atvertis ir atspalaidavimas, tuščias kosmosas ir tuščia erdvė; **a** – natūraliausias skambesys, gyvenimas, gryna erdvė, oras. **VLG** – pagrindinis garsų kompleksas: visi – skardūs, t.y. sudrékinta žemė, upė tarp krantų. **L** – sonorinis, kaip ir **m**: tēsiamas, trukmė. Atsidūrės tarp frikativinio, pučiamojos **v** (*frikatyvinis* – pažodžiu ‘*trinamasis*’, kaip kad čiurkšlė į žemę) ir sprogstančio kaip kvantas, akmuo ar uola **g**, jis juos abu suminkština ir priverčia pasiduoti ilgalaikiams takumui. Artimi šiam *vlgā* indoeuropiečių kalbų **fl**, *pl*: *Fluβ*, *пльтвъ*, *pluit*, dar *blood*.¹

O kaip fonetikoje atispindi ž e m é s stichija? Žemė – *terra*, *Erde* (*tr-rd*) – tvirtybė, trintis (angli *earth* – sprogstamaji keičia frikativinis, šviliptamasis, labiau tēsiamas, atpalaiduotas, saikingas, jūrinis). Visur čia žemė – sausa, tvirta medžiaga, grumėna, virpa forma, baigtinis kūnas.

Rusų *земля* [žemė] sudaro minkštai, tēsiami garsai, ji vangi (plg. Tiutčevą: „Čia, kur taip vangiai...“). Vietoj *tr(rd)* – *ml* (pieniškumas, kisielius), t.y. vandeningai amorfiški, moteriški garsai; tai – drėgna žemė (*Erde* – sausesnė, „apugnyta“ žemė). Rusų žemė – drėgna tirštuma, motina siūroji. Visi priebalsiai čia minkštai, tad susiję su vandeniu ir toliu, su horizontale; taip žemė praranda formą, baigtinumą, skysteli į amorfišką, neatsakingą begalybę. Bet kartu ji pakylėjama dangaus-gomurio link, atitraukiamai nuo sunkio, svorio, tai medžiagos lengvėjimas, orėjimas, sudvasinimas.

Visi žodžio *земля* garsai gali tapti kiek tinkami: **z** – sudrékės oras (zefyras). Grynas vėjas skamba garsu **s**, tai švilpesys virš sausos žemės; o **z** – vėjas virš drėgnos motinos siūros žemelės. **L** – toliai, vandens ir tolių sajunga. Beje, toliai savaime – drėgnai orinis, tad irgi moteriškas įvaizdis. **L** – pasiliejęs, plokštuma tolsiantis vanduo.

Galiausiai kirčiuojamas minkštasis **ia**: *земля*, o žodžiuose *terra* bei *Erde* kirčiuojamas e plyšys: tai oro siaurumas, gyvybinės erdvės ribotumas ir kartu jos sutraukimas garsais *rd* (*darbas*, kurio čia reikalauja kosmosas). Rusiškajame *земля* pabrėžiama ne žemė kaip kūnas, tam tikra aprėžta forma, atomas, o erdvė, atviras oras (be kupolo – kaukolės), tuštuma. Bet ši tuštuma sumoteriškėjusi, drėkinama **I** minkštumo. Ne veltui **lia** – artikuiliuotas grynas muzikinis garsas: „lia-lia-lia“. Kaip tik dainą plaukiančią išgirdo Gogolis virš beribių Rusijos platybių. „*Lia*“ kaip sumoteriškėjusi erdvė yra persmelkta Eroto (*любовь*, *Liebe*) pirminė pasaulio būsena, akimirka pereinant iš chaoso į kosmosą, per dermę – prie sąrangos. Taigi „lia“ kaip drėgnas oras – ta dvasia, kuri sklandė virš vandenų pirmąjį tvėrimo dieną. O kadaangi dangaus skliautas dar nenustatytas, ir būtis, gyvenimas – nesuginti po pa(saulė)stato [*мироздание*] kupolu, tai – tik pati pasaulio erdvė kosmoso vandenye (t.y. chaosas, potencialiai linkečiai į saviorganizavimąsi per Erotą, meilę, visuotinę trauką), indų vedose mąstoma Varunos pavidalu (graikų Uranas). Tai dangus, ankstesnis už dangaus skliautą, kuris turi sulaikyti kosminius vandenis, kad šie neišsilietų ir neužtvindytų gyvenimo žemėje, todėl praleidžia juos porcijomis – liūties, lietaus ir griausmo kvantais.

Atidžiai ištirkime žodį *вода* [rus. ‘vanduo’]. Ne veltui čia yra **v** ir **a**, visi priebalsiai – skardūs (**v**, **d**); žodis artimas savo grynamjam kompleksui „*vlgā*“ (*vlg*). Panašiai ir germanų *water*, *Wasser*, bet pasaulis čia padžiovintas: **d** virsta **t**, o pabaigoje atsiribojama veikliu **r**; taigi vanduo čia sausesnis. Graikų *hydr* – tarpinis tarp Vakarų Europos *water* (su pastaruoju jī artina veikliai asmeninis pradas **r** pabaigoje) ir slavų *вода* (pastarajam jis artimas minkštumu, drėgmę, moteriškumu: **d**, o ne **t**).

Prancūzų *l'eau* yra lotyniškojo *aqua* perkaita, pašalinus atvirą **a** erdvę pradžioje, iš kur vanduo išteka, ir pabaigoje, kur jis vėl įteka į pasaulio erdvę. O viduryje – sandūra su žemės ir žmonių gyvenimu: **k** – apatinis uždaras priebalsis, kūniškas, nors individalus, bet neasmeniškas, nes ne kūno veidas Jame, o apačia, užpakalis: užpakalinės eilės garsas, burnos ar gerklės, gomurio-dangaus užpakalis. **K (q)** – takumo antipodas, griebimas, rus. *хватание*, vok. *greifen* ‘griebti’. O v žodyje *aqua* – vandens išsiliejimas trinantis jam į žemę, vėl grįžtant prie tekėjimo laisvės. Žodis *aqua* – kaip elektrinė: **a** – laisvas vandens tekėjimas iki užtvankos; **k** – kliūtis, užtvanka; **v** – vandens skverbimasis nugalint turbinių ir šliuzų trintis; **a** – vėl laisvas tekėjimas. Prancūzai atvirą **a** erdvę jėmė į ertmę, rutulį, į **o** kūną, užverdami būtį. Trys balsiai, erdvės koordinatės, matmenys (**e** – plotis, **a** – aukštis, **u** – gylis) susitraukė ir suėjo į nulinį tašką **o** (ne veltui nulis žymimas apskritimu, tai ir viso rutulio tūrio, ir jo centro, taško, atomo įvaizdis).

Rusų *вода*: **va**² – įtekėjimas į erdvę; **d** – sandūra, kosminių vandenų trintis į žemę, laikina nelaisvė; **a** – vėl neutralus tekėjimas. **D**, skirtingai nuo europietiškųjų **t**, **s**, **k**, – minkštėsnė, lanks-

¹ Vok. ‘upē, srovė, tėkmė’, rus. ‘plaukti’, lot. ‘plaukia’ ir angl. ‘kraujas’. – Red. past.

² Nekirčiuota rusų *o* paprastai tariama kaip *a*, vadinas *акавим*. – Red. past.

tesnė; žemė čia ne sausa, ne „ugniška”, o drėgna. Rusų *вода* artima *aqua*: čia irgi yra **va**, atviras **a**, vanduo įteka į orą, į tuštumą. Vanduo yra pirmasis nebūties tuštumos užpildymas, sunokus užpildymas (*va-da* – kritimas po priebalsių skrydžio), skirtingai nuo savaiminio „oro”, „dvrios” skrajumo: *Geist, esprit, air*. Vanduo, priešingai orui, svarėsnis, jis siejasi su atviros erdvės apačia (**a**), jos tvirtuma, jis krinta.

O r a s [rus. *воздых*]. Čia balsai **v-o-d-u** artimi vandeniu: vadini, Rusijoje oras sudrėkės. Kad iš „vandens” [*вода*] gautume orą [*воздых*], atšaukiama atvira **a** erdvė, nebūtis ir tuštuma: niekas [*ничто*] virsta kažkuo [*нечто*]; oras – erdvės pakaitalas ir atsižadėjimas; **a** atvirumą, aukštį ir plotį keičia **o** apibrėžumas, uždarumas ir **u** gelmė. Žemės fėja apdovanoja jį dvejopa trintimi: **z** ir **ch**. **Z** – Žemės (Zemli) garsas, kai ji virpa, tvinksi, trinasi ir skeidžia bangas kosminėje erdvėje; tai žemės kaip naujagimio rauda, tik blaškosi šis ne sausybėse (kaip **s** – švilpimas, šviesa, rus. *свист, свет*), o motiniškoje kosminėje pasaulio ūkų ir vandenų drėgmėje. **Ch** – irgi trintis, bet tarsi kvėptelėjimas, kiek subtilesnė materija, kuri peršoka per kiekvieną briauną ir formą (iš čia ir dvrios savybė – būti visur).

Dar subtileinis už **x** (**ch**) kvėptelėjimą yra garsas **ň** (**j**), beveik nerealus, skrajūnas, eterio garsas. Rusijoje žodis juo dažniausiai užbaigiamas, šitaip kiekviena tokį žodį perkeliant į begalybę, iširpinant, tarsi dematerializuojant: *красный, Сергея, Василий* (plg. su grubiai baigtiniais, materialiais, apibrėžtaisvardais *Серж, Базиль*). Vyriškam vardui būdinga ta pati vienakryptės begalybės → ∞ struktūra (t.y. aiški pradžia, slenkstis atsispirti ir nueiti, bet nėra pabaigos), kurią jau nesyk aptikome rusiškajame kosmose ir mąstyse. Vakarų Europos kalboms, priešingai, būdingas frikatyvus kvėptelėjimas, kuriuo žodis prasideda: *homme, hold, hydor*; pereinamas yra ukrainiečių „h” (slaviškojo pasaulio pietvakariai). Žodis tarsi sutirštėja iš begalybės į kūną, kuris tvirtas ir apibrėžtas pabaigoje, pagal modelį ∞ →. Čia vyksta išskydusios būties įkūnijimas, tuo tarpu Eurobos rytuose, Rusijoje, būtis paskysta, grįžtama į išskydusią būtį.

Ch (h) ir **j** – tai jau pereinamieji garsai į ugnį, liepsną: tai subtiliausia materija ir atomai. Pasak Platono („Timajas”), ugnies figūra – tetraedras, piramidė – yra pati subtiliausia, ji prasiskverbia visur, į kiekvieną pörą. Beje, daugiskaita išveda kūną (tašką) į Tolį, tai savasties suskaidymas ir vieneto ištaškymas spinduliais. Vienaskaita – taškas, daugiskaita – spindulys, ir ne veltui ji baigiasi toliu garsais **i**, **ы**, oru šviliptančiuoju **s** (Vakarų Europos kalbose), **e(n)** platura – su oro-vandens vibracija (sonorinis garsas **n**), **ai** ar **oi** graikų kalboje ir t.t. **I** ir **X** – spindulys ir du sukryžiuoti spinduliai iš centro; **X** – spinduliuojančios saulės modelis.

Tad per žodžių baigiamajį **x** (**ch**) „oras” (vоздух) susietas su ugnimi. Vadini, kiekviena stichija – žemė, vanduo, oras, ugnis – yra kosmiška, turi savyje kitas; kiekviena pati yra universumas.

Oro atmaina – vėjas (*вемп*). Jis – veikėjas, kuriantis platumą (tolumą – vok. Wind): visų pirma atviroje tuščioje erdvėje **a** suveja į **e**. *Ter (-mep)* – tai veikėjo priesaga, vėjas pralaužia *terra* bei *Erde* kliūtį. Šioms būdinga žemės trauka, ištestanti atvirą erdvę žemyn ir suteikianti jai **a** formą. O vėjas, pasaulio horizontalių demiuergas ir apačias, išsiveržia į žemės traukos jėgų lauką, išlenkia jo jėgų linijas – vertikales ir paslenka jas į šoną, sutraukdamas žemę ir dangų, suartindamas juos ē plyšyje: tariant **e**, gomurys ir apatinis žandikaulis (apatinė pasaulio kiaušinio-burnos sąvara), t.y. žemė, arčiau vienas kito, nei tariant **a**. Vėjas sukuria plyšinį, suplotą kosmosą, kur svarbiausia – plokštuma,

horizontalė. Tas *ter*, kuris žodyje *terra* prikabintas prie **a**, žodyje *вемп* susietas su **e**. Kadangi *ter* – veikėjas, tai čia jis platumos kūrimo įrankis, tuo tarpu per *terra* jis atsiskleidžia veikiau kaip sachtininkas.

Atkreipkime dėmesį į pagrindinių stichijas sudarančių elementų panašumą: *вемп* – water – *terra* (oras – vanduo – žemė). Vadini, tai, kas romanų tautomis yra žemė, germanams – vanduo, o slavams oras?

Ter – veikėjo idėja. Vadini, romanų tautomis veikla siejasi su žeme, germanams – su vandeniu (ne veltui germanų tautos – normanai, danai, norvegai, anglosaksai – pirmieji tikri pasaulio jūrininkai), slavams – su oru (lenkas Kopernikas prerapto danų, o rusų reaktyvinės raketas šovė į *ji*). **V**žodžiuose *вода*, *воздых*, *вемп* (vanduo, oras, vėjas) yra įejimas į vienaip ar kitaip sudėtą universumą.

Nuo vėjo (*вемп*) pereinama prie šviesos (*свет*). Abiejuo-se garsai *vet* – *ведамъ* [žinoti], *всюй* [pranašingas], *всехуи* [senas], *весь* [visas]. **Sv** – **vs**; visi – šviesa – viskas, senaja slavų kalba *cēs(я)*. Čia įvyksta stichijų perėjimas į sausą dvasingumą (tuo tarpu oras vis dar vandeningas).

Tad vėjas Rusijoje – ir veikėjas (*ter*), ir žiniuonis, visažinis (*vet*). Vėjas – artimiausia žmogui stichija rusiškame kosmose, rusų istorijos variklis: totorių orda lekia horizontale; vėjas mieste – poetas minioje (Puškinas); poemoje „Dvylika” revoliucija – „vėjas, vėjas ir baltas sniegas” – išbalina Rusijos miestą nuo tamsuomenės [*чериъ*]: revoliuciją poetas regi kaip rusiško kosmoso balinimą.

Sv – **vs** žymi visur prasiskverbiantį (pro kiekvieną medžiagą, žemę, formą) kvėpavimą. **S** – dvrios garsas, pereinantis prie šviesos (*свет*, *Geist, spiritus* – ugniniai) ir tiesiog ugnies: saulė. **S** – liepsnos garsas, švilpia (*свукмум*): su šiuo garsu lekia šviesa – lengviausia ir subtiliausia materija. **S** kaitalojasi su **ch** (*dycu* – daugiskaita žodžio *dyx*), o **ch** su **j** (**ň**). Tai jau ugnies-šviesos garsai. *Aзə* – *ac* – *ă* – *ua* – *я*. *Aзə* [sen. rus. ‘aš’] – vokiškasis *Ich* (**z** keiciamas **ch**), ir anglųkasis *I* – „aj” (**z** – **ch** – **j**). Tai vis dieviškos kibirkštis, mūsų dvrios, sielos ir asmenybės garsai. *Aš* [*Я*] – šviesos dulkelė, „kvantas”, fotonas.

Ugnis [*огонь*] – *ignis, agnis*. Pagrindinis derinys – *gni* (plg. *гнез* ‘pyktis’, užsiplieskimas, pragaro aistra). Germanų *Feuer, fire*; frankų *feu*, kaip ir *l'eau*, ir ugnį sukiša iš atviros erdvės į ertmę, rutulį, kūną. Priešingai drėgnai skardžiam **v**, atveriančiam vandenį (*Wasser*) bei orą (*воздых*), čia – sausas, duslus **f**. Tai žodis sprogimas, kai pradžioje trintis **f**, smūgis į žemę per proveržio plyšį, o paskui išskyti ryškiai išplinta pamėtėtas į atvirą erdvę **o** (*feuer, feu*) ar net **a** (*fire*), o ten, suderindami pirminį **f** postūmij, impulsą, smūgį, sprogimą ir **a** pasaulio erdvę, susidaro **ň**, **b**, **j** – „aš” (rus. *я, ja*), dvrios kibirkštis, banga. Šis **j** yra ir vokiečių, ir anglų kalbose; ir prancūzų *feu* taip pat tyliai ištirpsta žodžio gale. Ir rusų kalboje **b** – pati subtiliausia jėga, neturinti net savo medžiagos – garso, bet minkštinanti, taurinanti ankstesnio garso materiją.

Rusų *огонь, огнь* – visiškai priešinga tvarka: erdvė (**o**; indiškajame *agnis* – **a**), toliau – **g** sprogimas gerklose, burnos užpakuojyje (tuo tarpu **f** – burnos priekis). **A** – atvira erdvė, tuščia; **g** – plyšys į vidurius, gelmes, Tartarą, Hadą (**g**, **k** – fekalijų garsai: „*гуано*”, *кал*). Paskui pamėtėtas iš vieno poliaus į kitą garsas perkeliamas į vidurinę – viršutinę nosies sritį, drėgną, vandeninę (**n**), ten suminkštėja ir išskrenda jau subtilia **b** banga. Taigi *огонь* sudarytas derinant stichijas, judant per erdvę, orą (**a**, **o**), žemę (**g**, **f**), vandenį (**n**).

Rusiškoji ugnis artimesnė *vandeniu*, jo minkštumui, negu *Erde* ir *terra* formos kietumui. Vokiečių *Feuer* ir *Erde* suartina asmeniškas, darbinis r. „Ugniažemė” – germanų kosmoso pagrindas, o rusiškojo – „drégnas oras”. Ir rusiškoji ugnis labiau siejasi su oru (gaisrai) nei su žeme, priešingai germanų darbinei gelmių ugniai kasyklose, gnomu Nibelungų amatui, kalvio žaizdriui. Russo klausai ugnis tokia: smūgis i pirmą balsį, plūpsnis i užpakaninės eilės uždarą priebalsį g (staigus permetimas iš burnos priekio atgal), ir štai subrūdė priebalsiai šauna aukštyn kaip dūlėsiai – į pelenus. Panašus šuolis it liepsnos plūpsnis aukštyn – ir žodžiuose *Feuer, fire*. O *voda* – du atviri garsai ir kritimas iš viršaus žemyn, garso ir lašų nutekėjimas.

Tad įsiklausę į žodžius, jų skambesį siedami su atitinkama reikšme, išitikiname, kad ne veltui kaip tik tokie stichijų ir daiktų pavadinimai kaip tik tokiais garsų deriniai išskristalizavo tautų istorijos eigoje, tarsi pačiai gamtai persilydant į žmoniją. Burnos kosmosas – mūsų Olimpas, dievų – esmių – idėjų pavidalų – figūrų buveinė. Gomurys – dangus, skliautas, stogas, kupolas. Šis pasaulyis perpučiamas (taigi praeinamas, o ne savy ir sau uždaras; jo pradžia ir tikslas, tarp kurių jis tarpsta, pagal kuriuos esti ir tvarkosi – išorėje) ir turi dvi angas: priekinė teikia mums gyvastį, jėgą; per ją įeina oras, kvėpavimas, ir maistas; iš čia į mus teka dangus ir erdvė kaip į uostą ar užutékį. Burnos užpakylyje – skylė į Hadą, iščias, kur galas, neregimybė, juodžiausia tamsa ir pragaro ugnis viduriuose (ten, skrandžio katile, vyksta virškinimas; ten kraujotakos ugninės upės lyg Periflegetontas, Acheronas; žvarba stingdanti Kocito upė – limfa; Stiksas – šlapimo pūslės ežeras ir t. t.) Bet iš ten, iš mirties – mūsų asmenybės, savarankiškumo, būties stiprybė. Ir kalba, mūsų žodžiai gimsta iškvepiant, t. y. prasideda mumyse, gelmėse. Iš ten pučia, iš ten sklinda jėga, garso energija.

Burnos ertmės tuštuomoje – l i e ž u v i s: demiurgas, dievas Kūrėjas, sukūrės kalbą, asmenybę, savastis, „aš”, persona. Liežuvis – tai atomas, erdvėje pakibęs kūnas, kaip ir žmogus. Liežuvis suderina ugnį (liepsnos liežuvis) ir vandenį (jis „banguoja”), augalą (apačioje nejudamai pritvirtintas šaknimi) ir gyvūną (kitais atžvilgiais – judrus, rangosi, šliaužioja pirmyn atgal, išlenda, gali sapalioti). Todėl Logosas yra pats gyvenimas (sulig Jonu 1,4), nes pagal save modeliuoją tarpinių gyvybės pasauly. Liežuvis – „aš”; lytēdamas vieną ar kitą kosmoso vietą (gomurį, lūpas, dantis) kaip savo instrumentą jis sukelia garsą, panašiai kaip kiek vienas veiksmas ir daiktas yra vieningas „mano” ir pasauly kūrinys. Garsas, kurį išgauna vien liežuvis (be gomurio, lūpų), tik dviasios srove, yra r-r-r. R – asmenybės garsas. Visi kiti garsai atsiranda arba pravėrus burną, arba orui įveikiant vienokį ar kitokį susiaurėjimą; niekur kitur, jokiu kitu savo judeisiu aš nesukuriu artikuliuto garso taip akivaizdžiai, kaip tardamas r: liežuvis virpa, vibrusoja, visas virsta styga, plaka kaip širdies pulsas, prabėgančią akimirką srautą (šios gi ir sudaro „aš”, kaip parodė Kantas; „aš” ir Laikas – vidinės pajautos dariniai). Todėl prijungus raidę r prie bet kokio balsio, tasai gamtos garsas tampa subjektyvesnis, artesnis žmonijai, istorijai, asmenybei. Tai istorijos, darbo, garbėtroškos garsas.

L ū p o s burnos kosmose – tai minkštuma, moteriškumas, drégmė, makštis; vandens stichija. D a n t y s – kaulas, tvirtuma, kalnai. Lūpų ir dantų dvejybė – vandeniu antrina žemė, pakartoja tarsi aidas. Liežuvis – vienas, tai „vienetas”, vienintelis kūrėjas ir vienybės kūrėjas burnos kosmose. Lūpos – „dvejybė”, kaip ir pitagoriečių porose: lyginis – moteriškas. Dvejetas – visa

ko pradžia, Vienio skilimas, skirtumas, irimas (anot mito, pirmapradė nuodėmė įkyko per moterį, atitraukiant Vienį į save). Liežuvis – veidas; lūpos – skirtumas, veido padalinimas. Susidaro poliai, ir atsiranda Erotas – kaip visuotinė trauka ir visa ko organizatorius. Dantų daug, tai „daugio” pradžia pasaulyje; žemė – daugybės ypatingų formų, individų, kūnų šaltinis.

Pagal figūras: burnos ertmė – rutulys, liežuvis – ašis ir centras (Meru kalnas indų kosmose). Lūpos – apskritimas, žiedas, užvertis kaip vandens lašas, rutulys, moteriško prado savaimingumas, ramybė ir santūrumas. Kai pasaulį tvarko Erotas (t.y. natūrali gamtos atranka), viskas puiku.

Dantys – nesueina galas su galu, nesavaimingumas, pussklaučių, arkų atvertumas. Dantis – peilis – dūris – mirtis. Dantys – aibė, ir jų funkcija – smulkinti, trupinti vienį, patenkantį į burną (maistą, vandenį, orą...)

Nosis ir nosies ertmė – dangus virš gomurio dangaus: drégmė, iš ten ir lietūs, audros su perkūnijomis (šnyptimas – triūbos garsas, o nosis – tuba mirum). Juk dangūs septyneri, dangus virš dangaus; paskui dar akys – saulės dangus, kaktai – vėl nauja sfera; žvaigždės – plaukai (tik mes matome vien žvaigždžių spinduliu galus).

B a l s i a i formuojasi burnoje be liežuvio pagalbos, vadinas, tai beasmenės, „grynos erdvės” idėjos. Balsiai – tarsi pasaulyo skambesys „iki nuopuolio”, iki žmogaus pasirodymo, o kartu su žmogumi atsiranda ir kalbų trintis, triukšmai, dantų griežimas. A, O, U, Y (I), I, E – vienokia ar kitokia belaikio erdvės kontinuumo sąrange (laiko pojūtis atsiranda kartu su „aš”). Kiekvienas iš balsių – tai amžinybėje iki pasaulyo atsiradimo esantis gnostikų eonas. Semitų kalbose (arabų, hebrajų) žodžių kūnus sudaro priebalsiai, jais rašant žymimos žmogiškosios prasmės; o kai tariamų žodžių dumplės išspūčia nuo balsių, per juos tarsi įsilieja iš būties gelmių metafizinių, transcendentinių turinių: randasi struktūros, santykiai, linksniuotės.

Aristidas Kvintilianas traktate „Apie muziką” (II kn., 13 sk.) samprotauja apie „vyriškus” ir „moteriškus” garsus: „Apskritai burną plačiai prajojus, ne tiek į šalis, kiek į viršų, skambesys tampa reikšmingesnis ir vyriškesnis. Kai garsus sukeliantys organai yra neutralūs arba išsidėstę plačiai, tarimas bus silpnėsnis ir moteriškesnis. Tad tarp ilgių balsių vyriškos prigimties yra garsas o (omega), nes jis tariamas labiau suapvalintomis ir suspaustomis lūpomis, tuo tarpu garsas e (eta) yra labiausiai moteriškas: ji tariant kvėpavimas tarsi išsklinda platyn ir susilpnėja... Tarp kintamo ilgio (diachronišku) garsų ilgasiai a (alfa) skambia stipriausiai”.

Garsas a išryškina vertikalę. Ne veltui pirmasis vyras pavadintas Adam, o moteris IEva, šitaip pabrėžiant horizontalę (nors senovės žydų kalba ji ir Hawa).

Toliau Kvintilianas rašo apie tai, kad „še garsai įvairiai vartojami tarmėse, priklausomai nuo jais kalbančių žmonių, būtent jonėnų ir dorėnų, būdo: dorėnai vengia moteriško eta ir pirmenybė teikia vyriškam alfa”(ten pat). Žinome, kad per Elados karus dorėnai spartiečiai nugalėdavo labiau moteriškus, artimus jonėnams atėniečius. Ir Rusiją suvienijo bei centralizavo ne „ekuojantys” bei „jakuojantys” riazaniečiai ir net ne „okuojantys” volgiečiai, bet „akuojantys” maskviečiai.

L i n k s i u o j a n t y s lenkiasi šioms kosminėms ypatoms – balsiams, pasaulyo valdovams. Ne veltui Rusijoje „bal-siaiš” (гласные) buvo vadinami viršininkai, teisėjai, šaukliai. Ir vokiečių Vogt ‘vietininkas’ – iš lotyniškojo *vocere*, iš jo ir *vocales*,

balsiai. Kalbos, turinčios linksnius ir jų neturinčios, atspindi skirtumus kardinalioje nacionalinių kosmosų struktūroje. Taigi rusiškas pasaulis tokis, kad čia vardas (daiktas), žmogus, individas – ne tvirtai savarankiški, o iš esmės palenkiami (linksnis), nukreipti iš žmogiškos sferos į gryną būtį. Ši sankaba su gryna ja būtimi yra tiesiog sudėtinė daiktų ir žodžių dalis, ne vien išorinis ryšys, kaip antai analitinėse kalbose, kur žodis nepajudinamai tvirtas, o kinta tik priedai, sąnariai, šarnyrai (prielinksniai), susiekdamis jam įvairias funkcijas priklausomai nuo konteksto. Žodis, žmogus čia labiau savyje, savajame žmonijos, darbo, istorijos kosmose. Vokiečių kosmoso sąranga pereinamoji: linksniai yra, bet jų nedaug, ir pagrindiniai pokyčiai išreiškiami atskirai nuo žodžio, keliaklupsčiaujant priedėliui – artikeliui: kaitomas jis, o pats žodis lieka santykinių nepriklausomos.

Giminių aukštis ir reikšmingos. Vyriškos giminės žodis – tiesus, be galūnės, ugninis, nukreiptas vertikale aukštyn. Moteriškos – galūnė **a**, erdvės atvertis kniubtelint: svoris ir trauka. **A** – stipriausias linksnis, kritimas. Kitos kosmoso sąrangos – balsių eonai – téra tarpinės. Tarpinis yra **o**, žymintis vidurį ir niekatrąjį giminę, tai be-giminiškumo, ne-giminiškumo galūnė. **O** – ir rutulyς, Vienio provaizdis (iki būties, iki skilimo į puseles – lytis), pasaulio kiaušinis ir centras. Akivaizdu, kad **o** yra ankstesnis ir už vyrišką liepsnos liežuvio pliūpsnį aukštyn, ir už moterišką kniubtelėjimą žemyn į **a**. **O** ir **e** – niekatrosios giminės galūnės, ir pagal savo padėtį erdvėje – tai vidutinio aukštumo garsai, kai burna sutelkiama savo centre.

„Akuojant“ burna atverta; tai klausimas, lükuriavimas, klausiamai patiklus, imlus (rusiškasis visapagaulumas, visa ko supratimas) santykis su pasaule (ne veltui perklausiamas būtent šiuo garsu: „a?“). Vokiečių kalboje ne tik kad **o** nesiskleidžia į **a**, bet pats **a** netgi linkęs susitraukti, užsiverti įvairiaus dvibalsių (*au*, *ai*) arba užsiskleisti priebalsių durelėmis, širmomis: *auf*, *aus*, *an*, *ein* – pagrindiniai vokiečių kalbos prielinksniai ir priešdėliai, tuo tarpu rusų kalboje vyrauja prielinksniai su atviru **a** (*na*, *no*, *npo*, *za*) ir apskritai su atviru balsiu (*npu*, *vu*). Vokiečių kalboje iš aibės produktyvių prielinksnių vienintelis *zu* yra atviras skiemuo. Visa tai liudija uždarumą savyje, savo namuose: *Haus* ‘namas’ vietoje *Raum* erdvės, savasis „aš“, durų užtrenkimas, pakankamumas pačiam sau [*самодостаточность*] tenai, *Innere*. Santykis su pasaule – ne atvirai patiklus, įsileidžiantis jį, kiek tik į mane tilps, bet seikėjamas mano durų varstymo: tiek, kiek *aš* teiksiosi įleisti. Šitoks santykis su pasaule įmanomas, kai *aš* standus, veržlus, veiklus, suspaustas į kumštį (*der Faust*) – Faustas. Pasaule suvokimas čia – tai apriorinis būties įtarinėjimas, o mąstymas – kritika (grynojo proto ir metafizikos – Kantas; gamtą kritikuojanti dvasia – Hegelis): lai būtis pasiteisina, įrodo save, teisiama mūsų proto (*Ver-stand*, pažodžiu *o-b-cmoj*, štanga, būtent *pa-stovas*¹). Jei rusų kalboje *no(n)jamue* ‘savoka’, *восприяме* ‘suvokimas’ – imlūs, priimantis, draugingi aktai, tai vokiečių kalboje jie stveriantys – *Begriff* ‘savoka’, *Auffassung* ‘suvokimas’ [nuo *greifen*, *fassen* ‘griebti, čiupti, stverti’], čia mažiau tiesiog priėmimo – *nehmen* ‘(pri)imti’: *Wahr nehmen* ‘priimti už tiesą’, *Ver-nunft* ‘protas’.

Net jei žodis prasideda balsiu, vokiečių kalba vis tiek neleidžia erdvei įtekėti ir savaimingai pasireikšti, bet užbèga už akių *Knacklaut’u*, stipriu „gerkliniu garsu, primenančiu trumpą duslų kostelėjimą“. Išsyk vidinis atkirtis: kosulys – tai vidaus, oro išstumimas, kaip špagos dūris erdvėje. Tai aktyvus „aš“ pareiškinimas. Nors balsiu ir numanomas „ne-aš“, jam neleidžiama pa-

čiam pasireikšti, užbègant už akių „aš“ signalu, trumpu, t. y. apibrėžtu laike: į Erdvę čia įvedama per Laiką.

Vakarų Europos kalbose prasminges ir pats balsių ilgumas bei trumpumas, priešingai amorfiskam garso ilgumui rusų kalboje: čia trukmė nėra prasmenga, šiame kosmose laikas neturi reikšmės. Ir muzikoje: rusų dainos garsėja giesmingumu, balsio tėsimu priklausomai nuo nuotaikos, nuo sielos, ne taip, kaip germanų kosmologose, kur trukmė, ilgis nepriklauso nuo sielos, jie yra prasmės, dvasios, proto objektyvaus egzistavimo formos – viengubos ir dvigubos plytos, kaip vargonų vamzdžiai bei registrų. Bet ir statyti – kurti gotiškas simfonijų šventoves – šioje metrinėje garsų erdvėje patogiau: garsas tvirtas, išdegintas, „ugniamžemiškas“, o ne tėžtantis kaip Rusijos motina siūra žemelė, kur nė atsiremti negali (takios rusų melodijos, muzika – ne trumpų motyvų statinys, plg. Beethoveno temas, o tarsi tolydus giedojimas, ištisinis melodijos srautas – Čaikovskis, Rachmaninovas, Šostakovičius). Garso ilgio nereikšmingumas ir polinkis ištempti kalbą – tai Laiko tarnystė Erdvei: platybės ir toliai čia savaimingi, o laikas neturi savo struktūros, organizacijos, yra takus. Germanų erdvė sutelkta ir koncentruota į valingą energetinį gyvenimo kvantą – į laiką, į tai, kas aplink mus, šalia, į namus, *Haus*; čia ji tvarkinga, išmatuota, kultivuojama, o ir dvasinė erdvė jau „apkantuota“ Kanto. Rusijos laukai miškai neišmatuojami.

Priebalsiai – savivalė, sukurtoji būtis, medžiagos, materijos, žemės garsai. Jei balsis – erdvė, tai priebalsis – patalpa, jis atstovauja namams, žmogui. Priebalsiai atsiranda per dvasios kančią, jai skverbiantis pro žemės aňkštį, sielai kenčiant kūno nelaisvėje. Skardūs – sudrėkė, motiniški. Duslūs – sausi, ugninė, vyriški.

Duslūs sprogstamieji – kibirkštys iš akmens, skiltuvu per kietą žemę (**p**, **t**, **k**). Pradžioje uždarumas, riba, kalėjimas, tvirtovė. Paskui dvasia ištrūksta laisvėn, proveržis, pralauža lūpų sie-noje, dantytame žandikaulių kremluje. Tai kovos, energijos, laisvės garsai – priešinasi suplokštinimui, kritimui, traukai. „Ugniamžemės“, darbo garsai.

Duslūs frikativiniai – lankstesni, taikesni, nuolankesni. Ir kliūtys jiems ne tokios didelės: nėra uždorio, velkė pusiau atstumta, oro srovė, kad ir patirdama nuostolius, prasmelkia: **f**, **s**, **ch**. Tai kvėpavimo, oro stichijos, vėjo garsai.

Sudėtingiau afrikatoms (**c** – **ts**): užsivertė sau kryžių tarpininkauti, sujungti ugnį (sprogstamieji, uždarai priebalsiai) su oru (frikativiniai, „besitrinantys“). **Ž**, **š**, **č**, **šč** – triukšminga trintis, oras-žemė; mažiau oro, daugiau žemės. **Šč** apskritai šliaužia, drėgnas, driekiasi. Č dar šoktelį prie uždarumo;² šlubčioja, kipšas, velniūkštis. *Чауң* ‘tankme’ – drėgnas oras, gulantis ant siūros žemelės tamsoje (*ночь* ‘naktis’). *Борц* ‘barščiai’ ne veltui žymi žemės vaisių simpoziumą, jų „večę“.

Sonoriniai garsai **r** ir **I** susidaro esmingai dalyvaujant liežuviui, „aš“, jie asmeniškiaus, gali eiti net atskiru skiemenui, t. y. balsių teisėmis sudaro kosmosą: serbų kalboje, kadaise ir senovės slavų, – *вълкъ* ‘vilkas’, *смъртъ* ‘mirtis’. Sonoriniai – beveik balsiai. **R** – vyriškoji asmeninio prado pusė: tvirtumas, ugnimas, staigūs žybsnai ir smulkus nerimastingas virpulis. **L** – van-deningumas, aptakumas, minkštumas – moteriškas pradas.

¹ Liet. *pastovas* čia turimas galvoje reikšmėmis ‘4. kas nors pakiesta, kad neklibėtų pastatytas daiktas’, ‘5. daiktas, į kurį parėmus kas pastatoma’ ar ‘7. kokio statinio stulpas, rąstas’ (LKŽ IX 536-537). – Red. past.

² К смычносму. Turimas galvoje priebalsio uždarumas, uždaras ar uždarumos priebalsis. – Red. past.

Įdomu stebėti, kaip vaikas, įeidamas į pasaulį, ižengia į kalbos kosmosą ir įsikuria Jame. Garso įsisavinimas – ženklas ir simptomas, kad užsimenzgė tam tikras ryšys su kuria nors būties dalimi. Šis kelias – nuo **a** iki **r**. **A** – labiausiai atpalaiduotas garsas, žmonių visuomenės beveik neapdorotas, natūralus. Paskutiniai įvaldomi **I** ir **r**. Tai lyčių garsai. Artėdamas prie jų vaikas iš pradžių vartoja pakaitalus: vietoje **I** sako **v**, veikiau net kaip anglų bilabialinį **w** (*вовадъ* vietoj *лоуадъ* ‘arklys’) – lūpinį garsą, tariantą be liežuvio, be „aš” pagalbos; taip oras stūgauja įsiverždamas į kokią nors gamtinę olą ir išsiverždamas iš jos. O vietoj **r** – **j**: *шебенок* [vietoj *ребенок* ‘kūdikis’]. **J**, kaip ir **v**, – grynas dvelksmas, bet **v** – su balsu iš pilvo, tai diafragmos, pilvo gyvasties [*жизни животной*], vandens įtampa; o **j** – lengvas, ne iš pilvo, bet iš plaučių, sukelia burnoje vos šiokią tokią trintį, vos teužismena apie galimą balsį.

J ir **w** – semikonsonantai, pusbalsiai. Mano sūnus šiuo garsu keitė ne tik **r**, bet ir **n**: sakė *üebo* vietoje *небо* ‘dangus’. Kai atėjo metas apsiprasti su savo asmenybe bei jos lauku ir vaikas ēmėsi šturmuoти **r**, tai pirmiausia vietoj jo tarė **I**, kas patvirtina, kad pradžioje būtis visuminė, belytė, o vyriškas ir moteriškas pradai potencialiai dar sukeičiami. Paskui prasidėda jų skyrimas, bet vietoj **r** skamba kažkoks užpakalinis gomurinis gurgesys, gargždesys: **geh**, greblavimas. Kai kurios būtybės taip ir vaikščioja po pasaulį su neišryškėjusia lytimi. Skirtingai **r** taria įvairios tautos: greblavimas, skardumas, kranksėjimas, ryškumas, dusumas, tariantas labiau burnos priešakiu, užpakaliu ar apačia, – visa tai liudija skirtingus tautų požiūrius į priekio ir užpakalio, téviškumo ir motiniškumo, švesos-oro-erdvės ir žemės-vandens santykius. Gilus užpakalinis gomurinis **r** liudija didesnį susisaistymą su materija; lengvas priešakinis viršutinis rusų **r** – tai oras-šviesa, ištirpę erdvėje. Greblavimas liežuvėliu burnos ertmės viduryje rodo ypatingumo, atomiškumo savijautą.

Nosiniaei **m** ir **n** – dangus, rūkas, migla, *Himmel* [vok. ‘dangus’], *Nebel* [vok. ‘migla’]. Tai jau ne žemės garsai, o dangaus ar net dar tolimesnių erdvų giesmė ir kosminų vandenų drėgmė. Tai mažiausiai asmeniški garsai: ne veltui jie migdo, liūliuoja, juk miegant ištirpsta mūsų asmenybė. Jei **r** būdravimo, tai **m** – miego garsas. Ne veltui moteriškas pradas juo prasidėda: motina. Tariant **m**, tiesiog skamba pati uždara burnos ertmė lyg juodoji dėžė, ir visai nesvarbu, kas viduje. Drėgnas, sunkus oras virš uždaros dangaus skliauto kaip Okeanas skalauja ne tik žemės rutulį, bet ir visą pasaulį kartu su dangumi. Okeanas – ir sapnas, ir kosminiai vandenys.

N – lengvesnis garsas, yra prošvaistė, yra vilties; burna pušiau praverta, sausesnis negu **m**. **M** drebina sunkią burnos kosmoso apačią, žemi debesys, rasa, visa gobianti atmosfera. **N** drebina viršų, dangų.

O ką gi atspindi rusų kalbos priebalsių duslėjimas ir minkštėjimas? Duslėjimas: *cað* ‘sodas’ – *sat*. Drėgną „ugniažemę” **d** (ðylm ‘dūmai’) išdžiovina oro srautas, ir ji nuslopsta vėjo nešama tolyn. Visi duslūs priebalsiai – oro ir žemės sritis: oras trinasi į žemę. Suduslėjė žodžiai bei garsai – it nugairintos uolienos.

O minkštėjimas? Juk **j**, **ь** – subtiliausi garsai, turėtų atspindėti ugnies stichiją. Bet ir klausa, ir siela minkštinių jaucia kaip drėkinimą, t. y. moterišką poveikį. Minkštinant burna kiek pratplatėja ir kilsteli: viskas lengvėja, vadinas, medžiaga subtilėja, bet ne staiga ir grubiai (tarsi susidarytų tuščumos, žemės materiją mestelėjus aukštyn, ir į šias poras įėjut oras), o palaipsniui, tarpininkaujant vandeniu, kuris artimesnis žemei (o ne tolimes-

niam orui), ir švysteli blausis liepsna. Gal minkštėjimas – tai ugnis-vanduo? Na taip: minkštėjimas – tai švelnumas, garso glamonė, jo panardinimas į Eroto vandenį.

Originaliu (lyginant su Vakarų Europos kalbomis) skambesių pasižymi rusų veikiamieji dalyviai: *грозящий, ущедший* – šie šnypštimali, šliūžtelėjimai, oro čežėjimas palei žemę, beje, sudrėkintą, „motiną siūrą” (trintis su sausa žeme duoda **f**, s ir t. t.). Labai sunku veikėjui Rusijoje: vos užsiplieks jis ugnimi, vos kilstelės į padebesius, tuož vėjas jį nusuka, žemės trauka prilenkia ir įmurdo, siekdamas užgesinti, ir vargas ugniai čia, siūroje žemelėje – Petru prie Nevos, tarp liūgų ir klampynių. Veikiamosios rūšies dalyvis Vakarų Europos kalbose (*frightening, gone* – anglų; *kommand* – vokiečių; *chantant* – prancūzų) baigiasi **n**, **ng**, **nd**, tai pakylėti gomuriniai, dangus čia laimina veiksmus žemėje ir drėkina malone: néra šnypštimo. Rusų kalboje analogišku šviesai dangišku, pakylėtu muzikalumu pasižymi neveikiamieji dalyviai, kurie baigiasi *-енн-, -анн-* (*испуганный, сказанный, благословенный*). Tai pakylėjimas į antrajį (nosies) dangų. Vakarų Europos kalbose neveikiamieji [*смрадательные*, pažodžiu ‘kenčiamieji’] dalyviai, priešingai, skamba griežčiau, aštriau, dusliau, žemiskiau: *ornatus, gesagt*; kentėjimas [*смрадание*] čia negražus, kantrybė neestetiška; nuostabi čia būtent veikla, ir natūrali kosmoso sąranga, pati gamta ją tiesiog laimina.

Gilius iš tai, kad kalbos garsai gali būti ištarti **t** i **k** i **s** k v e p i a n t. Ikvępiant gali pavykti nebent **a** (išleidžiame į save atvirą erdvę) ir **i** (toliau sruvenimas į mūsų plyši). **O** ir **u** – tai gelmė, kurią patys visu savimi sukuriame, patys įnešame į būtį, dovanome; **e** – priešakis, veidas, asmenybė; **ы** – iškvépimas, išėjimas į pasaulį, dvasios išleidimas, „aš” atvertis, suirimasis, išsklaidymas pasaule vandenye.

Jeigu garsus tartume įkvépdami, jie reikštų būties kūrinius mumyse, neštu jos tiesioginę šviesą, tiesą ir grynas idėjas, mintis „pačias savyne”. Bet garsų ir žodžių ištakos – tai mūsų kūno urvas, kurio židinys, ugnis – širdis; akivaizdus ir tiesioginis jų impulsas – mūsiškis „aš”, mūsų išpuolis į būtį, iš šešelių į šviesą, apgraibomis (vis remiuosi olos īvaizdžiu iš septintosios Platono „Valstybės” knygos). Kalba – tai ne kosmoso indėlis į mus, o mūsų įnašas į kosmosą: jo modelį iš anksto kuriame juodojoje burnos dėžėje, ir skleidžiame liežuvio motoru, šiuoju vidaus degimo varikliu, bangas, trikdydami pasaulį.

Štai kur gnoseologijos problemos pagrindas: ne į mus būtis žodžiu įeina, bet iš mūsų žodis išeina būti, ir jam dar reikia mus suprasti, o mes manome, kad kalbėdami – pažištame. Štai kodėl tylėjimas – auksas (Saulės epitetas): kai tylime, būtis nekliudomai srūva į mus auksiniais spinduliais, ir tuomet išties pažištame, nes klausomės. O kai kalbame, tik spjaudome žodžių sviedinius, tik grubiai stumdomė alkūnėmis būtį, atstumdamai ją nuo savęs.

Štai kodėl mintys gali visai nepriklausyti nuo žodžių, dvasia – nuo prigimties, gamtos. Iš tikrųjų, jeigu tiesa, kad mūsų burnos, kalbos kosmosas rezonuoja su tautos kosmologosu, kad visa fizika gūžiasi tenai (apie ką iki šiol ir kalbėjau), – tai tiesa ir tai, kad minčiai visai nesvarbu žodžių skambesys, kad reikšdamosi savo tikslams ji gali naudotis bet kokiais žodžiais, visiškai abstrahuodamasi ir nepaisydama juos sudarančių garsų kosminių sąsajų. Štai čia mūsų, žmonių, nepriklausomybė nuo gamtos.

*Sutrumpintas vertimas iš: Гачев, Георгий.
Национальные образы мира. – Москва, 1988.
Iš rusų kalbos vertė Austėja MERKEVIČIŪTĖ*

„Nėra tarp jūsų nė vieno, kuriam
Dievas nebūtų priskyręs partnerio džino”
Pranašas Muchāmedas

DŽINŲ SAMPRATA ISLAME: tarp teologijos ir liaudies tikėjimų

Egdūnas RAČIUS

Europinėse, t.y. krikščioniškose kultūrose „džino” terminas dažniausiai siejamas su pasakų būtybe, paprastai tūnančia induose, buteliuose ar lempose. Tokia asociacija pirmiausia paremta „Tūkstantis ir vienos nakties” pasakų personažais. Su jų turiniu plačioji Europos publika galėjo susipažinti jau XVIII amžiuje, pirmiausia prancūzų, o kiek vėliau ir rusų, anglų bei kitomis kalbomis. Kadangi pasakos atkeliavo per musulmoniškus kraštus ir yra likę tik arabų „originalai”, Europos kultūrose nusistovėjo stereotipas, kad arabai, musulmonai tiki „buteliniai” džinai. Tačiau nors džinai ir sutinkami daugumoje „Tūkstantis ir vienos nakties” pasakų, šiame rinkinyje jie iš tikrujų labiau atitinka stebuklinių pasakų personažus ir vargu ar laikomi realiai egzistuojančiomis būtybėmis: juk neteigsime, kad arabai tiki kalbančiais gyvuliais, galimybe žmogui pasiversti žvėrimi ir pan.

O džinai musulmonų pasauležiūroje toli gražu nėra tik pasakų veikėjai. Anaipolt. Tikėjimas džinais bei elgesys su jais islame nėra tik liaudies religijos ar jos kultūrinį formų bruožas: džinai anksčiau, o didele dalimi ir dabar tiki ma neprilausomai nuo išsilavinimo ar socialinės padėties. Šiame darbe kaip tik ir bus aptariama, kaip islamo šventraščiai įteisina tikėjimą džinai, kaip musulmoniškoji egezegė komentuoja tas šventraščių vietas, kuriose kalbama apie džinus. Be abejø, liaudies tikėjimai, legendos bei padavimai taip pat yra sudėtinė šio tikėjimo dalis, todèl bus aptariami ir jie.

1. Koranas ir chadysai

Islamo tyrinėtojai Europoje bei Šiaurės Amerikoje, kalbëdami apie džinus islame, veik visada pabréžia, jog dar ikiislaminėje Arabijoje tikėjimas demoninis, (piktomis) dykumų dviasonimis buvo visuotinai paplitęs. Musulmonai to turbūt neneigti, nes švenčiausioji islamo knyga Koranas tokį tikėjimą ne tik pateisina, bet netiesiogiai ir prisako. Logika čia paprasta: visa, kas surašyta Korane, yra tiesioginiai Dievo žodžiai ir jie *ex definitio* yra tik teisingi. Korane džinai (kartu su bendrašakniais žodžiais) yra minimi apie 40-yje vietų.¹ Pats žodis „džinas” pavartotas bent tuziną kartų.

Korane Dievas apie žmones ir džinus kalba lygiagrečiai. „Pripildéme pragara džinais bei žmonėmis” (*Hud* 11: 119; *Fusilat* 41:25, 29). Jis kreipiasi ir tiesiog į džinus: „O džinai, jūs pasipelnėte iš žmonių” (*Al-An'am* 6:128). Net dviejose vietose Korane kalbama apie džinų sukūrimą: „O prieš tai iš karšto vėjo ugnies sukūrēme džinus” (*Al-Hijr* 15:27); „O džinus Jis sukūrė iš bedūmės ugnies” (*Ar-Rahman* 55:15). Dievas taip pat perspėja žmones negarbinti džinų ir jų nedievinanti (neprilyginti Dievui): „Ir jie prilygina Dievui džinus. Bet Jis juos sukūrė” (*Al-An'am* 6:100); „Jie garbino džinus: daugelis jų juos tikėjo” (*Saba'* 34:41). Vienos Korano sūros (skryriaus) pavadinimas yra „Al-Džin”, *Al-Jinn* (72). Šioje sūroje Dievas persako pačių džinų mintis, jiems išgirdus balsiai skaitomą Koraną, po ko jie priėmė islamą. *Al-Ahqaf* 46:29–32 taip pat kalba apie atsivertusius į islamą džinus.

Kaip matome, jau vien Korane džinų paminėjimų pakanka tikėjimui jų egzistavimui įteisinti. Negana to, chadyšų² rinkiniuose yra užfiksuoti musulmonų autentiškais laikomis pranašo Muchamedo basisakymai apie džinus. *Sahih Al-Bukhari* rinkinys turi net atskirą skyrių, pavadintą „Džinų paminėjimas”. Jame, be kita ko, pranašas prisako musulmonams neliesti kaulų bei sudžiūvusių gyvulių išmatų, nes tai esas džinų maistas (5:200).³ *Sahih Al-Bukhari* (1:450) perteikia pranašo Muchamedo pasakojimą apie džiną, mėginusį sutrukdyti pranašui melstis. *Sahih Muslim* rinkinyje randami tokie pranašo Muchamedo žodžiai: „Medinoje yra džinų, priėmusių islamą. Jei pamatysite kurį nors iš jų, perspēkite tris dienas, ir jei jis pasirodys jums po to dar kartą, užmuškite jį, nes tai – velnias”.⁴ Kitame *Sahih Muslim* rinkinyje esančiame chadyse pranašas teigia: „Nėra tarp jūsų nė vieno, kuriam Dievas nebūtų priskyręs partnerio džino”. Paklaustas, ar ir jis turėtų tokį partnerį džiną, Muchamedas atsakė: „Ir aš, bet Dievas man pagelbėjo dėl jo – jis priėmė islamą ir duoda tik teisinius patarimus”⁵. Al-Azharo universiteto profesorius S. A. Huseinas savo knygoje „Džinai – antrasis pasaulus”, parašytoje šio amžiaus viduryje, tai laiko įrodymu, jog kiekvieną asmenį nuo pat jo gimimo lydi Dievo paskirtas džinas. Panašių pranašo pasisakymų yra ir daugiau.

2. Egzegezė

Nors šventraščiuose netrūksta nuorodų į džinus nei priešakų, kaip su jais elgtis, visa tai nėra apjungta į vieningą visumą ar vientisą naratyvą. Nei Koranas, nei chadys rinkiniai nepateikia išsamaus ir visapusiško džinų aptarimo. Todėl norint susidaryti pilnesnį džinų būties vaizdą, tenka kreiptis į Korano komentatorius, mufasirus.⁶ Musulmoniškoji egzegetika reikalauja, kad Koranas būtų komentuoamas iš eilės, todėl praktiškai kiekvienas mufasiras nuo pirmojo (Abū Dža'far At-Tabari, IX–X amžiai) iki šiandieninių (Wahab Zuhailij) savo komentaruose yra nagrinėjęs džinus ar bent užsiminęs jų klausimų.

Tačiau ir patiemis mufasiramams nebuvę ir nėra lengva susigaudyti gausybėje kartais tarpusavyje prieštaraujančių Korano eilucių bei chadys. Kalbėdami apie džinus musulmonų egzegetai išskiria keletą aptariamų aspektų: žodžio „džinas“ etimologija, džinų kilmė, jų rūšys, santykis su Šetonus bei santykis su žmogumi.

2.1. Etimologija

Arabų kalboje „džin“, *jinn* yra daugiskaitinė daiktavarđio forma, kurio vienaskaita yra „džinij“, *jinni*. Šis siejamas su šaknimis *janna*, reiškiančia ‘paslėpti, pridengti, maskuoti’. Daugelis mufasirų mano, kad džinai taip vadinami kaip tik todėl, kad yra nematomi plika akimi. Gimdoje esantis vaisius vadinamas panašiai, *janin*, nes jis irgi motinos gimdoje „slepiasi“. Tačiau yra ir kitokia šio žodžio etimologija: *janna* reiškia ir ‘apsėsti’, todėl tas, kas apsėda, vadinamas *jinni*, džinas, o apsėstasis – *majnun*.

2.2. Džinų rūšys

a. Džanas (Jaann)

Būtina pastebėti, kad arabiškame Korano tekste varojami du skirtinės žodžiai: *jinn* bei *jaann*. *Al-Hijr* 15:27 bei *Ar-Rahman* 55:15, kur kaip tik kalbama apie sukūrimą, pavartotas *jaann*.⁷ Egzegetams natūraliai kilo klausimas, kas gi yra „džan“? Tarp galimų atsakymų – tokie: „džan“ – tai tikrinis džinų protėvio vardas (*abu al-jinn*); „džan“ – tai tiesiog džino sinonimas, t.y. bendrinis vardas; „džan“ pavadintas Iblynas, velnių protėvis (*abu ash-shayatin*); „džan“ – tai tokia džinų rūšis; ir netgi „džan“ – tai tam tikrų angelų rūšinės pavadinimas. Šitokia galimų atsakymų, o kartu ir nuomonių gausa apsunkina vienareikšmių džzano bei džino ir Iblyso (Šetono) santykio nustatymą. Vis dėlto dauguma mufasirų yra linkę manyti, kad „džan“ yra 1) tikrinis vardas, 2) džinų protėvis (lygiai kaip Adomas yra žmonių protėvis), o kartu, vadinasi, ir pats – 3) džinas. O kadangi Iblynas vienoje vietoje Korane tapatinamas su džinu („Ir kai tarėme angelams, nusilenkite Adomui, jie nusilenkė, išskyrus Iblysą, – jis buvo vienas iš džinų“, *Al-Kahf* 18:50), galimybė, kad 4) „džan“

ir Iblynas yra tas pats asmuo, irgi negali būti atmesta. Tačiau kyla klausimas, ar Iblynas negalėjo būti vienas iš „džan“ palikuonį, t.y. tik vienas iš džinų? E. W. Lane savo „Tūkstantis ir vienos nakties“ anglisko vertimo pastabose kaip tik ir siūlo Iblysą suvokti kaip jaunesnės karbos džiną ir jokiui būdu netapatinti jo su pačiu „džan“.⁸

b. Iblytas (Šetonas)

Iblyso prigimtis irgi ne visai aiški: jei Dievas liepė angelams nusilenkti Adomui, kodėl Iblyso, džino, nepaklusimas sukelė tokią Dievo reakciją – prakeikimą? O gal Iblytas pirma buvo vienas iš angelų? Lane pateikia Hasan Al-Basrij interpretaciją, kurioje teigama, kad „kilniausi ir kilminiausi tarp angelų buvo vadinami džinai, nes jie buvo pri-dengti nuo kitų angelų akių dėl savo pranašumo“.⁹ Turint omenyje tai, kad judėjo-krikščioniškoje tradicijoje Šetonas yra puolės angelas, Al-Basrij interpretacija išspręstų *Al-Kahf* 18:50 slypinčią dviprasmybę. Kitu atveju, kaip siūlo Lane, „galėtų būti daroma prielaida, kad įsakymui, duotam angelams, taip pat (*a fortiori*) turėjo paklusti ir džinai“.¹⁰ Tiesa, *Sad* 38:74–76 irgi palieka dviprasmybę, šiuo atveju dėl substancijos, iš kurios Iblynas buvo sukurtas: jis pats Korane teigia esąs sukurtas iš ugnies. Kaip matysime, islame tikima, kad angelai buvo sukurti iš šviesos (*nur*), tuo tarpu džinai – iš ugnies (*nar*).

Patys mufasirai dažniausiai linkę manyti, kad Iblynas buvo vienas iš džinų, tačiau jie perteikia dvi priešingas nuomones ir bent keletą tarpinių. Pirmoji – tai Iblyso tapatinimas su džinu, paremtas vienintele Korano eilute (*Al-Kahf* 18:50); antroji tuo tarpu teigia jį buvus angelu. Pastarąjį nuomonę galima būtų paremti net penkiomis eilutėmis (*Al-Baqara* 2:34; *Al-'Araf* 7:11; *Al-Hijr* 15:31; *Al-Isra'* 17:61; *TaHa* 20:116), kur panašioje kaip *Al-Kahf* 18:50 situacijoje Iblynas netapatinamas su džinu, o iš pačių eilučių logikos plaukia, kad jis – vienas iš angelų. Trečioji, tarpinė, nuomonė priskiriama Qurašui (arba Quryšui), kuris argumentuoja taip: kadangi visi angelai yra nematomi, „paslėpti“ nuo žmonių akių, vadinasi, jie kartu yra džinai. Tačiau, ne visi džinai, sulig šia nuomone, yra angelai: angelai neturi palikuonį, o džinai jų turi. Mufasirai šios nuomonės nepalaiko, nes ji neišsprendžia angelų bei džinų skirtinės substancijos klausimo. Vis dėlto, sekant šia nuomone, Iblynas negalėtų būti angelas, nes yra sutariama, kad jis turi palikuonį (angelai palikuonį turėti negali), todėl ir ši nuomonė suponuoja Iblyso priskiriamą džinams. Pagal ketvirtąją nuomonę, perteiktą Lane'o, Iblynas nebuvę nei angelas, nei džinas, o atskirai pats vienas sukurtas iš ugnies (taip būtų išsprendžiama ir iš *Sad* 38:74–76 kylanti dviprasmybė).¹¹

Apibendrinant galima pasakyti, kad Iblynas buvo 1) greičiausiai džinas, 2) tačiau lieka neaišku, ar jis – pats sukurtasis „džan“, ar tik vienas jo palikuonį; Iblynas 3) turėjo būti siejamas su angelais, nes minėtas Dievo įsakymas angelams turėjo galios ir jam. Galbūt parankiausias

problemų sprendimo variantas pateikiamas taip pat La-ne'o, remiantis Al-Kazwaniju: Iblyas, nors pats buvo džinas, buvo užaugintas ir auklėtas angelu, taip tapęs praktiskai vienu iš jų ir visur kartu su angelais dalyvavęs. Todėl Dievo įsakymas angelams nusilenkti Adomui lietė ir Iblyą. Beje, Iblyas nėra jo tikras vardas. Šis džinas buvo vardu 'Azazil, o nepaklusęs Dievui jis pradėtas vadinti Iblysu – dėl savo nevilties.¹²

Nepaklusęs džinas tapo Šetonu.¹³ Mufasirams nekyla abejonių dėl Iblyso bei Šetono tapatumo – tai vienas ir tas pats asmuo. Todėl Korane vartojami abu vardai nekelia sun-kumų nei egzegetams, nei paprastiems tikintiesiems ir jų vartojami pakaitomis.

c. Velniai

Kiek sudėtingiau yra su velniais,¹⁴ Egzegetų sutaria-ma, kad velniai yra Šetono tarnai, tačiau kokia jų kilmė? Kai kurie mufasirai teigia velnius esant džinais. Tokia nuomonė remiama visų pirma argumentu, kad velniai taip pat yra nematomi, „paslėpti” nuo žmonių akių, todėl jie yra džinai. Šią nuomonę dar papildo tai, kad Iblyas buvo džinas, vadinasi, ir jo palikuonys, velniai, yra džinai. Kita, įmantrėnė nuomonė yra ta, kad džinai skirstytini į dvi grupes: velnius ir džinus. Skirtumas tarp jų tas, kad velniai yra amžini (mirs tik žuvus jų valdovui Iblyui, Šetoniui), be to, jie nesidaugina, tuo tarpu džinai, nors gyvena daug ilgai už žmones, sensta ir miršta arba žūva, jie yra abiejų lyčių, tuokiasi bei dauginasi. Džinai, kaip ir žmonės, maitinasi, o velniai – ne. Pagaliau džinai gali būti mu-sulmonai, krikščionys ir t.t. (t.y. jie turi laisvą valią), o velniai yra išimtinai antiteistai. Tuo džinai yra panašūs į žmones, o velniai – į angelus, besalygiškai atsidavusius savo Viešpačiui. Ar iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad velniai ir džinai priklauso tai pačiai būtybių rūšiai? Musulmonų egzegetai linkę tokią išvadą daryti. Jiems ant-rindamas S.'A. Huseinas iš Al-Azharo reikalauja velnius tapatinti su džinais ir skirti juos tik religiniu pagrindu: iš-pažstantys kurį nors tikėjimą vadintini džinai, o atmetantys bet kokį tikėjimą – velniai, Šetono Iblyso tarnais. Lieka dar viena galimybė: velniai – tai savarankiška būtybių rūšis, tiesa, kilusi iš džino Iblyso bei jo žmonos, kurios prigimtis visai neaiški. Tokia nuomonė grindžiama chadysu, teigiančiu Iblyą ir jo žmoną turėjus abiejų lyčių palikuonį, kurie išsirito iš kiaušinių. Tačiau ši galimybė kiek plačiau musulmonų egzegetų nesvarstoma.

Bendriausia išvada velnų atžvilgiu yra ta, kad jie yra džiniškos kilmės Šetono Iblyso palikuonys bei jo klusni kariauna. Tai bevalės, besielės nemirtingos būtybės, kurios nusibaigs tik kartu su Šetonus. Visi velniai tad gali būti laikomi džinais, tačiau ne visi džinai yra velniai.

d. Kitos džinų rūšys

Apie kitas džinų rūšis egzegetai retai tekalba. Korane tik vienoje vietoje minima džinų rūšis ifrytai: „Ifrytas iš dži-

nų tarpo tarė: aš tau jį atnešiu prieš tau pakylant iš savo vietas, nes aš tam pajėgus ir patikimas” (*An-Naml* 27:39). Tačiau islame pripažištama net iki 10 džinų rūšių: be Iblyso bei velnių ir Korane minimų ifrytų, dar esama maridų, au-nų, ghasanų, tajarų, tabių, karynų, umrų.¹⁵ E. W. Lane tačiau pateikia kitokią klasifikaciją: jis skiria 5 džinų grupes (*jaann*, *jinn*, *shayateen*, *ifreet*, *marid*)¹⁶ bei išvardina 7 žemes-nes jų rūšis bei porūsius (*ghul*, *sila*, *ghadar*, *delhan*, *shik*, *nesnas*, *hatif*)¹⁷. Kiekviena iš šių rūšių turi tik jai būdingų savybių. Plačiau jos bus aptartos žemiau, kalbant apie liau-dies tikėjimus.

2.3. Džinų substancija

Didžiausio musulmonų egzegetų dėmesio susilaukė substancija, iš kurios džinai sukurti. Nors Korane ši substancija ir įvardijama, tai nėra įprasta žmogaus gyvenime randa-ma medžiaga. Štai vienu atveju teigama, kad džinai sukurti „iš karšto vėjo ugnies” (*Al-Hijr* 15:27), o kitu, kad „iš bedūmės ugnies” (*Ar-Rahman* 55:15). Abiem atvejais pa-sakoma, jog džinai sukurti iš ugnies, bet kartu nurodoma tą ugnį nesant gamtiška ugnimi.

Pirmuoju atveju tai „karšto vėjo” ugnis. Šis „karštas vėjas” kai kurių egzegetų apibrėžiamas kaip žudantis vėjas, mat arabų žodis *samum*, verčiamas kaip „karštas vėjas”, yra tos pat šaknies kaip ir *sam* ‘nuodai’. Kitų nuomone, tai toks karštas smulkių dalelių vėjas, kuris prasiskverbia pro žmogaus odos poras ir žudo. Trečiems – tai pati pragaro ugnis, nes ji visų karščiausia. Chadysuose užfiksuotas pra-našo pasakymas, kad pragare, be įprastos, yra dar 69 skir-tingos ugnys, arba ugnies apraiškos. Todėl mufasirai kar-tais linkę *samum* tapatinti su viena iš pragaro ugnii.

Antruoju atveju substancija, iš kurios džinai sukurti, yra „bedūmė” ugnis. Mufasirams tenka aiškintis, kokia gi ugnis yra bedūmė. Vienų nuomone – tai pats ugnies vidurys, kitų – liepsnos liežuvis. Dar viena nuomonė yra ta, kad be-dūmė ugnis – tai „grynoji” ugnis.

Iš abiejų Korano vietų interpretacijų galima būtų daryti išvadą, kad džinai sukurti iš itin karštos, galbūt nežemiškos, bedūmės, arba grynosios ugnies. Vis dėlto lieka viena pro-blema: tiek *Al-Hijr* 15:27, tiek *Ar-Rahman* 55:15 teigia iš tokios pat ugnies esant sukurta *jaann*, tad ar galima manyti, kad iš jos sukurti ir džinai? Juk nėra tiksliai nustatyta, jog *jaann* ir džinai yra tas pats. Be to, jei „džan” ir yra džinų protėvis, jo palikuonys nebūtinai turi būti tos pačios substancijos, – juk žmonės nėra moliniai, nors Koranas keliose vietose (pvz. *Al-Hijr* 15:26; *Ar-Rahman* 55:14) nurodo, jog žmonių protėvis Adomas buvo sukurtas būtent iš molio.

Kad džinai sukurti iš substancijos, esmiškai skirtinges nuo angelų bei žmonių substancijos, liudija vienai iš pra-našo žmonų, Aišai, priskiriamas, *Sahih Muslim* rinkinyje randamas chadysas. Pranašas esąs sakęs, kad „angelai su-kurti iš šviesos, džinai sukurti iš karšto vėjo ugnies, o Adomas sukurtas, kaip jums buvo paaiškinta”.¹⁸

3. Džinų gyvenimas

Turbūt vienas įdomiausiu džinų sampratos Islame aspektu yra jų būtis bei buitis. Musulmonai tiki, jog džinai, išskyrus savo substanciją (dėl kurios yra žmonėms nematomu) bei keleto tiksliams būdingų savybių, visa kuo yra panašūs į žmones.

Džinų santykis su religija yra lygiai toks pat, kaip ir žmonių. Džinai, kaip jau buvo minėta, turi laisvą valią: jie gali išpažinti bet kurią religiją arba jas visas atmesti. Néra kokių nors ypatingos džinų religijos, ir visos žmonių religijos kartu yra ir džinų religijos. Nuo religijos pasirinkimo bei priesakų laikymosi priklauso džinų atpildas anapus. Jie gali būti musulmonai, krikščionys, judaistai, budistai ir t.t. Džinai musulmonai atlieka visas prievoles, t.y. meldžiasi, pasinkauja, moka zakato mokestį, eina Chadžo. Džinai atkanka į mečetę, ypač penktadieniais, pasiklausyti pamokslu. Tačiau visa tai darydami jie lieka žmonėms nematomi. Džinai, kaip ir žmonės, bus prikelti Paskutinio teismo dieną ir bus teisiami už savo darbus. Kaip ir žmonės, džinai dėl savo laisvos valios gali nusikalsti bei nusidėti. Todėl vieni jų eis į rojų, kiti – pragaran.

Musulmonai tiki, kad pranašą Muchamedą Dievas siuntė tikrają religiją, islamą, skelbtį tiek žmonėms, tiek džinams. Nors nėra sutariama, ar pats pranašas džinus matė bei su jais bendravo, neabejojama, kad džinai klausėsi Korano ir dalis jų įtikėję juo. Tai patvirtinama Korane, sūroje *Al-Jinn* (72). Be to, yra tikima, kad kai kurie dar iki Muchamedo siūstti pranašai irgi skelbė Dievo žodį džinams.¹⁹

Džinai yra mirtingi: jie gimsta, sensta ir miršta. Jie taip pat gali žūti: jei džinas sužeidžiamas, jo venomis tekanti vietoje kraujuo ugnis ji tiesiog sudegina.²⁰ Džinų esama abiejų lyčių. Jie tuokiasi ir gimdo vaikus. Džinai, kaip ir žmonės, maitinasi. Tikėjimas tuo remiasi keletu chadys, kuriuose pranašas liepia žmonėms neliesti kaulų, nes tai – džinų maistas. Tiesa, viename chadyse esama užuomininė, jog džinai minta ant kaulų likusia mësa, o ne pačiais kaulais. Jie taip pat geria. Tikétina, kad džinai serga tomis pačiomis ligomis kaip ir žmonės. Islame tikima, jog džinų amžius yra žymiai ilgesnis nei žmonių ir kad jie gali gyventi daugelį amžių. Liaudyme tikima, kad kai kurie ir dabar tebegyvi džinai yra gimę dar Pranašo laikais. Be to, džinai yra protingesni ir daugiau žino už žmones.

Džinai jungiasi į bendruomenes ir net valstybes, jų gyvenama visame pasaulyje. Tiesa, džinai linkę burtis žmonių nelankomose ar retai lankomose vietose, kaip dykynės, apleisti namai ar miestai, kapinės ir pan., tačiau jų esama ir apgyventose teritorijose. Savo tarpusavio santykiai jie irgi panašūs į žmones: jie tuokiasi ir turi šeimą.

Nepaisant bendrumų, džinai ir žmonės, žinoma, daug kuo skiriasi. Vienas iš pagrindinių skirtumų tarp žmonių ir džinų yra pastaruju gebėjimas pasiversti bet kokiu tikru ar net pramanytu padaru ir pasirodyti žmogui jo pavidalu.

4. Džinų ir žmonių santykiai: nuo teologijos prie liaudies tikėjimų

Egzegetai, aptardami Korano eilutes, kuriose minimi džinai, gan atsargiai kalba apie džinų ir žmonių santykius. Pripažistama, jog tiek velniai, tiek apskritai džinai dalyvauja žmonių gyvenime, tačiau nekonkretizuojama, kaip būtent. Šią spragą užpildo pavieniai, nepriklasomi islamo žinovai (*‘ulama*) bei liaudies tikėjimai.

Tikima, jog džinai bei velniai, pasivertę žmonėmis, gan dažnai su jais bendrauja. Arabų literatūroje apstu pasakojimų apie tai, kaip žmonės susiduria su keistai atrodančiais, be galio išmintingais ir visažiniais senukais (šeichais), kuriu, kaip paaiškėja, yra būtent velniai ar džinai. Štai tipiskas pasakojimas: žmogus, išėjęs ieškoti savo pasiklydusio kupranugario, beeidamas sutinka sėdintį senį, su kuriuo užmezga pokalbį. Senis, pasirodo, žinąs, iš kur tas žmogus eina, ko jis ieško ir kaip jam klosis. Pokalbis nukrypsta į poeziją, ir senis padeklamuoją neva savo sudėtas eiles. Žmogus jas atpažista, nes iš tikrujų jos yra sukurtos žinomo poeto, ir paprieštarauja seniui, o tas atkerta, esą tos eilės jo buvo sudėtos jau tada ir tada, ir tatai jis jas pašnibždėjęs anam poetui. Žmogus suvokia kalbasis su velniu ar džinu, ir tuomet senis paprastai dingsta.

Ne rečiau džinai tarp žmonių pasirodo gyvūnų pavida-
lu. Chadysuose minimi atvejai, kai į žmonių namus atšliau-
žusias gyvates Pranašas pataré pirma perspēti, ir tik joms
nepaklusus – užmušti.²¹ Liaudyme tikima, kad džinų esama
ir vandenye, ir ore, ir ant žemės. Kai kurie jų, ypač džinai
musulmonai, žmonėms nėra pavojingi, negasdina ir neken-
kia. Tačiau esama tokiai, kurie yra mirtini žmonių priešai ir
jiems visokeriopai kenkia.

Apskritai populiarajame islame linkstama manyti, kad
džinai žmonių atžvilgiu nėra nusiteikę geranoriškai. Liau-
dies tikėjimuose džinai retai skirstomi pagal jų religiją, ir
daugiausia kalbama apie džinus kenkėjus. Pavyzdžiu, yra
tikima, kad *ghul* – tai džinas kanibalas, mintantis žmogiene.²² *Sila* taip pat minta žmogiena.²³ *Delhan* yra jūrų dži-
nas, kuris užpuola ir paskandina laivus.²⁴ Tačiau esama ir
geranorių džinų, vienas iš kurių yra *hatif*. Jis žmogų pamoko bei paguodžia.²⁵

Džinų priešiškumas žmonėms aiškinamas įvairiai. Islame tikima, kad džinai buvo Dievo sukurti gerokai prieš su-
kuriant žmogų. Tai patvirtinama *Al-Hijr* 15:26–27. Viena iš
tradicijų teigia, kad džinai kadaise valdė visą žemę, bet buvo
ištumti pasirodžius žmogui. Be to, iki žmogaus sukūrimo
džinai laisvai judėjo po dausas, į kurias patekti po žmogaus
sukūrimo jiems tapo sunkiau. Po Jézaus gimimo džinams ap-
skritai buvo uždrausta patekti į dausas, tačiau jie vis dar ga-
lėjo prisiartinti ir girdėti angelus šnekant apie būsimus Die-
vo įsakymus. Gimusi Muchamedui, džinai prarado ir šią galio-
mybę. Dalis jų dėl to užsirūstino ant žmonių ir dabar kerš-
tauja. Tarp tokų kenkėjų yra, visų pirmą, pats Šétonas Ibly-
sas, velniai, ifrytai bei maridai. Ifrytai bei maridai laikomi

itin galingais džinais, sukeliančiais smėlio audras bei uraganus. „Tūkstantis ir vienos nakties” pasakose apstu kaip tik šiu rūšiu džinų, ir jie žmonių atžvilgiu veik išimtinai žaurūs.

Anot kitos versijos, kadangi džinai sukurti iš pragariškos ugnies, jie yra nuožmūs ir piki iš prigimties. Huseinas savo knygoje tai nuolat pabrėžia.²⁶ Dar viena versija teigia, jog džinai tiesiog laiko save pranašesnais už žmogų, manydami, kad jie sukurti iš aukštėsnės materijos. Ši versija paremiamama *Saba'* 38:74–76.

Nors džinai daugiau žino, yra galingesni bei išmintingesni, tikima, kad žmogus galis priversti džiną jam tarnauti. Primityviausia tokio tikėjimo išraiška yra vėlgi „Tūkstantis ir vienos nakties” pasakose pateikiami pavyzdžiai: inde uždarytas džinas paklūsta to indo šeimininkui arba už tai, kad bus paleistas, sutinka kurį laiką ji išleidusiam žmogui tarnauti ir pan. Tikrovėje technika priversti džiną tarnauti žmogui labai įvairi: norint priversti džiną tarnauti, reikia kreiptis į sachirą (burtininką, kerėtoją), kuris suras džiną ir specialiu talismanu bei atitinkamomis formulėmis privers ji tam tikrą laiką tarnauti žmogui. Tačiau tam dar yra daugybė sąlygų bei reikalavimų, ir eiliniams žmogui juos visus įvykdysi praktiskai neįmanoma.

Kita vertus, džinui visai paprasta pavergti žmogų – jis tiesiog jį apsėda. Arabų kalboje „pamišęs” ar „apsėstasis” (*majnun*) yra tos pačios šaknies žodis kaip ir „džinas”, *jinn*. Todėl buvo, o ir tebéra tikima, kad psichinius sutrikimus sukelia būtent džinai. XIII–XIV amžiais gyvenęs ultraortodokisas (*hanbali*²⁷) Ahmadas Ibn ‘Abu Al-Haleem Ibn Taymeyah yra parašęs ištisą traktatą apie tai, kaip reikia elgtis su džinų apsėstais žmonėmis bei pačiais apsėdusiais džinais.²⁸ Tačiau tai nėra tik istorinė atgyvena: 1987 metais vienas Saudo Arabijos islamo žinovų viešai, per TV, suabejojo džinų gebėjimu apsėsti žmones. Netrukus po laidos dabartinis vyriausiasis Saudo Arabijos muftijus, šeichas ‘Abdu Al-Azys Ibn Bazas išspausdino straipsnį, kuriame griežtai kritikavo visus, kurie neigia džinus ar jų sugebėjimą apsėsti žmogų.²⁹ Savo straipsniu Ibn Bazas patvirtino, kad Ibn Taymeyaho mintys ne tik ortodoksalios, bet ir visai „šiuolaikiškos”.

Anot Ibn Taymeyaho, džinui apsėdus žmogų pirmiausia reikia su tuo džinu pasikalbēti ir paméginti jį įtikinti tokio elgesio netinkamumu. Džinas musulmonas tada turėtų žmogų paleisti. Tačiau žmones dažniausiai apsėda džinai politeistai bei pagony. Tokius pirmiausia reikia pakviesti priimti islamą. Ibn Bazas savo straipsnyje pasakoja pats kalbėjėsis su jauną musulmonę moterį apsėdusiui džinu budistu, kuris po to atsivertė į islamą ir paleido apsėstają, ir ši visiškai atgavo sveiką nuovoką.³⁰

Džinui nepaklusus ir nepaleidus žmogaus, Ibn Taymeyah nurodo keletą galimų būdų džinui išvaryti: džiną keikti; melstis Dievui, šauktis Jo; netgi mušti tą žmogų per šonus bei pėdas lazdomis ar kuo kitu – skausmą iš tikruju jus džinas, o ne jo apsėstasis.³¹ Daugumą šių metodų, kaip tikima, taikė pats Pranašas arba kiti jam leidus.

Kai kurie musulmonų mistikai sūfijai gan ekstremaliai žiūrėjo tiek i džinus apskritai, tiek ir į velnius bei patį Šėtoną. Buvo tikima, kad kai kurie sūfijų šeichai valdo net tik savo pasekėjus žmones, bet ir džinus.³² Tokiems sūfijams kaip Al-Haladžas ar Ataras būtent Šėtonas įkūnija tikraji monoteizmą – jis nepaklusno Dievo įsakymui nusilenkti Adomui, nes jautė galis nusilenkti tik pačiam Dievui. Tokiu būdu Šėtonas yra netgi didesnis monoteistas už patį Dievą.³³

Esama chadyso, kuriame pranašas informuoja žmones, jog kiekvieno žmogaus „venomis teka velnias”³⁴, kuris nuolat gundo žmogų nusidėti. Žmogui tenka kovoti su tame pačiame glūdančiu velniu – tokia kova liaudyme vadina „kova su pačiu savimi”. Kai kurie sūfijai ypač sureikšmino šį chadysą ir sutapatino žmoguje tūnantį velną su jo paties žemaja siela (*nafs*).³⁵

Patys keisčiausiai tikėjimai susiję su džinų bei žmonių lytiniais santykiais. Buvo tikima, jog džinai (žmogišku pavidalu) galėtų išlyti iš santykiauti su žmonėmis ir susilaikti palikuonių, turinčių abiejų tėvų prigimties.³⁶ Tikėtina, kad džinų ir žmonių bendrais palikuonimis buvo laikyti savo fizine išore į kokią gyvūną panašūs ar tiesiog apsigimę žmonės.³⁷

5. Džinai islame – lygiateisiai pasaulio bendradalai

Kaip matyti iš šiame straipsnyje apžvelgtos džinų sampratos islame, jie yra viena iš sudėtinės musulmoniškos kosmologijos dalį tiek teologiniu, tiek liaudišku lygiu. Musulmoniškoji egzegezė, apsiribojusi savo formaliais reikalavimais bei šventraščiais, pasitenkina džinų prigimties, jų rūšių ir formalaus santykio su Dievu bei kitomis būtybėmis aptarimu. Liaudies tikėjimuose, priešingai, džinai yra įgavę kasdienės realybės dimensiją: žmogus veik bet kurią akimirką gali tiesiogiai ar netiesiogiai susidurti su džinu ir velniu.

Kad tikėjimas džinais nėra istorinė atgyvena, liudija ir dabartinių egzegetų Korano komentarai, ir vadovaujančių islamo žinovų pareiškimai, ir gan gausiai leidžiama lektūra apie džinus. „Praktinių” patarimų, kaip priversti džiną tarnauti žmogui, kaip išvaryti džiną iš apsėstojo, galima rasti ir internete. Tikėjimas džinais visuomet balansavo ant ezoterikos ribos, o gal, tiksliau, apėmė tiek ezoterinę, tiek vieną sferas. Musulmonui abejoti džinų egzistavimui reiškia abejoti Dievo žodžiais. Tačiau nuo tikėjimo džinais, paremta šventraščiais, liaudiškame islame buvo pereita prie tikėjimų, niekaip nebegrindžiamų nei Koranu, nei chadysais, todėl daugelio egzegetų bei islamo žinovų atmetamų. Deja, džinų atveju nubrėžti ribą tarp to, kas islamo sankcionuota, o kas smerkiama ar net draudžiama, labai keblu, o gal nė neįmanoma.

Kita vertus, tikėjimo džinais islame neįmanoma atsakyti, jį tik galima perinterpretuoti. Islamo tradicijoje džinai įteisinti šiame pasaulyje šalia visų kitų (žinomų) Dievo padarų, turinčių atitinkamas teises bei pareigas. Islamiš-

koje pasaulio sampratoje džinai šalia žmonių yra ir turėtų likti pilnateisiai pasaulio bendradalai. Jų redukavimas į „butelinius” pasaką personažus musulmonui yra lygiai tokas pat išeidimas, kaip ir Korano dieviškumo ar pranašo Muchamedo misijos neigimas. Europos kultūrose gyvuojojantys stereotipai džinų islame atžvilgiu – tai tik didžiulės prarastos tarp religijų bei kultūrų, nesusikalbėjimo pavyzdys: kas vieniems yra tikra ir rimta, kitiems – tik paprasčiausia pramoga. Galbūt dabar, kai islamas pirmauja tarp religijų pagal adeptų skaičiaus augimą, europiečiai (krikšcionys) pagaliau pradės kiek kitaip žiūrėti tiek į populiarūjį, liaudies, tiek į aukštajį žinovų islamą.

NUORODOS:

1. Hentschel K. Geister, Magier und Muslime: Daemonenwelt und Geisterausbetreibung im Islam. – München: Eugen Diederichs Verlag, 1997. – P. 21.
2. Chadysais vadinami pranašo Muchamedo pasisakymai bei veiksmai įvairiausiais religiniais, moraliniais, teisiniais bei praktiniais klausimais. Chadysai sudėti į atskirus rinkinius (jų priskaičiuojama tuzinas), kurių išsamiausiais bei autentiškiausiais laikomi: *Sahih Al-Bukhari*, *Sahih Muslim*, *Sunan Abu Daud*.
3. *Sahih Al-Bukhari* (sutrumpintas). – Ryadh: Maktaba Dar As-Salam, 1994. – P. 735–736.
4. Husein, Sayyid ‘Abdullah. *Al-Jinn Al-’Alam Al-’Thani*. – Al-Qahira: Al-Maktaba Al-Mahdudiyya Al-Tijariyya, 1978. – P. 35.
5. Ten pat. – P. 38.
6. Korano komentavimas arabų kalba *tafsir* arba *tawil*, o komentatoriai – „mufasirais“. Daugiau apie tai žr. Rippin A. Tafsir // Encyclopaedia of Islam. – Leiden: B. J. Brill, 1997. – V. 23.
7. Vertimuose į Europos kalbas *jaann* paprastai verčiamas ‘džinai’. Žr. The Koran / transl. J M. Rodwell. – London: J. M. Dent & Sons Ltd., 1963. – P. 74, 113; The Holy Qur'an / transl. Abdullah Yusuf ‘Ali-Brentwood. – Maryland: Amuna Corporation, 1989. – P. 625, 1398; Коран / перевод И. Крачковского. – Москва: Дом Библии, 1990. – С. 438. Rusiškuose vertimuose taip pat vartojaamas ‘genijų’ terminas. Žr. ten pat. – P. 217; Коран / перевод Т. С. Саблукова. – Москва: Дом Библии, 1990. – С. 481, 1009.
8. Lane E. W. Arabian Nights. – New York: The Jefferson Press, 1882. – T. I. – P. 44.
9. Ten pat. – P. 45.
10. Ten pat.
11. Ten pat.
12. Ten pat. – P. 44.
13. ‘Abdullah ‘Ali aiškina „Šétoną“ reiškiant priešiškumą bei užsispypimą. Žr. The Holy Qur'an / transl. Abdullah Yusuf ‘Ali-Brentwood. – P. 25, note 52.
14. Arabų kalboje *shaitan* reiškia Šétoną. Daugiskaitinė šio žodžio *shayatin* forma apibrėžia Šétono palikuonis ir jo kariauną. Lietuviškai *shayatin* geriausiai, matyt, atitinka ‘velnių’ terminas.
15. Husein, Sayyid ‘Abdullah. Min. veik. – P. 15.
16. Lane E. W. Min. veik. – P. 41.
17. Ten pat. – P. 51–54. Žr. Hentschel K.. Min. veik. – P. 27–38.
18. Husein, Sayyid ‘Abdullah. Min. veik. – P. 11.
19. Lane E. W. Min. veik. – P. 43.
20. Ten pat. – P. 46.
21. Sahih Al-Bukhari (sutrumpintas). – Ryadh: Maktaba dar As-Salan, 1994. – P. 735–736 (5:200). Taip pat žr. Lane E. W. Min. veik. – P. 47.
22. Lane E. W. Min. veik. – P. 51.
23. Ten pat. – P. 52.
24. Ten pat. – P. 53.
25. Ten pat. – P. 54.
26. Husein, Sayyid ‘Abdullah. Min. veik. – P. 11.
27. Griežčiausiai iš keturių Islamo sunitinės srovės teisinių šakų. Iš jos (per Ibn Taymiyah bei Muhammedą ibn ‘Abdu Al-Wahabą) išsiivystė ir dabartinėje Saudo Arabijoje dominuojanti Wahabijos atšaka.
28. Ibn Taymeeyah, Ahmed ibn ‘Abdul-Haleem. (*Risala fi Al-Jinn*) Essay on the Jinn / transl. by Abu Ameenah Bilal Philips. – Ryadh: Tawheed Publications, 1989.
29. Ten pat. – P. 107–123.
30. Ten pat. – P. 107–109.
31. Ten pat. – P. 88–89, 93.
32. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. – Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1997. – P. 42, 248; Ibn Taymeeyah, Ahmed Ibn ‘Abdul-Haleem. Min. veik. – P. 50–53.
33. Schimmel A. Min. veik. – P. 193–195.
34. Ibn Taymeeyah, Ahmed Ibn ‘Abdul-Haleem. Min. veik. – P. 17.
35. Schimmel A. Min. veik. – P. 193–194.
36. Lane E. W. Min. veik. – P. 46.
37. E. W. Lane, aptardamas džinų rūšis bei porūšius, mini tokias būtybes kaip „pusiau žmonės, pusiau gyvuliai“. Žr.: Lane E. W. Min. veik. – P. 51–54.

OTHER CULTURES

The perception of jinn in Islam:
between theology and folk beliefs

Egdūnas RAČIUS

In the article a discussion is developed on how the faith in jinn is legitimized by the Holy Scriptures of Islam, how the Holy Writs' passages in relation with jinn are commented by the Muslim exegesis. Religious beliefs of the common people, legends and tales are also discussed. They are regarded as a counterpart of the faith in jinn.

Jinn are one of the counterparts of the Muslim cosmology with regard to both theological and folk approaches. The Muslim exegesis is limited to the discussion on the nature and various kinds of jinn as well as on their formal relationship with god and other beings. Whereas according to the beliefs of common people, on the contrary, jinn are a constituent part of their everyday life: an encounter of a man and a jinn is possible at every moment.

1999-ųjų valstybinė Jono Basanavičiaus premija buvo paskirta etnologui Juozui Kudirkai ir etnografui muziejininkui Juozui Vainai

Etnologas Juozas Kudirka

Juozas Kudirka priklauso prie produktyviųjų lietuvių etnologų. Lietuvos liaudies kultūros centro 1999 m. išleistoje jo darbų (knygų, knygelii, straipsnių) bibliografijoje yra 351 pozicija, o apie jį rašyta 55 atvejais. Mokslinę karjerą Juozas Kudirka pradėjo Lietuvos istorijos institute verslų tyrinėjimais. Čia 1969 m. apgyvėnes kandidatinę disertaciją apie puodininkystę Lietuvoje, 1973 m. ją išleido pavadinimu „Lietuvos puodžiai ir puodai“. Pasinaudojės anksčiau skelbta literatūra, muziejuose esančiais keramikos rinkiniais ir, svarbiausia, apklausinėjės 120 puodžių, jis išnagrinėjo lipdymo ir žiedimo technikas, dirbinių formas ir funkcijas, puošybos būdus ir ornamentus, prekybą. Jei šio darbo jis būtų neparašęs, kai kurie liaudiškosios puodininkystės aspektai būtų nuėjė nežinion. Institute dirbdamas J. Kudirka dar paskelbė studiją „Miško verslai“ (1983), kurioje nagrinėjama dervos, terpentino ir deguto varymas, anglies degimas, bei Vilniaus universitete parašytą darbą „Veiverių mokytojų seminarija“ (1970).

1974–1980 m. J. Kudirka dirbo Filosofijos, sociologijos ir teisės institute, kur paskelbė straipsnių apie iškiliųjų XIX a. lietuvių asmenų – M. Akelaičio, L. A. Jucevičiaus, A. Tatarės – visuomenines pažiūras.

Visa likusi J. Kudirkos veikla susijusi su Lietuvos liaudies kultūros centru. Čia jis reiškėsi kaip etninės kultūros gaivintojas ir puoselėtojas, teminių leidinių sudarėtojas, tautodailės ir kalendorinių švenčių papročių tyrinėtojas. Jis organizavo ir vadovavo tautodailininkų seminarams, kurių metu medžio drožėjai prie Šalčininkėlių sukūrė ansamblį „Žmogui – taiką“, o akmenkaliai Šalčininkų rajono Poškoniu kaime kūrinių gamtosau-gos tema.

Didelio kruopštumo pareikalavo J. Kudirkos parengti „Lietuvių liaudies meno šaltiniai“ (1986), kuriuose pagal tautodailės šakas pateiktos anotuotos knygos ir straipsniai, nurodant iliustracijų skaičių. Pasitelkės dailėtyrininkų, etnologų, muziejininkų, organizavo temines tautodailei nagrinėti skirtas konferencijas, sudarė ir parengė straipsnių rinkinius: „Tradicija šiuolaikinėje lietuvių liaudies dailėje“ (1982), „Liaudies meno savitumas“

Juozas Kudirka su kanklininku, buvusiu Štuthofo konklagerio kaliniu Leonu Puskunigu Skriaudžiuose. Apie 1980 m. Nuotrauka iš Juozo Kudirkos asmeninio archyvo.

(1984), „Spalva lietuvių liaudies mene“ (1988). Jo plunksnai priklauso ir gausiai spalvotomis nuotraukomis iliustruotas leidinys „Vilniaus verbos“ (1993), kuriamė pateiktos santraukos rusų, lenkų, anglų ir vokiečių kalbomis, tuo populiарinant liaudies meną platesniame pasaulyje.

Vėliau J. Kudirka nukrypo į papročių tyrinėjimus. Pirmiausia minėtinės konferencijos pranešimų rinkinys „Lietuvių liaudies papročiai“ (1991), jo anotacijoje accentuota, kad „aptariama papročių socialinė paskirtis, jų dorovinė ir estetinė vertė“. Paskelbė pluoštą knyge-

lių apie atskiras kalendorinės šventes: Kūčias (4 knygės), Užgavėnes, Velykas, Jurgines, Motinos dieną, Jonines, Vėlines. Medžiagą joms kaimuose rinko pats, kaupė per talkininkus. Visų jo darbų apvainikavimu yra monografija „Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos”, kuri Vytauto Didžiojo universitete 1995 m. buvo apginta kaip habilituoto daktaro disertacija. Joje nagrinėjami beveik visi žiemos ciklo papročiai: adventas, Kūčių diena, vakaras, valgiai ir vakarienė, ateities spėjimai, Kalėdų dienos, tarpukalėdis, Naujieji metai, Trys karaliai.

Minėtinės ir dvi lietuvių etninę kultūrą populiarinčios knygės: „The Lithuanians: an ethnic portrait” (1991) ir „Papročiai ir kaimo kultūra” (1996). Pirmojoje pateikiamos bendros žinios apie kraštą, rašoma apie gyvenvietes ir sodybas, maistą, aprangą, kalendorines

ir šeimos šventes, tautosaką, tautodailę, antrojoje – apie papročių sudėtį ir paskirtį, bažnyčią ir parapiją, papročių susigrąžinimą, metines šventes bei vestuves.

Pagaliau J. Kudirka nužygiavo ir į lietuvių etninius pakraščius Gudijoje: išleido aprašų rinkinius „Apso ir Peleko lietuviškoji kultūra”, „Plikių kaimo papročiai”. Jose skelbiama medžiaga apie šeimos ir kalendorinius papročius, kai kurias medžiaginių kultūros realijas. Šie naujų duomenų pateikiantys leidinėliai – vertinga medžiaga analitiniams tyrinėjimams.

Net neišvardijus visų paskelbtų knygelių, moksliinių ir populiarų straipsnių matoma, kad Jono Basanavičiaus premija Juozui Kudirkai paskirta pelnyta.

Vacys MILIUS

Etnografas, muziejininkas Juozas Vaina

Vasario 15 d. Vilniuje Punsko, Seinų, Suvalkų krašto žymiam etnografui, tautosakos rinkėjui, muziejininkui, mokytojui Juozui Vainai įteiktas aukščiausias valstybinis apdovanojimas – Jono Basanavičiaus premija – ne tik jo darbų, bet ir viso krašto lietuvybės palaikymo veiklos pripažinimas. Nors Juozas Vaina yra surinkęs daug tautosakos, dainų, bet labiausiai jis žinomas kaip muziejininkas. Visi žymesni svečiai, kurie aplanko Punską ir apylinkes, būtinai užsuka į etnografinį muziejų. Lankytojų knyga – jau kelių tomų. Irašai čia įvairiomis kalbomis: lietuvių, lenkų, anglų, prancūzų, bulgarų, rumunų, latvių, švedų, vokiečių, italų, olandų, rusų ir kitomis. Tačiau Juozas Vaina – visų pirma mokytojas. Studijavo Vilniuje fiziką, Gdanske architektūrą, bet mokykloje teko dėstyti bemaž visus dalykus, nes pokario metais trūko specialistų. Gyvenimo kelias irgi buvės vingiuotas ir duobėtas, bet laimė lydėjusi ir vis išvesdavusi lygesniu taku.

Apie savo vaikystę ir jaunystę Juozas Vaina vaizdžiai pasakoja „Autobiografijoje”, kuri pateikta knygoje „Nuo Punsko iki Seinų”. „Mano gimtinė – Vidugirių kaimas Punsko parapijoje, įsikūręs prie Seinų–Kalvarijos vieškelio, kurį šiaurinėje pusėje statmenai kerta 1895 m. nutiestas Suvalkų–Lazdijų plentas (...). Šis plentas vieškelį greičiausiai būtų kirtęs ne Vidugiriuose, jeigu būtų nutiestas per Punską. Žmonės pasakoja, jog Punsko žydai krimtęsi pirštus, kad nesudėję inžinieriams trijų šimtų rublių.

Juozas Vaina kalba Jono Basanavičiaus premijos teikimo ceremonijos metu. 2000 02 15. Ramūno Virkučio nuotrauka.

Kaimas įsikūręs kiek kalvotoje vietoje tarp gražių miškelii, ko gero, didelių girių liekanų. (...)

Iš Vidugirių yra kilusi ir mano močiutė (mamos mama) Rožė Valinčiūtė–Liaukevičienė (g. 1857). O senelis Juozas Vaina (tėvo tėvas) – iš Lazdijų parapijos Versminų kaimo (g. 1858).

Juozas gimė 1916 m. spalio 17 d. Agotos ir Juozo Vainų šeimoje. Tėvas – aktyvus ūkininkas, Šv. Kazimiero draugijos veikėjas, buvęs ir Amerikoje, suprantantis mokslo reikšmę. Padeda įkurti Vidugiriuose pradžios mokyklą, o paskui leidžiasi prikalbinamas leisti sūnų į Vytauto Didžiojo gimnaziją Vilniuje. Sėkmingai baigęs gimnaziją, Juozas pradeda fizikos studijas Vilniaus universitete, o vėliau patenka į Politechnikos institutą Gdanske.

Prasidėjus karui 1939 m., Jono Pajaujo raginamas, pradeda vadovauti lietuviškai Punsko pradinei mokyklai. Ižgyiaus vokiečių kariuomenei, mokslas nutrūks ta. Vyresnius mokinius, norinčius gilinti žemės ūkio žinias, pristato švietimo įstaigoms Lietuvoje.

Karo metus praleidžia Vilniuje. Tenka dirbtį teatro ūkvedžiu, ryšininku, o vakarais lankytį paskaitas universitete. Apie laikotarpį Vilniuje Juozas Vaina labai vaizdžiai pasakoja jau minėtoje „Autobiografijoje“: „Uždarius universitetą, ėmiau galvoti apie šeimą. Studijų kolegė būtų sutikusi tekėti, bet dar nesibaigęs karas. Vieną saulėtą sekmadienį aš su nedideliu akordeoneliu nuplaukiu į Valakampius pasižvalgyti. Muzikantą priima ne viena kompanija, pasitiesusi staltiesę. Oho! Karo metas, puiku! Kitą sekmadienį, per Sekmines, su tuo pačiuu akordeoneliu aš jau Trakuose. Po mišių iš bažnyčios išeina ir jaunimas. Viena merginų grupė tariasi plaukti į pilies salą. Tarp jų ir Elena Tuménaitė, nuo Dusetų kilusi Trakų mokytojų seminarijos fizikos mokytoja. Atrodo žvali, gyva, bet, kitoms šešioms susiēmus už parankią, jai nebelieka poros. Aš, su maršu žygiuodamas per parką už to šešetuko, sakau Elenai: „Kibk už rankos!“ Elena, kad ir nenorom, bet užkibo... ir ilgam laikui. Saloje, pašnekėję apie šeimos gyvenimą, nusprendéme tuoktis ir metrikuotis Vilniaus civilinės metrikacijos biure ateinančių ketvirtadienį, atsivesdami kiekvienas po liudininką“. Nesinori tikėti, kad viskas taip greitai ir įvyko, juolab kad Juozas Vaina mėgsta humorą. Nuvykusi į Vainų namus pasikalbėti, randu savo buvusį auklėtoją tame pačiamė kambarėlyje, kur mes, mokiniai, prieš 30 metų užeidavome neva padėti šifruoti surinktos medžiagos, bet gal daugiau iš smalsumo, iš noro pasižiūrėti, kaip atrodo namas–muziejus. Laiptinėje jau nebeliko akmenėlių, kirvukų ir kitų radinių, darbo kambarys pasikeitė, bet dvasia liko ta pati. Pasižiūrėjus į sienas ir pažiustumus daiktus, norom nenorom tenka grįžti į mokyklinį suolą. Tuomet mus, Punsko licėjaus mokinukus, auklėtojas veždavosi į ekspedicijas. Nesvarbu, kad už keleto kilometrų ir kad mes važiuodavome dviračiais. Pasiklausydavome, kaip mokytojas kalbindavo vyresnius žmones, ko jų klausinėdavo, pasižiūrėdavome kokių dalykų prisirinkdavo iš pasvirnių, pakluonių

ar palėpių. Mums tada neatrodė, jog tai vertingi dalykai. Mat tokį „radinių“ dar pakankamai buvo ne vienuose namuose, ir žmonės jais naudojosi. Maloniai pasikalbėjome ir su Juozu Vaina, ir su jo žmona.

* * *

Taigi, ponia Elena, kaip buvo iš tikrujų? Negi ryžtės taip greitai susisiesti visam gyvenimui su nepažistamu žmogumi?

Elena VAINIENĖ. Kaip čia pasakius. Nepažinojau, bet kartu ir pažinojau. Aš gyvenau su tokia drauge Maryte nuo Lazdijų, kuri artimai bendravo su agronomu Jonu Pajauju iš Ožkinių. Ji man buvo labai daug pri�sakojusi ir apie Vainą, ir apie visą kraštą. Taigi, kada mums besišnekučiuojant Vaina užsiminė, jog žada važiuoti namo, aš prasitariau, kad irgi norėčiau pamatyti kraštą, apie kurį tiek daug girdėjusi. „Tai važiuojam kartu“, – pasiūlė. „Kaip važiuojam? Ką pasakys tavo mama?“ „Galiu pristatyti, kad esi mano sekretorė“. „Baisus čia ponas, sekretorė mat aš jam būsiu!“ „Na, jei nepatinka, tai gali būt ir žmona“. „O, čia jau kitas dalykas. Taip tai sutinku“.

Tai ar tuos namus taip greitai ir pamatėte?

Teko laukti apie metus. Gavau darbą gimnazijoje Vilniuje, ir priskyrė mums poros kambarių butą. Nors atlyginimas buvo ir nedidelis, paramos iš kaimo negalėjome tikėtis, nes mano tėvelį išvežė rusai. Tačiau padėdavo tėvų komitetas, tad galėjome pragyventi. I virto gimtinę išvykome 1944 m. pavasarį, gimus sūnui Rimui. Iš ryty frontas artėjo Vilniaus link. Mieste su kūdikiu likti buvo labai nesaugu.

Grįžus į Vidugirius turbūt irgi nebuvo lengva?

Juozas VAINA: Namie dar vyravo vokiečių tvarka. Po karo sunku buvo įsidarbinti, nes pažymėjimai buvę ne iš tų mokyklų, kokių pageidavo tuometinė valdžia. Pokario metais pasienio kaimuose padėtis buvo sudėtinga. Čia veikė apie 300 partizanų. Su ginklu rankoje ir didesnei grupei nebuvo sunku pereiti per sieną. Naktimis jie užeidavo pas apylinkės ūkininkus, o paryčiais vėl grįždavo į savo slėptuves. Netyčia sužinojau, kad iš Marijampolės atvykę enkavedistai buvo ir mane įtraukę į areštavimo sąrašą, todėl teko dingti iš namų ir pus-antrų metų slapstytis. Iki 1947 m., kada buvo paskelbta amnestija.

Grįžęs į viešaji gyvenimą, pradėjau ieškoti darbo. Tais laikais daugiausia jo buvo Rytprūsiuose. Dirbau valstybiniame žemės ūkyje, miškų urėdijoje, kol pagaliau apsistojau mokykloje. Pirmiausia mokiau Pedagoginiame licėjuje Suvalkuose. Matydamas, kad pradeda kurtis lietuviškos mokyklos ir labai trūksta mokytojų,

pasiūliau ministerijai sudaryti lietuvišką pedagogų klasę, kad parengtume kadrų.

Suvalkuose jau lyg ir apsibūti spėjote. Kas Jus paskatino keltis į Punską?

Iškilo reikalus Punske steigti lietuvišką bendrojo lavinimo licęjų, o stigo mokytojų. Sutikau persikelti su salyga, kad darbą gaus ir mano žmona. 1956 m. persikelėme į Punską.

Punske Jums teko ne tik mokytojo duoną valgyti...

Įvairių pareigų ir darbo man nestigo niekada. 1956 m. man pavesta vadovauti Lietuvių kultūros namams Punske. Mat, išvykus Rolofui, nebuvo kam eiti šių pareigų. 1957 m. pavasarį esu išrenkamas Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos vicepirmininku, man priskiriamais Punsko mokyklos direktoriaus pavaduotojo pareigos. Ilgainiui šių pareigų pavyksta atsisakyti, nes sudėtinga krašto politinė padėtis nepartiniams neleidžia eiti vadovo pareigų. Be to, iškyla buto problema. Iš pradžių gyvenome buvusioje sinagogoje, bet valdžia pasiūlo statyti namą ir skiria paskolą.

Kiek žinau, Jūs patys statėte namą. Kaip sekési?

Laimei, Gdanske buvau studijavęs architektūrą, tad statyba man nebuvo visai svetimas darbas. Po penkių vasarų darbo galėjome šiaip taip įsikraustyti.

Pradedate rinkti senienas, keliaujate pas dainininkus, aplankote ne vieną pasakorių ar šiaip vyresnį žmogų. Kas Jus paskatino tuo susidomėti?

Lenkija, gavusi Rytų Prūsijos žemes, įvairiais būdais stengėsi įrodyti savo teisę į jas. Rengtos įvairios ekspedicijos, atvažiuodavo žymūs mokslininkai, tarp jų: K. O. Falkas, J. Jaskanis. Atvykdavo ir žurnalistų. Daug kas, ieškodamas jotvingių pėdsakų, užsukdavo į Punską. Susiklostė taip, kad dauguma tų žmonių užsukdavo ir į Vainų namus. Nors žymiai rečiau, bet užsukdavo ir mokslininkai iš Lietuvos. 1968 m. šiame krašte apsilankė etnografas Vacys Milius. Jis, bevaikšiodamas po apylinkės kaimus, rado daug etnografinės medžiagos: materialinės kultūros reliktų, papročių aprašų, nuotraukų. Vieną eksponatą paliko man. Tai buvo akmeninis senovinės kirvukas, kuris davė pradžią mano kolekcijai.

Kokius eksponatus pirmiausia rinkote?

Pradėjau nuo mažų, nes namie nebuvo tiek vietos, kad galėčiau laikyti padargus ar kitus didelius daiktus. Šeimininkės duodavo skiautes audinių, kartais jau baimamų dėvėti, o kartais ir naujų. Taip susidarė mūsų krašto audinių raštų ir spalvų rinkinys.

Kai 1979 m. Punske buvo pastatyta nauja mokykla, buvusiose licėjaus patalpose, keliose klasėse buvo ga-

lima eksponuoti surinktus daiktus, tada „atkeliavo“ ir didesnių daiktų: girnų, kraičlovii, audimo staklių, kraitinių skrynių ir kitų.

Plačiam žmonių ratui esate žinomas kaip muziejininkas, bet Jūs – ne vien muziejininkas. 1997 m. Punsko „Aušros“ leidykla išleido dviejų tomų rinkinį „Nuo Punsko iki Seinų“. Po „Autobiografija“ užrašyta – 1990 m. Kodėl?

Parengta medžiaga tiek laiko pragulėjo Lietuvos leidyklose. „Aušrai“ tvirčiau atsistojus ant kojų, ji perduota į Punską. Leidinys parengtas spaudai, talkinant Danutei Krištopaitei.

Tai pirmas tokios apimties leidinys mūsų krašte. Kas ten sudėta?

Pirmajame tome – dainuojamoji tautosaka, pasakos, legendos, mitologinės sakmės, melų pasakos, juokai ir anekdotai. Antrajame tome – atsiminimai ir etnografiniai pasakojimai apie kaimo buitį, šeimos papročius, kalendorines šventes. Įvairių žmonių atsiminimai apie kaimus, tų kaimų įvykius, žmones ir dvarus paateiki atskirame skyriuje.

Vartant knygą matyti, kad daugumos pateikėjų jau néra tarp gyvųjų, bet jie išliko gyvi savo tarmiškai užrašyta kalba, mąstymo būdu. Néra jau ir kai kurių kaimų, kaip antai: Tarnaukos, Taklinavo, Šklérnos, Parkadvario, Knypavo, Kadariškės, Diedoniškės, Čereškų, Builiaviznos ir kitų. Apie vienus kaimus daugiau informacijos, apie kitus mažiau, bet tai jau istorinis šaltinis.

Prie stalo visą laiką tyliai sėdi ir pokalbio klausosi Elena Vainienė.

Pasakykite atvirai, ar nesigailite taip greitai ištekėjusi už Juozo Vainos ir taip mažai matydavusi jį namie?

Elena VAINIENĖ: Ne, nesigailiu. Žmogus turi turėti savo pomėgius, aistras. Vieni žuvauja, kiti geria, nerasdami savo vietas, o treti, kaip ir mano Vaina, dirba visuomenei naudingą darbą.

Aldona VAICEKAUSKIENĖ

LAUREATES

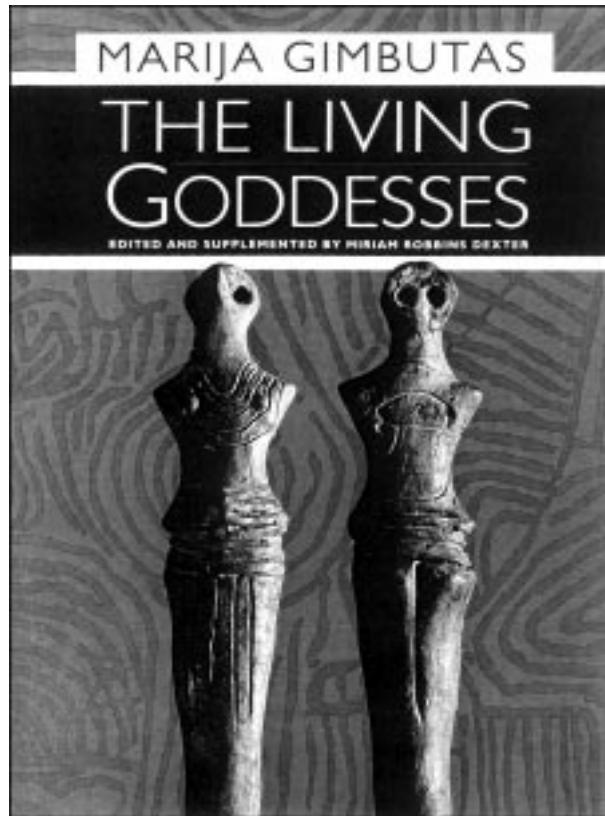
The 1999 state Jonas Basanavičius' prize winners are presented to the reader. They are the ethnologist Juozas Kudirka as well as the ethnographer and regional museum worker Juozas Vaina residing on the ethnographic territory of Lithuania called Punskas and at present belonging to the State of Poland.

Gyvųjų deivių beieškant

Mūsų rankose paskutinė vienos iš žymiausių XX a. archeologijos, Marijos Gimbutienės, knyga, pažymėta 1999 metų data. „Gyvosios deivės“ vainikuoja aktyvios, visada labai originalios ir produktyvios mokslininkės veiklą. Knyga buvo rengiama jau paskutiniaisiais metais prieš jos mirtį. Ją spaudai baigė rengti buvusi M. Gimbutienės doktorantė, mylima mokinė, Kalifornijos universiteto indoeuropeistikė profesorė Miriam Robbins Dexter. Gražią duoklę savo mokytojai ji atliko labai preciziškai, profesionaliai, kiekvieno skyriaus gale pateikdama paaiškinimus, papildymus ir jau po autorės mirties pasirodžiusią literatūrą ar naujus radinius. Deja, iliustruota yra tik pirmojo knygos pusė – tiek, kiek iliustracijų sugebėjo surinkti dar gyva būdama autoriė. Paskiausiai jos gyvenimo ménesciai ir dienos buvo skirti paskutinei šios knygos daliai – baltų religijai: čia Marija sugržta prie savo šaknų, taip dosniai maitinusią ją visą ilgą mokslininkės kelią. Dar įdėti jos lietuvių ir latvių dainų vertimai į anglų kalbą, pateiktas platus baltų deivių, dievų ir dvasių pasaulis, su kuriuo ji jautė giminystę nuo pat vairavystės: gimtosios šalies tautosaka, kalba, papročiai ne sykį suteikė jėgų ir buvo tvirta atrama, kai oponentai gana smarkiai reaguodavo į jos originalias ir šokiruojančias teorijas interpretuojant prieistorinės Europos civilizacijas.

Kuo ypatinga ši knyga ir kuo ji skiriasi nuo daugybės Marijos Gimbutienės puikiai iliustruotų ir dokumentuotų knygų, skirtų Senosios Europos kultūrai, jos archeomitologijai, simbolii ir kalbos dešifravimui?

Pirmausia, visose archeologės ankstesnėse knygose, nors ir naudojamas archeomitologinis metodas, nusveria archeologinė medžiaga ir jos interpretacija. Ši knyga – išimtis: ji ypač pagrįsta folkloro, mitologijos ir lyginamosios religijotyros pavyzdžiais ir yra lyg Marijos grįžimas į studijų laikus, į tautosakos rinkinius, kuriuos ji mokydamasi atgaivintame Vilniaus universitete 1940 metais surinko Dzūkijoje ir Vilniaus krašte. Iki šiol išlikę du jos sudaryti tautosakos rinkiniai. O gal grįztama į knygos, skirtos senosios lietuvių liaudies meno simbolikos tyrinėjimams, kūrimo laikus: tik šį kartą autorė, remdamasi ankstesniais savo tyrinėjimais ir pateikdama jų sintezę pirmojoje knygos dalyje, žvelgia į Senosios Europos (pasak autorės – ikipatriarchalinės Europos) civilizaciją religijos tyrinėtojos akimis. Rekonstruodama Senosios Europos kultūros religiją, M. Gimbutienė remiasi keliomis pamatinėmis savo hipotezėmis, iškeltomis įvairiais jos mokslinio tyrinėjimo periodais. Nuo lietuvių ir baltų archeologijos studijų apie 1960 metus ryškiai pasukusi į indoeuropietiškos, indoeuropiečių archeologijos studijas, o laiko požiūriu nuo geležies amžiaus problematikos į neolito ir ankstyvųjų metalų epochos

problematiką, ji buvo suformulavusi Europos kultūros transformacijos teoriją, įsiveržus čia indoeuropiečių gentims (vadinamiesiems Kurganų kultūros žmonėms) 4500–2500 m. pr. Kr. Šį kultūrinės transformacijos periodą tyriėtoja laikė sinonimišku reiškiniu Europos indoeuropieacijos procesui. Mokslininkės nuomone, archeologinė, mitologinė ir lingvistinė medžiaga leidžia kalbėti apie patriarchalinės ir socialinės struktūros pergalę prieš Senosios Europos matriliinijinę kultūrą. Tačiau mūsų pristatomoje knygoje, kaip ir kai kuriose ankstesnėse publikacijose, ji teigia, kad senieji indoeuropiečiai stipriai paveikė senųjų vietinių gyventojų religiją ir kalbą, bet senųjų europiečių kalba ir religija, kaip substratinė, išliko Europos indoeuropietiškose kultūrose ir kalbose. Ši hipotezė ir leidžia autorei, remiantis geru indoeuropiečių kultūros ir religijos pažinimu, ieškoti senųjų vietinių gyventojų religijos atspindžių ir gana velyvose indoeuropiečių kultūros raidos fazėse beveik visoje Europoje.

Apie 1973 metus prasidėjo trečiasis ir pats vaisingiausias Marijos Gimbutienės mokslinės veiklos etapas, kuriame ēmė dominuoti Senosios Europos kultūros koncep-

Marija Gimbutienė

cija. Po didžiujų kasinėjimų Europos pietuose, paskutinijių savo gyvenimo dvidešimtmetį ji vis labiau domėjos kultūromis, kurias asimiliavo indoeuropiečiai, – seniausiais europiečiais. Šio domėjimosi rezultatas – trys stambios mognografijos anglų kalba, skirtos senosios Europos deivėms, jų kalbai ir civilizacijai, bei Lietuvos skaitytojams gerai žinoma knyga „Senoji Europa”, išleista 1996 metais.

Savo paskutinėje knygoje ji bando sintetinti Senosios Europos ir indoeuropietiškos Europos kultūrinę sąveiką, užfiksuarą religijoje. Ji analizuoją Senosios Europos meną, ženklių sistemas, laidojimo paminklus ir šventvietes, šventus akmenis ir gausius graikų, etruskų, baskų, keltų, germanų ir baltų mitologijos pavyzdžius.

Knyga suskirstyta į dvi dalis: pirmoji skirta ikipatriarchalinių Europos religijai, o antroji – senosioms (gyvosioms) deivėms, kurių įvaizdžiai dar ryškūs ir senosios graikų kultūrinės raidos etapuose, ir senosiose etruskų, keltų religijose, ir šiandien tyrinėtojų dar analizuojamose gyvosiose germanų, baskų ir baltų religijose. Pirmoji dalis turi šešis skyrius, antroji – septynis.

Pirmosios dalies pirmame skyriuje autorė aptaria Senosios Europos deivų figūrėles ir bando rekonstruoti įvaizdžių prasmę, kategorizuodama jas kaip gyvybės davimo ir palaikymo, mirties ir atsinaujinimo. Čia įtraukia ir vyriškas dievybes bei paukščio ir gyvatės, taip pat kitų gyvūnų dievybių įvaizdžius. Kartu autorė teigia, kad Senosios Europos gyventojai neskirstė deivų į „geras“ ir „blogas“, kaip, pavyzdžiu, vėliau darė graikai, garbinę gyvybę teikiančias

dievybes (pavyzdžiui, Afroditę) ir blogujų kategorijai priskyrė mirtį nešančias (Gorgoną, Medūzą). Autorė konstatoja, kad deivų ir dievų būta daug, kad jie reprezentuojami daugybe įvaizdžių, kuriuos suskirsto į tris grupes: gyvūnų, žmonių ir abstrakčius atvaizdus.

Antras knygos skyrius skirtas autorės seniai pamėgtam objektui (prisiminkime jos knygą „Deivės kalba“) – Senosios Europos rašto, simbolių ir ženklių dešifravimui. Tai nėra paprastas ir lengvas dalykas, nes anksčiausiai pasirodžiusios ir išverstos rašto kalbos (šumerų ir Egipto) datuojamos tik trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. pradžia. Tuo tarpu ženklių gausumu pasižyminti Senosios Europos kultūros neolito epocha, o kai kurių ženklių kilmę galima daudoti net vėlyvojo paleolito pabaiga, nėra lengvas riešutas, ir tik nedaugelis mokslininkų bando juos dešifruoti, atkurti simbolių reikšmę. Kartu tai ir vienas iš labiausiai diskutuotinų mokslo klausimų, ir šios M. Gimbutienės, labai kontraversiškos ir originaliai mąstančios mokslininkės, pastangos – taip pat ginčiamos ir dabar, su jomis bus diskutuojama ir ateityje, tačiau jos nuopelnai šioje srityje niekada negalės likti nepastebėti. Autorė šį skyrių užbaigia su viltimi, kad galbūt kada nors bus surastas dvikalbis tekstas, kuris įgalins išversti Senosios Europos raštą ir padės geriau suprasti ir ivertinti Senosios Europos tautų intelektualinį paveldą. Šiame skyriuje pateikiama Senosios Europos kultūros rašto simbolių įražų pavyzdžiai, ypač iš Vinčos kultūros Šiaurės vakarų Balkanuose, tikrai įspūdingi.

Trečiaiame knygos skyriuje autorė apžvelgia daugybę Senosios Europos kultūros laidojimo paminklų, atkreipdama skaitytojų dėmesį į juose rastus simbolius, bando juos interpretuoti vienu labai svarbiu aspektu – kaip jie atspindi neolito epochos žmonių požiūrį į mirties ir gyvenimo cikliškumą. Mokslininkė, apžvelgdama didžiulę Europos medžiagą, teigia, kad senųjų europiečių požiūris į mirties ir perėjimo procesą fundamentaliai skyrési nuo požiūrio į mirtį vėlesnėse kultūrose. Ji mano, kad senųjų indoeuropiečių ir krikščionių religijose kiekviena siela turėjo savo individualų identitetą ir pati keliavo į pomirtinį gyvenimą. Tuo tarpu senųjų europiečių religijose mirties ir perėjimo procesas buvės cikliškas: kaip materialiajame pasaulyje nauja gyvybė atsiranda senosios liekanose, taip ir gimimo procesas senųjų europiečių religijoje buvo ciklo, apimančio ir mirtį, dalis. Taip pat autorė teigia, kad laidojimui skirti pilkapiai ar įvairių formų megalitiniai statiniai, koridoriniai kapai ir kt., senųjų europiečių supratimu, yra kartu ir šventos vietos, t.y. deivų iščios, kuriose gimssta nauja gyvybė. Laidojimo ir naujos gyvybės atsiradimo vietų ryšys turi ir ikonografinių pavyzdžių. Interpretuodama daugybę Vakarų Europoje aptinkamų megalitinių kapų pavyzdžių, autorė jų dekore pastebi labai daug regeneracijos simbolių – tokius kaip spiralė arba vinguriuojanti gyvatė. Kadangi dauguma megalitinių statinių yra orientuoti į vasaros ar žiemos solsticijas, gali būti, kad megalitai yra ritualinės vietos, skirtos sezonom ciklams garbinti.

Remiantis pastaraisiais dešimtmečiais tyrinėtais įspūdingais Senosios Europos kultūros paminklais, kurių dalij

Yra tyrinėjusi pati autorė, pavyko nustatyti, kad kai kurie šiu paminklų yra senosios šventyklos arba šventykų modeliai ir sudaro svarbią sudėtingų archeologinių kompleksų dalį. Šventykų istorija rodo ilgą ir sudėtingą jų raidos kelią. Nors ir gana sudėtingos neolito laikotarpio Pietų Europos šventyklos, jos dar gerokai skyrėsi nuo statinių su kolonomis klasikinės Graikijos kultūros laikais. Pirmosios šventyklos priminė gyvenamuosius namus, buvo integruiotos į gyvenvietes, bet turėjo aitorius, neretai puoštus figūrėlėmis, ten pat aptinkama ritualinių keraminių įvairiausių formų indų. Autorės nuomone, daugelis moters kasdieninių darbų buvo integrali religinės praktikos dalis. Šventyklos labai įvairios: skirtos regeneracijos deivei, deivei paukštei ir deivei gyvatei, nėščioms vegetacijos deivėms. Toks šventykų suskirstymas įvairiomis dievybėmis ne visada autorės pakankamai argumentuojamas ir kelia kai kurių abejonių. Kaip ir daugelis atskirų Senosios Europos archeologinių kultūrų tyrinėtojų, sunkiai sutikčiau, kad vyrai visai nedalyvavo šventyklose vykstančiuose ritualuose ir geriausiu atveju pasitenkinio tik dalyvavimu šokiucose. Visai kitokį vyru vaidmenį šioje visuomenėje rodo jų laidojimo paminckai, kurių autorė čia neanalizuoją. Miniatiūriniai moliniai šventykų modeliai – kita jdomi ir išraiškinga neolitinės Senosios Europos kultūros paveldo dalis. Teritorijoje tarp Graikijos ir Ukrainos jų surasta daugiau nei šimtas vienetų. Be jokios abejonių, tai labai svarbi pagalbinė medžiaga šventykų ritualams dešifruioti. Klausimą, kam buvo kuriami šie modeliai, autorė palieka atvirą, į jį galbūt atsakys tyrinėtojai ateityje.

Penktas knygos skyrius skirtas šventų akmenų ir medžių ceremonijų centrų analizei. Čia autorė analizuoją ne savo archeologinių tyrinėjimų medžiagą, o bando pateikti Vakarų Europoje – Anglijoje, Skandinavijos šalyse, Airijoje ir kai kuriuose Centrinės Europos kraštuose – aptinkamus pilkapius, jų paskirtį. Marija Gimbutienė bene bus pirmoji ir vienintelė taip ryžtingai priskyrusi juos mirties ir regeneracijos deivei. Šių didingų statinių, pareikalavusių milžiniškų senųjų bendruomenių fizinių jėgų ir laiko, interpretavimas kaip susijusių su mirties ir regeneracijos deivės funkcijomis yra tik viena iš jų prasmės aiškinimo galimybė, ir autorė čia palieka labai daug erdvės naujoms interpretacijoms, kurios, mūsų manymu, galėtų ižvelgti gerokai kompleksiškesnę šiu paminklų paskirtį.

Pirmosios knygos dalies šeštas skyrius yra tarsi išvadinis. Šiame skyriuje autorė lyg reziumuoja, kad jau pradedant paleolito laikotarpiu moteriškų dievybių garbinimas, kurį suponavo visa matriliūnijinė, motinos giminytė pagrįsta sistema, turi itin ryškų testimunumą neolito lai-

kotarpiu. Žinant, kad didžiojoje Šiaurės ir Vidurio Europos dalyje paleolito laikotarpiu egzistavo visų pirmą medžio-tojų bendruomenę, apie ypatingą moters vietą šiose bendruomenėse ir tų bendruomenių religinėje sistemoje kalbėti kiek per drąsu. Mums kur kas pagrįstesi ir vaisingesni atrodo Senosios Europos neolitinių žemdirbiškų kultūrų religijų rekonstrukcijų bandymai, kurie šioje knygoje gana neblogai dokumentuoti archeologiniai šaltiniai.

Pirmai knygos dalis skirta prieistorinių laikų, daugiausia neolito laikotarpio deivių ir dievų religijos rekonstrukcijoms, o antrojoje dalyje bandoma analizuoti konkretias, jau istoriškai dokumentuotas kultūras ir etnosus, juose išryškinant Senosios Europos kultūros reliktus, visų pirma remiantis jau mitologijos ar tautosakos duomenimis. Šioje dalyje autorė analizuoją ir indoeuropietiškų, ir neindoeuropietiškų Europos etnosų mitologiją. Tai daryti ji pradeda nuo pietų Europos teritorijos, nuo savo kasinėjimų zonos ir septintame knygos skyriuje pirmiausia analizuoją Egėjo jūros regioną, vadinamą dar Kikladų kultūros vardu, kurio pietinė riba yra Kretos sala. Ši archipelago regioną autorė laiko mažiausiai paliestą indoeuropietiškų kultūrų invazijos ir išlaikiusią daugiausia Senajai Europai būdingos religijos ir visuomenės socialinės struktūros bruožų. Deja, šio regiono ankstyvosios metalų epochos tekstai (moksle ši kultūra dar XX amžiaus pradžioje yra įgavusi Minoinės kultūros pavadinima) taip pat néra dešifruoti, tik linijinio B rašto, dešifruoto 1952 metais, tekstai siekia laikotarpį nuo 1400 m. pr. Kr., kada Kretos ir didžiosios salyno dalies civilizacija iš esmės jau nebeegzistavo. Gerokai daugiau apie šią civilizaciją kalba archeologiniai radiniai nei lentele užfiksuoti inventoriai, kurie duoda labai mažai duomenų to meto religijai ir mitams atskleisti. Tai didingi rūmų ir šventykų kompleksai (Kretoje, Santorine); juos puošiančios freskos, gausi jų simbolika šventyklos olose, kalnų viršūnėse, kulto inventorius autorei leidžia daryti išvadą, kad šios kultūros šaknys – neolitinėje Senosios Europos civilizacijoje, o gyvybės ir gamtos garbinimas, daugybė deivių figūrelėlių leidžia teigti, kad Minoinės civilizacija tėsia Senosios Europos kultūros deivių garbinimo tradicijas.

Sudėtingiau interpretuoti klasikinės Graikijos religiją. Analizei palengvinti autorė išskiria du kultūrinius periodus – Mikėnų ir klasikinės Graikijos. I Mikėnų kultūrą ji žvelgia kaip į dviejų kultūrų – Senosios Europos ir indoeuropiečių kultūros sąveikos rezultatą, jų panteone vyrauja vyriški karo dievai, tačiau freskose, keramikoje, žieduose ir antspauduose –

dar ryškios Minoinės kultūros tradicijos. Ši kultūra liudija, kad deivių garbinimas dar ryškus ir bronzos amžiuje, kad šiame regione Senosios Europos tradicijos per Mikénų kultūrą pasiekė klasikinės Graikijos kultūros laikus. Toliau autorė analizuoją gerai rašytiniuose šaltiniuose užfiksuočia graikų mitologiją, kur graikų deivės jau tarnauja vyriškioms dievybėms. Rašytiniuose šaltiniuose minimos graikų deivės – Hekatė, Artemidė, Aténė, Demetra, Hera ir kt. – savo ištakomis siekia Senosios Europos kultūrą. Autorės nuomone, net 2500 metų iki klasikinės Graikijos laikų užstrukės jau indoeuropietiškos kultūros dominavimas visai neužgožė Senosios Europos religijos gyvybingumo, deivės surado gana reikšmingą vietą Olimpo dievų panteone, joms buvo statomos puikios šventyklos.

Etruskų religijai skirtas knygos skyrius. Etruskai – senosios Italijos gyventojai, apsupty indoeuropietiškai kalbančių tautų. Jų moterys aktyviai dalyvavo visuomeniniam gyvenimui, buvo laidojamos puošniuose kapuose, atspindinčiuose jų aukštą statusą visuomenėje. Jų deivės (ypač Uni, Menerva), altoriai, skulptūros ir šventovės, laidojimo urnų dekoras – savo prigimtimi labai artimi Senosios Europos kultūrai ir, greičiausiai, labai veikė indoeuropietiškos kilmės kaimynų kultūrą.

Vakarų Europoje iki šiol egzistuoja keletas kultūrinių salelių, tėšiančių ikiindoeuropietišką Europos tautų tradicijas. Vienai iš jų – baskams – skirtas dešimtas knygos skyrius. Neindoeuropietiška kalba, socialinė visuomenės struktūra ir religija leidžia manyti, kad jų kultūra tėsia senas ikiindoeuropietiškos vakarinės Europos dalies kultūrines tradicijas, kaip mano autorė, siekiančias dar neolito laikus. Svarbiausia jų dievybė – Mari (dažnai vadina Andre Mari), dažniausiai pasirodanti paukščio pavidalu. Baskų religija tyrinėtojams gali tapti dar vienu tiltu, jungiančiu senąsias Vakarų Europos kultūrines tradicijas su šiuolaikinės Europos kultūrinio paveldo jvairove. Beje, autorė atkreipia dėmesį į mūsų tyrinėtojams dar menkai žinomas dvi baskų mitologines figūras – Mairi ir Maide, moterišką ir vyrišką dievybes, kurias baskai mano buvus dolmenų, megalitų ir kromlechų statytojais. Kaip žinoma, šie statiniai toje Europos dalyje buvo statomi dar neolito laikotarpiu, o tai kaip niekas kitas rodo ypač gilias kai kurių baskų mitologinių figūrų šaknis.

Vienuoliktame knygos skyriuje aptariama daugelio šiuolaikinės Europos kultūrų formavimuisi taip pat labai reikšminga keltų kultūra, susiformavusi dar žalvario amžiuje ir buvusi beveik visą Centrinę ir Vakarų Europą (nuo Britų salų iki Alpių) jungiančiu dariniu, bendravusiu indoeuropiečių kalba. Autorė teigia ankstyvuoju keltų kultūros laikotarpiu moteris turėjus reliatyviai aukštą statusą ir tai aiškina Senosios Europos kultūros įtaka. Ilgiausiai keltų kultūros, o kartu ir mitologijos reliktų išliko Airijoje, kur deivės Brigitos vardas buvo įtrauktas į ankstyvuų Airijos krikščionių sąrašą šv. Brigitos vardu.

Dvyliktas ir tryliktas monografijos skyriai skirti šiandininėms Europos tautų – germanų ir baltų – religijoms. Autorė mano, kad germanų mitologijoje indoeuropietiški ir

Senosios Europos dievai suskirstyti į dvi grupes, tuo tarpu lietuvių ir latvių rašytiniai šaltiniai ir tautosaka rodo, kad Senosios Europos matristinės ir indoeuropietiškos patristinės dievybės tūkstantmečiais gyvena vienos šalia kitų, mažai tarpusavyje sąveikaudamos. Laima, Žemyna, Raganė, Austėja, Giltinė, Žvérūna, Medeina, autorės nuomone, yra svarbiausios Senosios Europos deivų panteoną reprezentuojančios baltų dievybės. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad taip ryškiai į indoeuropietiškas vyriškas ir Senosios Europos moteriškas dievybes suskirstytas baltiškas dievų panteonas atrodo pernelyg dirbtinai suschematintas. Sunkiai pavyktų įrodyti, kad iš esmės medžiotojų ir žvejų bendruomenės, Rytiame Baltijos pajūryje reprezentavios senųjų europiečių kultūrą, būtų turėjusios tokį moterišką deivų panteoną, tuo tarpu indoeuropiečiai, prieš atkeliaudami į pietrytinį Baltijos pajūrį netgi po asimiliacijos su žemdirbių kultūromis Pietų Europoje, atneše į mūsų kraštus ir daugelį žemdirbystės įgūdžių, būtų likę su tokiu ryškiu patristiniu panteonu.

Peržvelgę ši mūsų žymiosios tautietės mokslių darbą dar kartą pabandykime reziumuoti – kokią matome Mariją Gimbutienę jos paskutinėje knygoje?

Pirmiausia, tai kontraversiška ir originali mąstytoja, sugebanti sintetinti ir chronologiškai, ir teritoriskai sunkiai apribiamą medžiagą. Ir šioje knygoje ji išlieka stipri savo hipotezių deklaruotoja bei jų pagrindėja svariais argumentais.

Paskutinė jos studija, kaip ir visi kiti darbai, susilaiko daugybės jos hipotezių šalininkų palaikymo ir stipraus oponentų pasipriešinimo. Tai yra jos kelių tyrinėjimų dešimtmecių kvintesencija, kurioje, kaip reta, puikiai susipina autorės – archeologės, folkloro, mitologijos žinovės, senųjų istorinių tekstu ir ikonografijos analitikės – sugebėjimai, provokuosiantys religijos istorikus ir archeologus dar ne kartą įvertinti, naujas aspektas peržvelgti, iš naujo interpretuoti turimą medžiagą. Tačiau kiekvienam, bandančiam tai padaryti, – aprėpti tokias tolimas, chronologiskai ir teritoriskai plačias epochas – reikės pripažinti, kad Marijos Gimbutienės bandymas šią kartelę pakankamai aukštai.

Adomas BUTRIMAS

Marija Gimbutas. *The Living Goddesses* / Edited and supplemented by M. Robbins Dexter. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999.

BOOKS

In search for living goddesses

The book *The Living Goddesses* by Marija Gimbutas, one of the most eminent Lithuanian archaeologists of the 20th century is presented by the archaeologist Adomas Butrimas. The book was published after professor Marija Gimbutas' death. The purpose of the book is an attempt of the authoress in getting a deeper insight as far as the interaction between the cultures of the Ancient Europe and that of the Indo-European Europe regarding religious aspects is concerned.

Nuo kultūrnių diskotekų prie kaimo seklyčių etnokultūros

Ignalinos rajono kultūros gairės

Juozas ŠORYS

Kokia etnokultūrinės veiklos padėtis provincijoje, rajonų, seniūnijų lygmeny? Iškėlus šį klausimą, sostinės, regionų centrų kultūros politikos formuotojai dažnai atsainiai arba bejėgiškai nuleidžia rankas, nes dar nei būtinų prioritetinių kultūros politikos nuostatų nesą, nei finansinių svertų nenumatoma, nei kultūros subjektų interesų derinimo sistema nesukurta. Lieka (geriausiu atveju) pasiraginimai neappleisti šios srities, metodinė, leidybinė, paskaitinė pagalba, juolab kad, kaip sovietmečiu, tiesiogiai kištis ar administruoti nebeleidžia priimtieji savivaldos įstatymai. (Beje, jie neretai pasitarnauja bandymams apskritai beveik visą kultūros sritį mesti už borto, „bado dietos“ terapijai). Tad iš esmės vertybinių vietinės kultūros pasirinkimo atsakomybė gula ant savivaldybių merų bei paskirtujų kultūros vadovų pečių.

Ne viename rajone tarsi ir deramai skiriama démesio etninei kultūrai, tačiau žvalgytuvių „zondą“ pirmiausia nusprendėme nuleisti Ignalinos rajone. Nes tame, be įsimenančių, savaip pamokančių reiškinių, kaip ir beveik visur, esama ir diskutuotinų dalykų. Deja, tiek respublikiniu, tiek vietiniu lygiu neretai verdamas savo sultyse, nors, tarkim, geranoriška etninės kultūros būklės analizė, atlakta drauge su pris skirtais Liaudies kultūros centro kuratoriais (ar visa tam suburta brigada), gal išjudintų iš inercijos rajonų kultūrininkų nuolat kartojamus stereotipus? O Ignalinos rajono etnokultūrinė „geografinė“ gana įspūdinga: mieste veikia didžiausias dirbančių žmonių skaičiumi tarp rajonų etnocentras, dalį rajono teritorijos užima gamtos ir kultūros paveldo požiūriu vertingas ir valstybiškai saugomas Aukštaitijos nacionalinis parkas, vietoj tipinių kultūros namų miesteliuose ir didesnėse gyvenvietėse įsteigta apie 20 kaimo seklyčių, dirbančių pagal į vietines realijas orientuotas programas, vienareikšmiškai (nepaisant vietinių rinkimų salygotų „susikratymų“) etnokultūrai palanki rajono savivaldybės

tarybos ir mero Bronio Ropės pozicija, be to, rajonas priklauso salygiškai archajiško ir įdomaus folkloro, papročių, liaudies buities, amatų, tautodailės regionui, tyrinėtojų suvokiamam ir įvardijamam kaip vientisas Švenčionių–Ignalinos kraštas, etninėmis žemėmis nusitešiantis ir už dabartinės Gudijos administracinių ribų.

Apsisprendimo lūžis žymiai daugiau démesio ir lėšų skirti etninei kultūrai Ignalinos rajone įvyko 1992 m. Pasak kultūros skyriaus viršininkės Aldonos Jeleniauskienės, iki tol daug diskutuota su tuometiniu rajono valdytoju, vėliau meru Broniu Rope, kokią rinktis tolimesnę kultūros vystymo kryptį. „Supratome, kad visko aprėpti neįmanoma. Sušaukėm kultūros namų darbuotojų, bibliotekininkų, kultūrininkų susitikimą. I jį pasikvietėm ir visus rajono valdybos narius. Aiškinomės susidariusią situaciją, pateikiau procentinius duomenis, ką kam skiriame, ir kartu su visais priėmėme valdybos sprendimą – Ignalinos rajono prioritetine kultūros sritimi laikyti etninę kultūrą. Antrasis sprendimo punktas aiškino pirmajį – leisti jaunimui savarankiškai organizuoti laisvalaikį, būtent diskotekas. Įsipareigota jiems lengvatinėmis salygomis leisti naudotis aparatūra,

Kalėdų vakaronė. Centre – Ignalinos rajono meras Bronis Ropė. 1999 m. Elenos Krpauskienės nuotr.

nuomotis sales. Tada, manėm, daugiau démesio ir finansavimo tektų etninei kultūrai. Tokia taktika iš dalies pasiteisino, pavyzdžiu, Didžiasaly įsisteigė privati kavinė–diskoteka, kur patys savininkai budi, tvarkosi, organizuoja jaunimo vakarus".

Pakalbintas rajono meras Bronis Ropė sakė, kad kultūros reikmėms išleidžiama ne taip ir mažai – milijonas septyni šimtai tūkst. Lt, tai sudaro 6,5 proc. rajono biudžeto. „Kadangi esu Lietuvos savivaldybių asociacijos prezidento pavaduotojas, be to, kaip Lietuvos atstovas lankausi Europos Taryboje, jos šalyse, matau tenyšči rezervuotą pozūrį į kultūrą. Turime draugų savivaldybių lygiu Norvegijoje, Danijoje, Čekijoje, Lenkijoje – užsieniečiai mano, kad mes perdetai vertiname kultūrą, nes jie paprastai tam skiria tik 1–2 proc. biudžetinių išlaidų. Egzistavęs, iš dalies ir tebeveikiantis kultūros modelis – savotiškas sovietinis palikimas. Kyla klausimas, kam laikyti kaime kultūros organizatoriu? Ar kad jis vos ne per prievertą pasikviestų pakoncertuoti kolektyvus, kad jiems valdžia pasiūtų rūbus, nupirkštų instrumentus ir jie kartais galėtų save palinksinti ir kitiems pasiodyti? Už atlyginimą jis turi būti subūrės tam tikrą kolektyvų skaičių, kurie dažnai esti gana nevienodo, neretai žemo lygio. Užsienyje pasišokti, padainuoti, jvairių sričių žmonėms pasisėdėti savivaldybėse ar seniūnijose paprastai yra salės. Padainavo, pašoko, sutvarkė patalpas, atidavė raktą ir išejo – niekam apie juos nereikėjo tupinėti. Tokius judėjimus būčiau linkęs ir pas mus palaikyti, paremti, deja, mūsų žmonės prie to dar nepriaugę.

Ar mums turi rūpėti, ką paliksim po savęs? Praejo dešimt nepriklausomybės metų – ką matom? Kas lieka tuštėjančiame kaime? Man, gimusiam ir augusiam šiam krašte (kai me palei Dūkštą), 20 m. čia dirbančiam, išties atrodo, kad jis mieliausias ir gražiausias. Iš vaikystės prisimenu, kaip mūsų dar šiaudais dengtoje pirkioje vienam kambarių susėda kaimo vyrai, parūko, popolitikuoj, kitam – moterys; jos ir pagiedodavo, ir pasipasakodavo visokių nutukimų iš savo ar pažįstamų patirties. Dabar tokio gyvenimo vis mažiau ir mažiau. Vaikystėje mano kaime buvo 22 trobos, dabar likę tik 4, dvi iš jų tuščios, o kitose gyvena po du senukus. Iš maždaug tūkstančio rajono kaimų daugiau nei šimtas – be gyvybės ženklų... Po kokių 30 metų gali likti vien gyvenvietės. Kaip išsaugoti tai, kas anksčiau buvo natūralus gyvenimas, tikras bendravimas? Tada žmonės dainaivo ir šoko ne todėl, kad kažkoks organizatorius paprašė. Žmonės džiaugėsi tuo, kuo gyveno – visi sustojo užtraukia dainą, sulos atsigerdami. Kaip paremti kaimuose dar tebegyvenančius žmones – ta kryptimi norėjos daugiau pasipausti. Atrodo, jog po ilgų diskusijų beveik visi suprato, kad etninė kultūra turi būti žymiai labiau puoselėjama".

Žinoma, reformų bandymai yra verti démesio, tik klaušimas, ar tipinius kultūros namus pervadinus kaimo seklyčiom, norima linkme keisis žmonių sąmonė ir poreikiai, nors pats pavadinimas, be abejo, apibrėžia ir nurodo veiklos pobūdį. Visos priemonės geros, jei duoda efektą – kaimą užvaldžiusią primityvią masinę kultūrą, diskotekas norima pakeisti vakaronėmis, natūraliais kaimo žmonių susibūri-

mais, bendru kalendorinių švenčių šventimui. Žinoma, jei minėtosios seklyčios sugeba pažadinti bent kokį kaimų, gyvenviečių bendruomeniškumo, kaimyniškumo pojūtį...

Anot mero, 1992 m. prasidėjęs kaimo seklyčių kūrimo procesas ir sudarė prielaidas bendruomenėms visai neišsiskaidyti. Kur yra daugiau aktyvių žmonių, ten bendruomenės dar pakankamai gyvybingos. „Kai kurios kaimo seklyčios visai nebogai pasistumėjo, kultūros darbuotojai, nors ir nebaigę su etnine kultūra susijusių mokslų, suprato, ko iš jų norima. Jie tiesiog teikia pagalbą tiems žmonėms, kurie pageidauja dažniau susieiti, pasišnekučiuoti, pasilinksinti. Tai džiugina, nors yra ir tokiai, kurie tebeinė lengviausiu keliu – atrakiniai salę, suleidau jaunimą, paleidau muziką, surinkau po litą ar du... Lyg tuo visa kultūra ir pasibaigtų".

Aišku, išprastų stereotipų inercija yra didžiulė, nes gyvenant kaime ir nesistengiant kelti kvalifikacijos kyla rimtų sunkumų. Norėtisi riedėti išprastomis vėžėmis: pasistumai šokiuose su „ikalusia“ jaunuomene, surengti kolūkio ataskaitinio susirinkimo tipo koncertą, ir niekas tau galvos kvaršinti neturėtų. Kaip reaguota į permanentas?

A. Jeleniauskienė: „Iki tol vyko parengiamasis darbas, karšti pokalbiai. Būta daug ambicingų diskusijų, ginčų, bandymų priešintis. Juk reikėjo keisti pačią veiklos sampratą. Seniau manyta, kad kultūros namai geriausiu atveju – meno saviveikla. Kai vyko šis pasikeitimai, su kuriiais žmonėmis truputį ir apsibarę buvom, ir nuomonės nesutiko, ir į grupuotes kultūrininkai buvo pasidaliję. Būta ir anoniminiai laiškų, ir pareiškimų... Tačiau per kančias į žvaigždes... Tai gyvenimiską, nes vienintelės nuomonės laikai baigėsi. Iš to laikmečio supratava viena – su žmonėmis būtina daug ir įtikinamai kalbėtis. Juk gyvenimas ir darbas kultūros srityje – nuolatinė diskusija". Kokiu rasta realių būdų padėčiai keisti? Ilgainiui suvokta, kad svarbiausia išjudinti žmones, kad iniciatyvos turėtų kilti iš pačių už kaimo seklyčias atsakingų žmonių. Antai 2000 m. jiems buvo pasiūlyta parengti veiklos programas, orientuotas į kultūros paveldą, etninę kultūrą. Jose, aišku, išliko ir diskotekos, ir šiaip laisvalaikio renginiai, ir privalomi valstybės švenčių minėjimai, bet jų dalis bendrame rajono renginių balanse sumažėjo iki dviejų trečdalių. Apie šių programų aptarimą „Lietuvos aide“ rašės žurnalistas Jonas Baltakis užsiminė, kad jose vis dėlto pasigesta „gyventojų interesų analizės, beveik nieko nekalbama apie ryšius su žymiais kraštiečiais, užmirštos kalbos tarmės, krašto kulinarinės tradicijos". Kaip tai vertina programų rengimo iniciatorė A. Jeleniauskienė?

„Prieš jas priimant buvo atliktas didžiulis aiškinimo darbas. Žmonės suprato, kad be suderinimo, spontaniškai negalės daryti to, kas šaus į galvą – tekė apgalvoti, atlikti išankstinius pasiruošimus pagal sau artimas kryptis. Programas aptarėme visi kartu susirinkę. Žmonės iš kaimo seklyčių pasakojo, ką per metus darys.

Siekėme, kad kiekviena programas etnokultūrinė dalis būtų paremta bendruomenės interesų ir poreikių supratimu. Pageidavome, kad su siūlomomis programomis

būtų susipažinės ir joms pritartų ne tik seniūnas, bet ir aktyvesni žmonės. Kai kurie išties jautėsi drąsiai, nes savo planus aptarė miestelio ar gyvenvietės sueigoje, pasikalbėjo su žmonėmis. Žinoma, viską lemia kadrai – tik kai kurie darbuotojai savo vizijas įstengia pateikti kolegų „teismui“. Mano tikslas – šių procesų vadyba, žmonių sąmonės kaita. Antra vertus, nieko nesinori nuleisti „iš viršaus“ – tegu žmonės patys siūlo savo projektus, tai, kas jiems brangu, tikra. Tikslas – žmonių saviraiška, bendravimas, nors reikia pripažinti, kad kaime, ypač tarp jaunimo, etninė kultūra nepopuliari, „neprestižiška“.

Akivaizdu, kad tiek rajono mero, tiek kultūros skyriaus viršininkės pastangos suteikioti prioritetą etninei kultūrai nemenkos. Kokiose kaimo seklyčiose dygsta tvirtesni etninės saimonės daigai?

Kazitiškio ir Ceikinių kaimo seklyčios vaisingai bendradarbiauja su vietiniais kunigais, mokykla. Tverečius ir Linkmenys etninės kultūros renginius organizuoja ne vien seniūnijos centruose, bet ir kituose kaimuose. Linkmenų seklyčios vedėja Marija Alesionkienė tam tikrą laiką praleidžia kaimuose – sistemingai renka liaudies dainas, pasakojimus, šmaikštavimus, tarmiškus žodžius ir posakius, surinkta medžiaga panaudojama renginiuose, šventėse. Iš jų minėtinos Kalėdos, Naujieji metai, Velykos, Joninės, Užgavėnės. Priimtiniausia švenčių forma – vakaronės (viena iš įdomesnių ir problemiškesnių – žemdirbių verslininkų). Šios seklyčios vadovė kaimiečių mylima, nes dažnai juos aplanko, neformaliai bendrauja. Anot A. Jeleniauskienės, priimta manyti, kad Didžiasaly tiki „zombiai“ griuvinėdami vaikšto, tačiau tas kraštas žymus gerais kaimų muzikantais, audėjomis, jo kapinėse palaidota garsi dainų karalienė Kristina Skrebutienė. Tradicijas tėsia mokytojų, mokinį, kultūros darbuotojų folkloro ansamblis, susijungęs su autentiška kaimo muzikantu grupe (vadovės Aldona Misiūnienė, Valentina Špakova). Beje, pastaroji mokykloje turi buities reikmenų, knygnešystės dokumentų muziejelį, jos dėka atrasta savamokslė, ant kartono lankštų tapanti tautodailininkė Ona Pivoriūnienė.

Pateiksime liudijimų, kaip realiai dirbama. Danutė Klimaitė (Kazitiškis): „Užgavėnes pradedam nuo mokyklos (padeda tikra etninės kultūros entuziastė mokytoja Alma Puišienė). Vaikai pasidaro visokių kaukių – ten ir velniukai, ir raganos... Su jais kartu po linksmų šėliojimų deginam Morę. Laužą mes – kaimo seklyčia – sukraunam. Prieš tai persirengė vaikstom po Kazitiškį, aplankom žmones. Vėliau arkliais po kaimą su muzikantais važinėjam. Jaunimas padeda, bet kaukių nesidaro... Vakarop žmonės su-

Užgavėnės Ignalinoje. 1997 m.

Sekminės Meironyse. 1995 m.

sirenka į seklyčią – ten iš pradžių būna liaudiška šventė, paskui – diskoteka, nes kaimo liaudžiai visko po truputį reikia. Beje, jei ko nežinom, kaip seniau kaime būdavo, nueinam pas Lizavetą Šeduikienę – papasakoja. Ji savo pasakojimus įrašinėja į juostelę, žada mums duoti įrašą apie vestuvių papročius”.

Marija Alesionkienė (Linkmenys): „Per Sekmines Ginučiuos sueina kaimas, kartu aplanko rugius. Pats kaimas daro, aš tik kaip svečias dalyvauju, mano indėlio ten labai mažai. Vėliau sueina Ginučiuos prie malūno, dainininkės pagieda, muzikantai pagroja. Ten pats smuikus daro ir groja geras muzikantas Kazys Šuminas. Visad maniau, jei žmonės patys šventę daro, néra ko jiems nurodinti. Tegu klysta, bet patys padaro. Pas mus padaugėjo vakaronių. Tą madą į Linkmenis atvežiau iš Antalksnės, kur anksčiau dirbau. Vakarones darom ir per valstybės

Sekminės Meironyse. 1995 m.

Sekminės Meironyse. Karvės iš kaimo perplukdomos ganiavai į ežero salą. 1995 m.

šventes – prie stalo žmonės geriau išsišneka, padainuoja, pabūna”.

Pasak A. Jeleniauskienės, vienas iš ryškiausių bendruomeninių renginių – apžiūra konkursas „Sveikas, kaimynė!”. Tai tiesiog vienų seniūnijų kuo didesnio būrio žmonių lankymasis kitose seniūnijose. Nuostatai paprasti – kad kuo natūraliau atispindėtų kaimynų lankymo papročiai. Paprasto bendravimo metu išryškėjo nemaža liaudies talentų, buvo „ištrauktos” į dienos šviesą kai kurios puikiai giedančios bobutės, diedukai su skripkelėmis, armonikomis. Seniūnijose tai didelis įvy-

kis – kiek judėjimo, paieškų, kalbų kalbelių, šurmilio... Paprasti žmonės buvo įtraukti, todėl nereikėjo specialiai rengti koncertinės programos, lipti ant scenos. Dažniausiai šios suėigos vyksta lauke, be didesnių formalumų, pagal gegužinių „dėsnius”. Todėl, kaip vietiniai sako, ten būna linksma ir ramu.

Išliekamają vertę turės garsajuostės ir kompaktinės plokštélės apie Ignalinos kraštą. Jų išleidimo projektais parengti pagal programinį finansavimą, jrašai atliekami vietas garso studijoje. Išleistos dvi kasetės pavadinimu „Ignalina – daina”. Jose gausu liaudiško muzikavimo „perliukų”, pavyzdžiui, savo sukurtą Gilioro polką smuikeliu įgrojo tverečėnas Giadoras Birdikšlis, kazitiškėnai tévas ir sūnus Ka-

nišauskai, Ginučių muzikantai atliko savo sukurtas polkas. Šių metų Kovo 11-ąją Ignalinos bažnyčioje buvo pristatyta šermininių giesmių kasetė „Keleiviai mes esame”, kurią parengė 6 giedotojų grupės iš Kazitiškio, Linkmenų, Mielagėnų, Griapelės, Šiūlėnų ir Ignalinos. Šioje srityje jau nemaža metų dirba Estrados studijos vadovas Algimantas Jeleniauskas.

Jau septynerius metus gyvuojančios Ignalinos etninės kultūros centras dirba iškart keliomis kryptimis – folkloras ir paapročiai, tautodailė, klojimo teatras, paminklotvarka. Pasak B. Ropės, „kai steigėm etnocentrą, iš jo tikėjomės kiek daugiau, nei jo darbuotojai pajégė padaryti, tačiau jo veikla nesam ir nusivylė. Etnocentras daugiau veikia miesto ribose, bet kadangi ir jis, ir visos kaimo seklyčios yra pavaldžios kultūros skyriui, tai darbo barai natūraliai suderinami. Rajone neturiame krašto muziejaus, todėl etnocentras atlieka ir jo funkcijas – kaupia ir eksponuoja istorinę ir kultūrinę vertę turinčias materialias vertybės, renka informaciją, be to, veikia galerija ir liaudiškų dirbinių parduotuvėlė“. Anot A. Jeleniauskienės, „etnocentras – metodinis rajono etnokultūrinės veiklos židinys. Jo tikslas – ne tik populiarinti kalendorines bei kitokias šventes, bet ir rengti etninės kultūros medžiagos rinkimo ekspedicijas, sisteminti, apibendrinti krašto istoriją, kaupti archyvus bei skleisti tai, ką turime. Aišku, ir padėti kaimo seklyčioms burti žmones, neabejingus etninei kultūrai. Funkcijų iš tikro nemažai, darbo daug”.

Etninės veiklos centro direktorė Lina Bukauskienė mano, kad „rajono valdžios požiūrio palankumu visoje Lietuvoje turime, ko gero, išskirtines sąlygas savo veiklai. Aišku, lėšų vis tiek trūksta, todėl stengiamės patys užsidirbtii. Antra vertus, dar niekad mums nebuvo atsakyta, jei prašom paramos rimto sumanymo programiniams finansavimui. Suburtas nemažas specialistų būrys – mūsų pagrindinis kapitalas. Ne tik etatiniai, bet ir prijaučiančių šiai sričiai žmonių kaimuose, miesteliuose. Jais remiantis galima daug nuveikti, tačiau vis tiek būtinas begalinis pasiaukojimas darbui, darbo valandų neskaičiavimas. Priešokiai nieko nepadarysi, tarkim, kiek surinksi medžiagos, jei tam skirsi tik kokią savaitę per metus? Jei dirbi nuosekliai, pamažu plečiasi bendradarbiaujančių žmonių, lankytojų ratas. Matom perspektyvą, nes pas mus ateina ir nemažai moksleivių.

Antra vertus, Ignalinos kraštas labai specifinis. Netgi kartais braunasi eretiška mintis, kad Lietuvos čia niekada nėra buvę – kai pavažinėji po kaimus, matai, kokios sujauktos, sumaišytos giminių šaknys, tiesa, tuo ypač ryškiai pasižymi Ignalinos miestas. Todėl ne visada pasiteisina bandymai kaimo seklyčiose etninę kultūrą užtraukti ant masinės kultūros kurpaliaus. Tai labiau tylus darbas su sunkiai atsi-veriančiom žmonių sielom. Jauni žmonės kartais tiesiai pasako – nelįskit, mums etninė kultūra visai nejdomi, duokit popso. Kol žmonės nepradės kitaip mąstyti, tol jokie per-vadinimai kaimo seklyčiomis reikalo esmės nepakeis... Lūžis įvyktų, jei iš esmės keistusi visa šalies kultūros politika”.

Panašiai situaciją vertina ir Etninės veiklos centro etnografe Sigutė Mudinienė (ji, beje, vienintelė diplomuota etnokultūros specialistė rajone – baigusi Rokiškio kultūros mokyklą). „Žmones reikia iš leto rengti veiklos krypties pokyčiams, bandyti kiek apmokyti, perkvalifiikuoti, sprendimais neperversi – vilkas vis tiek į mišką žiūri. Ir su kaimo žmonėmis panašiai – tada su jais gali nebogus renginius rengti, jei jie panašias vertėbes yra išlaikę savyje. Beje, mums ne taip lengva išvažiuoti į kaimus rinkti medžiagos – renginys veja renginį, o at mestinai nepadarysi. Seniūnijų medžiagą turėtų susirinkti ten dirbantys žmonės, žinoma, jei bent dauguma turėtų pakankamą nuovoką. Nepiginu – kaime dirbantiems irgi tenka nemažas krūvis: renginiai, šventės (ir oficialios valstybinės), vakaronės, šokiai, patiemis reikia rūpintis aparatūra, apsauga, švara... Tad nuosekliai etninei krypciai ne kas ir telieka. Pati geriausiai esu apvaikščiojusi Ceikinių apylinkes – savo gimtinę. Dabar jau to ne-gausi, ką galima buvo aptiki prieš 7–5 metus. Dainos, pa-prociai nyksta – jei ką įdomesnio nugirstam, pačios lekiam užrašyti. Realybė tokia, kad be mūsų niekas nenuvažiuos, nesurinks... Tiesa, moksleiviai, paskatinti Moksleivių namų konkursu, surinko viso rajono vietovardžius.

Kaimai, jų bendruomenės kuo toliau, tuo labiau nyks-ta. Iš man žnomų kaimų gal tik Petravas (popieriuose – Petriškiai) yra išlaikę archaiškesnę bendruomeninę tvar-ką. Pakalbinusi likusius aštuoniasdešimtmečius bandysiu tai aprašyti.

Beje, mano gimtujų vietų – Juodiškės, Bartkuškės kai-mų žmonės Kupoliaus (per Sekminės) eidavo švēsti visi kartu ant kalno. Būdavo sunėtinės vaišės. Žinoma, kaž-ko ypatingo ten nebebuvo – dainos, laužas, vakaronė. Da-bar ir to nebedaro – suseno žmonės, paprasčiausiai ne-be-paeina, neužlipa... Seniau Kupoliaus švēst nieko nerei-kėdavo stumt”.

Manyčiau, galima daryti išvadą, jog Ignalinos rajone pagal turimas kuklias specialistų pajėgas metodiškai, sis-temiškai ir kryptingai dirbama, kad palaipsniui keistusi vie-tinės kultūros orientacijos. Trumpai sakant, prioritetiškai nuo masinės kultūros, diskotekų krypstama prie gyvo, kai-myňiško bendravimo skatinimo, per amžius patikrintų tau-tos vertibių, etninės kultūros prestižo kėlimo.

Problemos irgi akivaizdžios: nors nuostatos gerai ap-mąstytos ir nuosekliai diegiamos, tačiau etninės atminties spragų vien administraciškai neužpildysi, o daugelio dar-

buotojų pasirengimo lygis menkas. Dėl folkloro specialistų stygiaus maža geresnių folkloro ansamblų, o respublikino lygmens, regis, jų nė neturima, nors geografinė–kultūrinė gyvenamoji vieta tai leistų. Visgi – kas realaus daroma, kad žinovų padaugėtų? Antra vertus, kaip sakė A. Je-leniauskienė, „šventės, prasmingas laisvalaikis gerai, bet kas po to lieka? Atsiminimai, nuotraukos; gerai, jei nebūna incidentų”. Ar metodiškai rimtai pasirengiama tokiems ren-giniams kaime? Ko gero, retronis klausimas, nes žmonių atsiminimai, papročių aprašai menkai tepanaudojami, o tai būtina netgi kaupimo tikslais kaip jdirbis būsimiems gali-miems geresniems suėjimams. O jei griežtais keltume rei-kalavimą šventes rengti pagal specifinius savo apylinkės ar bent rajono papročius ir tradicijas? Pamatytume, kad empirinės medžiagos, aprašų menkai tesama – tik etno-centre; tiesa, to dar aptiks ant liežuvio galo – gyvame žmo-nių bendravime, tačiau kas iš to, jei briedis išdidžiai turse-na pušų jaunuolynuose, o medžiagos žvirblis į kaimo sek-lytininkų rankas nepatenka. O jei medžiagą norėtume pub-likuoti, rengti rinkinukus, dokumentuoti atskirų vietovių sa-vitumą? Tada, jau užgriebus autentikos, matyt, per Joni-nes, kaip pasakojo kazitiškėnė Danutė Klimaitė, iš ežero neatplauktų Neptūnas, užtektų ir savų vertibių (vien kokių sakmių, pasakų personažų esamai!). Deja, regis, ir apgal-votos, plėčios medžiagos fiksavimo programos nesama – ką gali padaryti su dviem etnocentre turimais diktofonais? Aišku, galima nujausti atsakymą į L. Bukauskienės kon-traklausimą: „Ar žinot, kiek kaimo kultūros darbuotojų yra pa-reiškė norą naudotis diktofonu?...“ Žinoma, juo dirbtį tekų pasimokyti, taip pat reikėtų apsirūpinti anketomis, klausimynais. Aišku, darbo padaugėtų, tad tekų atsisakyti kai kurių menkaverčių užsiémimų. (Tiesa, jau po mūsų susiti-kimų gavome žinią, kad rajone žadama surengti etninės veiklos darbų apžiūrą, kuria bus siekiama įvertinti, kas jau surinkta, turima ir kur toliau kreipti pastangas. Rajono val-dybos sprendimą šiuo klausimu pasirašė naujai kadenci-jai perrinktas meras B. Ropė). Visi norime, kad apgalvotai besitarkančiame Ignalinos rajone etninės kultūros raiška įgytų daugiau išliekamosios vertės.

Nuotraukos iš Ignalinos etninės kultūros centro archyvo

**From the discotheques in the houses
for culture to the ethnic culture
in country parlours**

**Upon the quides for cultural life
in the district of Ignalina**

In Juozas Šorys' review the attention is drawn to the priorities regarding the present-day cultural situation in Ignalina district. On the basis of the presented considerations made by the municipality's head, the chief of the department for culture, director of the Ethnic Culture Centre and other cultural workers the arguments for attaching the priorities to the values of ethnic culture (not mass culture) are presented in the article.

Etninė kultūra mokykloje

Eglė VINDAŠIENĖ

Kuo, kaip senoji lietuvių kultūra gyva mūsų gyvenime – šeimoje, mokykloje? Kaip jos mokytis pačiam ir mokyti kitus? Tai klausimai, kuriuos nuo 1996 metų užduodu ne tik sau, bet ir kitiem mokytojams visoje Lietuvoje įvairių seminarų, konferencijų ar trumpų susitikimų metu. Pateiksiu pedagogų minčių iš kelių seminarų Vilniuje ir Kaune.

*Kaip reiškiasi etninė kultūra Jūsų gyvenime?
Šeimoje, mokykloje?*

Mažai etninės kultūros mūsų gyvenime. I ją reikia įsigyventi pačiam. Šiandien etninė kultūra susijusi tik su kalendorinėmis šventėmis. Mes ir patys nemokame jų švęsti. Skaitome, gilinamės, mokomės. Tai bandome daryti kartu su vaikais.

Mažai etninės kultūros mano asmeniniame gyvenime. Tik tiek, kiek susiję su pamokomis mokykloje. Visa kita aš vadinu iškreipta etninės kultūros forma. Etnokultūra turėtų tapti gyvenimo būdu.

Mes dar galime rasti etninės kultūros pasireiškimo pavyzdžių. Štai – vaiko gimimas. Mamos ir močiutės paruošia kūdikiui rūbelius, išsiuvinėja ornamentais, mezga. Vėliau – dainuojā. Yra žmonių, kurie pagal papročius švenčia, mégsta dainuoti, spéja orus, buria... Didžiuokimės.

Tautinė mokykla – kas tai?

Su nostalgija prisimenu laikus, kai mokykloje buvo etnografinis ansamblis. Po Atgimimo iš pradžių viskas buvo nauja, įdomu, nežinoma, netikėta. Vaikai ir mokytojai noriai visur dalyvauodavo. Kas – šiuo metu?.. Turbūt ten buvo netikra, mada arba prievara...

Reikšt galvoti apie tautinius dalykus ne kaip apie praeitį, bet susieti su dabartimi. Išsaugoti mūsų praeities kultūrą pasaulio kontekste. „Uždaro dvarelio“ nenoriu.

„Tautinė“ – tas žodis nelabai patinka. Ką jis reiškia? Ar ta mokykla susijusi su tautiniai papročiais? Dažniausiai visa tai atrodo kaip kultas. Perlenkiama lazda.

Ar suvokiame iš esmės, kas yra tautinė mokykla?

Ką mes darome? Vaikus prievertaujame – jie laiko egzaminus pagal skandinavišką, prancūzišką variantą. Ieškokime savo unikalumo, savo veido.

Tautinė mokykla – tai mokyklos gyvenimo būdas. Viskas čia gerai pažįstama, giliai suprasta ir perteikta. Visi mokomieji dalykai persmelkti savos kultūros ir vienas su kitu glaudžiai susiję.

Mes turime atsigrežti į esmę. Ne planelis pamokai ar būreliai svarbiausia, ne direktoriaus nurodymai puoštis „tautiškai“, ne lininiai rankšluosčiai ir šiaudiniai sodai koridoriuose, ne mokytojos gintariniai karoliai...

Žinoma, reikia liaudies dainų, šokių, ratelių, tautosakos, papročių ar net buities įrankių, tačiau visa tai turi būti pateikta įprasmintai, laiku ir vietoje. Jei kabiname verpstę ant sienos, akivaizdu – nesuvokiame jos paskirties. Galima panaudoti simbolį ar ornamentą (ženklą), bet ne pačią verpstę. Tai suvokti reikia visuose lygiuose ir naudoti daiktus, rūbus, kalbą, folklorą, papročius, pasitelkti apeigas – pagal paskirtį. Ne tiek svarbu gražiai atrodyti, liaudiškai dainuoti, šokti, gaminti lietuviškus patiekalus, kiek tautiškai mąstyti, kalbėti, elgtis, „lietuvišką“ jausmą turėti širdyje, Tėvynės meilės mokytis ne iš knygų, o gyvenimu.

Ne tik aiškinti kaip buvo, bet praturtinti senove dabartinį gyvenimą.

Nesakyti – buvome, bet stengtis būti šiuo metu.

Tėvai, mokytojai, kiti suaugusieji yra atsakingi už etninės kultūros perteikimą vaikams. Tačiau dažnai jie netinkamai pasirengę. Būtina suvokti savos kultūros esminius dalykus ir pasiruošti juos tinkamai perteikti. Kitaip neišvensime kičo ir paviršutiniškumo.

Neperlenkti lazdos.

Tautinė mokykla – žmogaus dvasia, saviraiška...

Koks, mano akimis, etnokultūrinis gyvenimas mokykloje?

Mokyklose dažniausiai apsiribojama tradicinėmis kalendorinėmis šventėmis. Mažiau žinomas šventės entuziastų švenčiamos siaurame ratelyje. Taip yra todėl, kad mokytojai nemoja jų švęsti, mažai jomis domisi.

Organizuojami renginiai: Kalėdos, Užgavėnės, Velykos, Dergiaus šventės, vakarėnės; lankomi etnografiniai muziejai, parodos, leidžiami stendai, rengiamos diskusijos, seminarai, konferencijos, skaitomi pranešimai. Vyksta kasmetiniai liaudies dainų konkursai.

Mokyklose (ne visose) yra etninės kultūros ir vaikų folkloro būreliai, tautinių šokių kolektyvų, muzikos ir dailės ugdymo klasių.

(1999 10 19. Seminaras pradinių klasių mokytojams „Vientisas ugdymas pradžios mokykloje“
Kauno mokytojų švietimo ir kultūros centre.)

Pradinėje kaimo mokykloje etnokultūrinė veikla gyva. Tai prasminga ir jokių sunkumų nesukelia. Vaikai švenčių labai laukia. Stengiamės nenukrypti nuo tikrumo, suburiame ir tévus. Skaitome P. Dundulienės bei kitų autorų straipsnius.

Valkininkuose veikia vaikų globos namų „Spengla“ etninės kultūros propagavimo centras. Yra etnografinis mokytojų ir mokinjų ansamblis.

Kai kuriose Vilniaus krašto mokyklose veiklūs tautiniai an-

sambliai, skaitomas paskaitos lietuvių, rusų, lenkų kalbomis, rengiami vakarai, susitikimai, parodos, diskusijos, varžybos.

(1999 11 05. Seminaras pradinų klasių mokytojams „Ugdymo turinio integravimas“ Lietuvos pedagogų profesinės raidos centre.)

Šventė mokykloje: šventas laikas ar pramoga?

Mūsų mokykloje – tai šventas laikas ir pramoga. Vaikai noriai gamina kaukes, persirengia. Taip gauna žinių apie savo praeitį ir šaknį.

Tai priklauso nuo šventės pobūdžio.

Kol kas daugiau pramoga. Bet visai nepavykusių švenčių mokykloje nebuvo.

(1999 11 05, Vilnius)

Tokią pramogą sunku suorganizuoti, nes mokykla yra labai didelė.

Šventės renginys turėtų atitinkti vaikų amžių, mikroklimatą. Dalyvauti turėtų tik tie, kuriems įdomu.

Būna pavykusių ir nepavykusių švenčių. Labiausiai pavyksta, kai dirbi su savo klase. Dažniau nepavyksta, kai renginys masinis, nėra vienjančio prado.

Turėtų būti šventas laikas, bet yra pramoga. Daug kičo, noro „uzsidėti paukščiuką“.

Didesnis poveikis, kai vaikai šventėje patys dalyvauja, o ne būna tik žiūrovai.

(1999 10 19, Kaunas)

Etninės kultūros vieta visuomenėje.

Kaip pasitelkti tėvus?

Būtina skirti kuo daugiau dėmesio etninėi kultūrai. Tai galima įgyvendinti pasitelkiant tėvus, seneliaus ar net kaimynus. Mokykloje kuo daugiau kalbėti apie tai.

Tėvai mokyklos veikloje beveik nedalyvauja. Jie apsilankot per susirinkimus, negausiai. Šventės su tėvais organizuojamos tik pavienėse klasėse.

Jeigu mokykloje vyksta etninės kultūros renginiai, dalyvaujantys juose vaikai pakviečia ir tėvelius. Tėvams reikia skirti konkretaus darbo, tai juos sudomina. Tokiu būdu didėja etninės kultūros vaidmuo ir visuomenėje.

Tėvus kviesti kartu ruošti vakarones, viktorinas, dalyvauti ekskursijose, rinkti įvairią kraštotyrinę medžiagą, gaminti mokymo priemones, mokyti dainuoti.

Rengti paskaitas, atviras pamokas tėvams, leisti patiemis paruošti ir pravesti integruotas pamokas pasirinkta tema.

(1999 10 19, Kaunas)

Su visuomene sudėtinga. Vyrauja abejingumas, bet tėvai ateina. Su globos namų ugdytinių tėvaiš ryšio beveik nėra. Reiktu siekti, kad renginiuose dalyvautų mokiniai tėvai, seneliai. Šiuo metu tėvai yra tik renginių rėmėjai arba stebėtojai.

Kartais bandome sureikšminti vieną etninės kultūros sritį ir sumenkinti kitą.

(1999 11 05, Vilnius)

Kokios šaknys maitins ateinančio tūkstantmečio žmogų? Iš kokios seklos kalsis rytdienos daigas?

Aš ir toliau dirbsiu etninės kultūros srityje, kas pavyks – paramatysime.

Tai priklauso nuo to, kokioje terpėje jos brandinamos. Ne visi pedagogai, tėvai ar kiti asmenys teigiamai veikia mūsų jaunimą.

Didžiausią įtaką turi šeima. Mokykloje galima tik šiek tiek palenkinti norima linkme. Papročiai, tradicijos gyvos tik perduodamos iš kartos į kartą.

Etninė kultūra, kaip mokomasis dalykas, turėtų būti dėstomas kiekvienoje pradžios mokyklos klasėje.

Aplinkui smurtas, šaudymai, robotai. Todėl norisi, kad mokytojai kuo daugiau dėmesio skirtų dvasiniam penui ir grožiui.

Šaknys – iš mūsų tautos praeities, liaudies išminties ir dorovinių normų. Daigai kalasi iš visų seklių. Kad ji būtų geresnė, reikia pasitelkti daugiau gėrio, ateinančio per tautos tradicijas, šventes ir išmintį.

(1999 10 19, Kaunas)

Ateities žmogų maitins tai, ką gero sugebėsime mes per teikiti dabar.

Tai priklausys nuo to, kaip mokyklos bus finansuojamos (žinių alkiui numalšinti, instrumentams įsigytį, mokėti už papildoma ugdymą...), nuo mokytojų gerų norų, gebėjimų. Rytdienos daigas bus tokis, kokie mes esame šiandien.

Svajojame, kad ateities žmogus bus sąžiningas, stiprus, laisvas, atsakingas, protinges, išsilavinęs, geras, doras. Gal taip ir bus.

Rytdienos daigas išsaugs iš seklos, kurią pasésime šiandien. Kaip Dievas duos.

(1999 11 05, Vilnius)

Išvados:

Gyventi vidumi. Etninė kultūra – ne lininė staltiesė, ne išorių alkių dalykai, o gyvenimo būdas. Iš savęs – per šeimą, per šventes. Tačiau švesti ne senoviškai, o nūdieniškai.

Etninė kultūra neatsiejama nuo mokyklos. Čia švenčiamos įvairios šventės ir rengiamos pramogos. Iš visa tai galėtų būti prasmingiai, atsakingiai žūrima. Reikėtų siekti etninės kultūros gilesnio suvokimo ir išraiškos. To mokyti ne tik mokytojus, vaikus, bet ir jų tėvus. Kai visa bendruomenė susitelks, tuomet ir šventė taps šventa. Rytdienos daigas séjamas šiandien, tad pasėtą seklių reikia nuolat atidžiai prižiūrėti ir puoselėti. Tos seklos gyvybingumas priklauso nuo mūsų pačių!

Tėvynės meilės iš vadovėlių neišmoksime. Gamtos, sédėdamiesi klasėje, nepajusime. Dainos iš diskelių neišgirsime. Gamtą reikia išgyventi gamtoje. O daina jaudins mūsų sielą nepalyginti labiau, jei patys dainuosime – ir iš širdies, ir drauge.

Tautiškumo nereikia brukti, reikia leisti jam laisvai reikštis mokykloje ir už jos ribų.

Didelė suaugusiųjų atsakomybė: ne bet kaip perteikti dvasines, kultūrines vertėbes.

Lietuvoje turi būti tiesiog mokykla, kur visi, ir mokiniai, ir mokytojai, ir tėvai jaustysi lietuviai.

Ethnic culture at school

Eglė VINDAŠIENĖ

Ethnic culture can not be detached from school. A drive for a deeper perception and expression of the ethnic culture is necessary. Ethnic culture is not a bulk of items or exhibits displayed in museums, it is a way of life, not the one to be learned from text books.

Margutį marginu vašku

Patarimai dar neįgudusiems

Velykoms marginami margučiai – gamtos pabudimo, derlingumo simbolis. Margučiai buvo dovanojami, aukojami ir naudojami sėjos, ganiavos pradžios apeigose bei šventėse. Mūsų senoliai velykinius margučius dažė tik augaliniai dažais. Tradicinės spalvos – raudona, juodai ruda, seniau turėjusios simbolinę bei maginę paskirtį. Vėliau, jau XIX a. pab. – XX a. pr., augalinius dažus išstumė anilininiai dažai. Jie reikalavo mažiau triūso, buvo ryškesni. Pats vėlyviausias ir niekaip su liaudies tradicijomis nesusijęs margučių puošimo būdas – marginimas ryškiaspalviais lakaais ar, dar blogiau, – flomasteriais.

Galima būtų išskirti du kiaušinių puošimo būdus: marginimą vašku (rašytini) ir skutinėjimą. Norėčiau kiek plačiau apibūdinti pirmąjį. Kaime kiaušinius išrašydauro karštą vašku, prisitaikę skardinį vamzdelį su piltuveliu. Tada merkdavo į dažus. Ištraukus ir nuvalius vašką, išrašytose vietose likdavo balti raštai.

Marginimo įrankis

Vietoje vamzdelio šiandien kur kas patogiau naudoti medinį pagaliuką su metaliniu smeigtuku Jame. Smeigtukas turi būti su galvute. Labai patogu smeigtukai, kuriais būna susmaigstyti dar neišpakuoti vyriški marškiniai.

Kiaušinių paruošimas

Pirmiausia nevirtus kiaušinius reikia gerai nuplauti sodos tirpalu, kad ant kiaušinio lukšto neliktų riebalinio sluoksnio. Tada kiaušinius išverdame norimo kietumo, po to leidžiame natūraliai nudžiūti ir atvėsti. Jei kiaušinis dar karštas ar šiltas, vaškas išsilieja.

Vaško paruošimas

Nedideliamame metaliniame indelyje ištirpiname vašką (dekoratyvinės ar kitokios žvakės netinka, vaško paieškokite pas bitininkus). Vaškas lydosi neaukstoje temperatūroje, bet, norint ji lygai padengti, neužtenka išlydyti. Išlydytas vaškas turi lengvai garuoti, todėl reikia stengtis palaikyti pastovią jo temperatūrą.

Marginimas

Smeigtuką, pritvirtintą ant pagaliuko, pamirkę į vašką ant švaraus ir sauso jau išvirto ir atvésusio kiaušinio bražome raštus. Kad raštas būtų simetriškas, galime sau pagelbėti pieštuku padalinę kiaušinį skersai ir išilgai į dvi dalis. Kiaušinio ornamentą komponuojame saikingai. Raštatas niekada neturėtų užimti viso paviršiaus! Jis turėtų sudaryti atskiras ritminės grupės, tarp kurių išryškėtų pa-

grindinė – margučio fono – spalva. Paprastai vieną kartą smeigtuką įmerkė į vašką ant kiaušinio nubréžiate vieną brūkšnelį.

Dažymas

Išraižytus vašku margučius merkiame į šaltus, iš anksto išvirtus dažus. Tam labai tinktū specialūs dažai kiaušiniams, kuriais jau keletą metų Lietuvoje prekiaujama (gamintojas – Brauns–Heitman, Vokietija). Dažus reikia paruošti pagal instrukciją. Netaupykite jų ir nedalykite tame pačiaame tirpale 20-ies kiaušinių, jei nurodyta, kad dažų užteks 5-iems. Nenudažys sodriai. Dažuose kiaušinius reikėtų palaikti apie porą valandų, o jei norėtume labai ryškios ir intensyvios spalvos – tai dar ilgiau. Į dažus kiaušinius geriausia nuleisti padėtus ant šaukšto. Jie turėtų būti visiškai apsemti ir negulėti vienas ant kito. Gavę norimą atspalvį, taip pat šaukštu atsargiai iškeliamame vieną po kito ir guldome ant minkštoto, gerai drėgmę sugeriančio audinio. Leidžiame savaime nudžiūti. Visiškai nudžiūvusio kiaušinio rašto vašką nutirpdome žvakės liepsnoje. Vašką šildome mažais ploteliais vis nuvalydami minkštū, gerai geriančiu skudurėliu. Tuo pačiu kiaušinio paviršius pasivaškuoja ir gražiai blizga. Liepsna nuvalant vašką nenusiplaujančios dažai ir nepažeidžiamas pats raštas; o taip dažniausiai atsitinka tirpdant vašką karštame vandenye.

Norédami gauti kelių spalvų raštą, pirmiausia merkiame į šviesesnius dažus. Nudžioviname, išrašome likusius ornamentų elementus ir merkiame į tamsestnes spalvos dažus. Nuėmus vašką, raštas bus jau dviejų spalvų. Tokiu būdu galime gauti trijų ir keturių spalvų derinius. Paprastai kuo daugiau spalvų turi raštas, tuo jis yra paprastesnis. Pačių sudėtingiausią raštą margučiai dažniausiai būna dvispalviai (fono ir rašto) deriniai. Trijų spalvų margučiams mėgstamiausi – Baltos, geltonos ir žalias, balto, geltonos ir juodos spalvų deriniai.

* * *

Margučiai yra viena iš gyvybingiausių liaudies meno šakų. Kiekviena šeima, ypač vaikai, noriai juos margina. Iš kartos į kartą einantys raštai nuolat papildomi naujomis kompozicijomis, taip pasireiškiant kiekvieno margintojo fantazijai ir kurybiškumui.

Pateikiu paprastų raštų kompozicijų pavyzdžių dar neįgudusiems. Iš pradžių nereikalaukite iš savęs daug. Patariame tiesiog kopijuoti. Svarbu leisti rankai priprasti, išmokti nubréžti vašku tą vieną dailų brūkšnelį, iš kurio pasukiai susidaro ir saulutės, ir gyvatėlės, ir kas tik nori. Patikė-

kite, iš pat pradžių – didžiausias džiaugsmas pamatyti, kad savo rankomis sugebėjai išmarginti tradicinį, santūrios ir skoningos kompozicijos margutį, o tada – jau jūsų kūrybinis indėlis. Dar viena svarbi smulkmena: į margučius jdedama tiek darbo, kad nebūtų gaila juos daužti ir valgyti. Nebūtina prie vieno margučio sédėti visą dieną! Ir nebūtina juos paskui metus laikyti kaip kokį suvenyrą. Kitą pavasarį juk išmarginsite naujų, dar gražesnių! Sékmės.

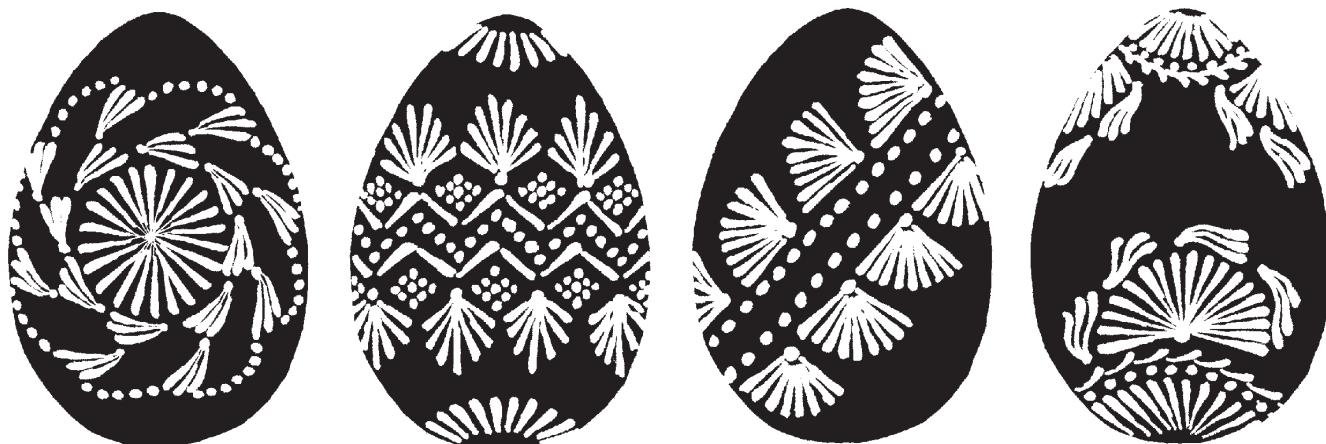
Laisvė AŠMONAITIENĖ

I decorate eggs with wax

Advises for the unexperienced

Laisvė AŠMONAITIENĖ

The authoress gives practical advices how to decorate Easter eggs with wax. In Lithuania ornamentation was rather heavily used on Easter eggs. Descriptions on the ornamentation of eggs and examples of wax ornaments are presented.

Vaizdai iš eksponatų rinkimo Lietuvos nacionaliniams muziejui

Vacys MILIUS

Studijuojant Vilniaus universitete ir dėl pragyvenimo, ir dėl įdomumo teko dirbtį Etnografijos (dabar Lietuvos nacionaliniame) muziejuje. Muziejaus direktorius Vincas Žilėnas suprato, kad studentas turi lankytis paskaitas, tad į jas išleisdavo, tuo labiau kad muziejus buvo tose pačiose anuometinio Istorijos – filologijos fakulteto patalpose. Žinoma, muziejaus darbus buvo stengiamasi atlikti. Ir baimę studijas pagal specialybės šaukimą, ir atsidėkojant muziejui už sudarytas sąlygas studijuoti talkinau rinkdamas eksponatus arba informuodavau, kur jų galima išsigyti. Šiuo atveju noriu pateikti keletą vaizdų iš jų rinkimo istorijos. Visi atsitikimai įvyko sovietmečiu.

Velenai rieda į Vilnių

1951 metų vasarą, eidamas Notėnų bažnytkaimio (Skuodo r.) gatve, pastebėjau prie daržinės galio gulintį krumplinį kūlimo veleną, ten ruliu vadinančią. Daržinėje žmonės kulia kolūkio rugius. Pasišnekėjus su kūlėjais paaiškėjo, kad daržinė ir velenas priklausė į Sibirą ištremtam ūkininkui. Pasakiau, kad toks daiktas tiktų muziejui. Atsakymas buvo: jei kolchozo pirmininkas sutiktų, galėtum paimti. Nuėjau pas pirmininką, sutikimą gavau. Grįžęs pas kūlėjus, pasakiau apie pirmininko leidimą atiduoti muziejui. Talkininkai, matydami mane vis pėsciomis vaikštinėjant, paklausė, ar ir nuvežti kur nors reikėsia. Čia sumečiau ir pasakiau: „Je, je, pérmininks ér novežtė saké.“ Tada man nurodė eiti į anapus kelio esančią sodybą ir palaukti, kol parvažiuos vežimas. Laukiau ilgai. Pagaliau pasirodė žmogus poriniais ratais, sukibę keli kūlėjai įkėlė veleną į ratus ir važiavome kelionika kilometrų į Laivų kaimą prie Salantų, kur archeologai Kulikauskai kasinėjo senkapį. Važiuojant pro pirmininko sodybą, nusisukau į priešingą pusę, juk apie nuvežimą kalbos nebuvo (tais ratais rugių gubas iš dirvos vežiojo prie kūlimo mašinos). Išišnekėjus ir man pavaisinus noteniskį cigaretėmis, jis pasakė, kad klebonui vežė šiaudų vežimą ir dėl to man taip ilgai teko laukti. O mane į kitą sodybą pasiuntė, kad nematyčiau vežamų iškultų šiaudų. Archeologai, grįždami sunkvežimiui į Vilnių, tą veleną parvezė muziejui.

1953 metais būdamas aspirantūroje iš profesoriaus Povilo Pakarklio gautais pinigais nusipirkau dviratį. Rinkdamas medžiagą disertacijai apie lietuvių valstiečių maistą

ir namų apyvokos daiktus, tuo dviračiu ir keliau per Suvalkiją, Žemaitiją bei Aukštaitiją. Kad patogiau būtų kur sustoti ir pernakvoti, kad man nurodytų tinkamų pasakotojų, susirašiau vilniškių pažastamų giminių adresus. Viename jų buvo anuometinio aspiranto, dabar Vilniaus universiteto profesoriaus Mečislovo Jučo, gimtinė Radviliškio rajono Vabalių kaime.

Čia pamačiau dantinį kūlimo veleną, vadintą trikuliu, nes kūlė trise – žmogus, velenas ir arklys, ir paprašiau kolegos tévą atiduoti jį muziejui. Pasakė, kad galiu vežtis. Aš keliauju dviračiu, o velenas užima pusę vežimo. Ne per toliausiai Baisogaloje buvo įsikūrusi Mokslų akademijos bandymų stotis. Nuvykau tenai, prisistačiau, kad aš irgi esu iš Mokslų akademijos ir paprašiau vežimo nuvežti veleną iš Vabalių kaimo į Baisogalos geležinkelio stotį. Išskyrė darbininką, ir poriniais ratais nuvežėme. Stoties budėtojas sako, kad tokį išsikėtojusį daiktą reikia apkalti rémais, kitaip jo į vagoną nepriims. Įtikinau, kad esu pakelėvis, o Adolio Jučo padarytas velenas yra stiprus, ir be rémų sveikas nukeliaus. Kai nuvežė į Vilnių ir iškėlė iš vagono į platformą, tai paaiškėjo, kad ne velenas nukenėjo, o jo ažuoliniai dantys asfalte duobutes padarė. Praňešiau apie šį radinį V. Žilėnui, kuris pasirūpino jį iš stoties parsigabenti.

„Šviesiausiam Vilniui reikia duoti“

V. Žilėnas savo vadovaujamam muziejui Vilniuje ir periferijoje sėkmingesnai ieškodavo ypač vertingų daiktų. Sužinojo, kad Salantų kapinių, esančių Gardelės kaime, koplycioje yra iš senos bažnyčios perkelti polichromuoti klapai su pažymėta 1683 metų data. V. Žilėnas 1965 metais pasikvietė mane, kaip žemaitį, kartu važiuoti. Salantuose nuėjova pas apylinkės pirmininką ir paprašėva tų klapų muziejui. Pirmininkas atsakė: „Kapų koplyčia mūsų, o kas yra viduje – bažnyčios, tad eikitau pas kleboną.“ Klebonas atsakė sutinkas atiduoti, tačiau reikia vyskupo leidimo. Nuvažiavova į Telšius pas vyskupą Petrą Maželį. Kuriu tuo metu buvo prisiglaudusi Respublikos gatvėje nedideliame mediniame namelyje, o kurijos rūmuose buvo įsitaikęs rajono vykdomasis komitetas. V. Žilėnas išdėstė savo pageidavimą. Vyskupas Maželis su jam būdinga šypseną pasakė: „Šviesiausiam Vilniui reikia duoti.“ Žilėnas turėjo muziejaus firminį blanką, čia pat surašė raštą, vys-

MŪSŲ ANKETA

kupas uždėjo rezoliuciją, popierių įteikėva Salantų klebonui, ir klauptai atsidūrė muziejuje.

V. Žilénas norėjo būti džentelmenu ir bažnyčiai atsiteisti. Tačiau sovietmečiu valstybinė institucija bažnyčiai pinigų pervesti negalėjo. Direktorius susitarė su salantiškiu dievdirbiu Petru Kalenda, iš kurio anksčiau buvo igijęs tradicinės liaudies skulptūros pavyzdžių, ir 2000 rublių per ji bažnyčiai sumokėjo.

Tuo istorija nesibaigė. Dvi muziejaus moteriškės negalėjo suprasti, kaip direktorius už nedidelį atlyginimą taip stengiasi dėl muziejaus ir manė, kad jis „kombinuoja“. Skundė. Pradėjo tardyti ypatingų bylų tardytojai. Kadangi nemaža suma išmokėta Kalendai, apklausė ir jį. Šis, pagal sovietmečio tardomujų paprotį, atsakė nieko nežinąs. Išgelbėjo surastas perlaidos siuntimo paštu kvitas.

Jau daugelį metų kelis šimtmečius skaičiuojantys Salantų klauptai pukuoja Lietuvos nacionalinio muziejaus Liaudies meno skyriaus žemaičiams skirtoje ekspozicijos dalyje.

Lazda – geras daiktas

Šačių senelių prieglaudoje už „Primos“ papiroso pakelį iš pažistamo Juozapo Lekstučio muziejui išprašiau truputį įmantriau jo paties pasidarytą lazdą (pagal posakį „Iš ubago lazdą atémé“). Pokario metais mažosios geležinkelio stotelėse labai sunku būdavo patekti į traukinį. Kol išsdavai į vidų, tekdamo važiuoti vagono prieangye ar ant buferių. Šateikių stotelėje su kuprine, kurioje buvo iš giminių gautų produkty, liaudiškų audinių skiaučių, su lazda rankoje spraudžiuosi į vagoną. Žmonės, pamatę keleivį su lazda, ne tik praleido mane, bet susispaudė ir davė vietos atsisesti; žinoma, su malonumu tuo pasiūlymu pasinaudojau.

„Untulis tokį dalykų nerinko“

Didžiausias lietuvių kalbos žodžių rinkėjas Matas Untulis († 1952), be žodžių užrašymo į korteles (o jas dėl patogumo laikydavo švarko viršutinėje kišenėje), rinkdavo ir audinių pavyzdžius. Keliaudamas jis apsistodavo pas vyresnio amžiaus, kalbesnes moteris, kad iš jų daugiau naujų žodžių galėtų išgirsti. Plungės rajone su muziejininkėmis kaip tik pataikėme į tokią seną sodybę. Klėtyje pastebėjome kabantį medinį kryžių su tokios pat medžiagos krucifiksu, anksčiau buvusį troboje. Ėmėme jo prašyti muziejui. Nepatikli žemaitė, matyt, nelabai tikėdama mūsų gerais tikslais, atsikalbinėdama pasakė: „Untulis tokį dalykų nerinko“. Mes ēmėme ją įtikinėti, kad Untulis vaikštinėjo pėsčias, nieko daugiau, be skiaučių, negalėjo panešti, o štai mes keliese važinėjame mašina, tad galime didesnių ir įvairesnių daiktų surinkti. Pagaliau mes nugalėjome, ir kryžius atsidūrė mašinoje.

Lietuvos istorijos institutas

PEOPLE NARRATE

Scenes from the gathering of exhibits for Lithuanian National Museum

The ethnologist professor Vacys Milius recalls different adventures that had been experienced by him while gathering the displays for Lithuanian National Museum. The respect to the collectors of the exhibits and the support as well are exposed by those adventures.

Gerbiami skaitytojai,
būtume Jums labai dėkingi,
jei pareikštumėte savo nuomonę
atsakydami į šią ankétą ir ją mums
atsiųsdami. Jei skaitote „Liaudies
kultūrą“ bibliotekoje ir anketos
iškirpti, suprantama, negalite,
laukiame tiesiog Jūsų laiškų.

***

Ar žurnalas turiningas ir įdomus? ....

.....
O gal jis perdaug sunkus, „neiškandamas“?

.....
Kokios temos Jums įdomiausios?

.....
Kokie skyreliai geriausi?

.....
Kokios medžiagos pasigendate?

.....
Kokių išskirtinių Jūsų apskrities,
rajono, miesto, miestelio ar apylinkės
kultūros reiškiniai siūlote mums
pasidomėti?

.....
Kokias problemas reikėtų svarstyti
Lietuvos mastu?

.....
Kokios Jūsų konkrečios ir svarbios
kultūrinio ar šviečiamojos darbo
problemos?

.....
Jūsų vardas ir pavardė

.....
Jūsų amžius ir išsilavinimas

.....
Jūsų profesija

.....
Kaip Jums paskambinti ar(ir) parašyti?

Ačiū Jums.

Mūsų adresas:

„Liaudies kultūros“ redakcija
Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 1999 Nr. 2 (71)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai
<i>REDAKCIJOS ADRESAS:</i>
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
<i>VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ</i>
Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12
<i>SKYRIŲ REDAKTORIAI:</i>
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, tel. 61 31 61
Vladas MOTIEJŪNAS – etnologija, tel. 61 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – folkloras, tel. 61 31 61
Juozas ŠORYS – etninės veiklos realijos, tautodailė, tel. 61 29 39
Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė, tel. 61 31 61
Ramūnas VIRKUTIS – fotografas
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Sigita JURKUVIENĖ
<i>REDAKCINĖ KOLEGIJA:</i>
Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvijos kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Zita KELMICKAITĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius
Dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvijos literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius
Dr. Ale POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
Dr. Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, Vilnius
Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ, Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius
© „Liaudies kultūra“ Steigimo liudijimas Nr. 152 Pasirašyta spaudai 2000 04 21 Formatas 60×90/8 Rinkta kompiuteriu. 10 sp. I. Tiražas 850 egz. Užsakymas Kaina: prenumeratoriams 4,63 Lt. Pardavimui – sutartinė
Lietuvos liaudies kultūros centras Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius http://neris.mii.lt/heritage/lfcc/lfcc.html email: lfcc@lfcc.lt Spausdino AB „Spauda“ Laisvės pr. 60, 2056 Vilnius

TURINYS:

<i>Vietoj vedamojo.</i> Liudvikas GIEDRAITIS.	
Dėl aukurų ir židinių kovoti	1 •
Vaidutis KUČINSKAS. Lietuvių genų fondo savitumai	3 •
Daiva TAMOŠAITYTĖ. Ar reikalingos Lietuvai Indijos muzikinės kultūros studijos	6 •
<hr/>	
<u>MOKSLO DARBAI</u>	
Dainius RAZAUSKAS. Sutvėrimas.	
„Kūrybinės“ žodžio reikšmės motyvacija	8 •
Alfonsas MOTUZAS. Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje. Gegužinės ir birželinės pamaldos. Sekminės	14 •
Danguolė SVIDINSKAITĖ. Ką žmonės darydavo su šventinto vandens likučiais	20 •
Laima ANGLICKIENĖ. Vokietis lietuvių tautosakoje	25 •
<hr/>	
Ona Danutė ALEKNIENĖ. Lietuvininkų apranga XIX amžiuje	28 •
Viktoras VITKUS. Smalininkai	39 •
Iš Lenkijos. Aleksanderis BŁACHOWSKIS.	
Liaudies menas Lenkijoje: paveldo problemos	42 •
Skaitymai. Georgijus GAČEVAS. Tautos kalba kaip gamtos balsas. Žodžio sąskambiai	49 •
Kitos kultūros. Egdūnas RAČIUS. Džinų samprata islame: tarp teologijos ir liaudies tikėjimų	55 •
Laureatai. Apie 1999-ujų valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatus etnologą Juozą KUDIRKĄ ir etnografių muziejininką Juozą VAINĄ – Vacys MILIUS ir Aldona VAICEKAUSKIENĖ	61 •
Knygos. Adomas BUTRIMAS. Gyvujų deivų beiškant	65 •
Etninės veiklos realijos.	
Juozas ŠORYS. Nuo kultūrnamų diskotekų prie kaimo seklyčių etnokultūros	69 •
Eglė VINDAŠIENĖ. Etninė kultūra mokykloje	74 •
Laisvė AŠMONAITIENĖ. Margutį marginu vašku: Patarimai dar neįgudusiems	76 •
Žmonės pasakoja. Vacys MILIUS. Vaizdai iš eksponatų rinkimo Lietuvos nacionaliniam muziejui	78 •
<hr/>	

VIRŠELIUOSE:

Ipolitas Užkurnys. Kristaus nuplakimas. Medis, 1997 m.

Žengimas į dangų. Medis, polichr., 1997 m.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos